HET TIJDPERK VAN GODSDIENSTOVERGANG (1400—1600)

IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL.

DOOR

G. P. ROUFFAER.

1^e BIJDRAGE: **Wanneer is Madjapahit gevallen?**

Uitgenoodigd door prof. Van der Lith om een artikeltje van een pagina te schrijven over Madjapahit, bestemd voor de Encyclopaedie van N. I., 17^e aflevering, en met name daarbij verzocht de gissing — al even vermeld in de 15^e afl. dier Encycl., dl. II, p. 325, 2^e kol. — waarschijnlijk te maken dat M. eerst in $\pm$ 1518 gevallen zou zijn en niet in $\pm$ 1488 zooals men tot nog toe uiterlijk stelde, heeft schrijver dezes weldra bij het opstellen bemerkt dat een goede argumentatie onmogelijk was binnen zoo beknopte ruimte. Terwijl ik daarom dit stuk eerst ter beschikking stelde van prof. Van der Lith om daaruit een kort overzicht naar eigen goeddunken te excerpereen, hoop ik in de Bijdragen de ruimere plaats te mogen vinden voor het geheele betoog. En daar mijne studiën al geruimen tijd geconcentreerd waren op die nog vrij duistere periode van ons Indië waarin de Islam gekomen is, veld heeft gewonnen, en ten slotte getriomfeerd heeft, wilde ik deze tegenwoordige geschiedkundige bijdrage als de eerste van meerdere volgende aanbieden; zoo zullen b.v. het eerst na deze ter spraak komen het Mohammedaansch-woorden van West-Java in 1526; een hoogstbelangrijk Portugeesch rapport van 6 Jan. 1514; en de geschiedenis van de opkomst en het overwicht van Malaka, dat middelpunt weleer van Mohammedaansche propaganda in de jaren $\pm$ 1400—1511. —

Dank zij dat merkwaardige Middel-Javaansche geschrift, de Pararaton, voortreffelijk uitgegeven, met vertaling en naschriften op elk hoofdstuk, door Dr. Brandes (Verh. Bat. Gen. XLIX, 1^e Stuk, 1896), kan

er tegenwoordig heel wat meer van Madjapahit worden gezegd tot den jare 1400 Çaka = 1478, dan b. v. bij Veth in diens *Java*, 2^{en} druk, ed. Snelleman en Niermeyer, I, 1896, p. 58—71 te lezen staat.

Naar aanleiding van die gegevens zou de geschiedenis van M. tusschen de jaren ± 1278 en 1478 A. D. ongeveer aldus beknopt kunnen worden samengevat:

Vrij veilig gaat men door de stichting van M. op een woesten grond in 't Soerabaja'sche, Trik genaamd, te stellen op 1200 Çaka = 1278 A. D. Zij had toch plaats nà 1275 A. D., toen het rijk Koetaradja = Toemapël = Singasari ten val werd gebracht door het rijk Daha = Kēdiri (+ Madioen^p), de laatste vorst van Toemapël, Kērtanagara, gedood werd, en Daha een nieuwen kortstondigen bloei begon onder vorst Djaja Katong (1276—1293). En toen in 1293 de Mongolen naar Java kwamen, uitgezonden door den beroemden veroveraar Koebilai Khan (Marco Polo's vriend), om een beleediging te wreken vóór 1275 door Kērtanagara van Toemapël aan Chineesche gezanten aangedaan, was M. reeds een plaats die naam had. ¹

De val van Toemapël leidde tot de stichting van Madjapahit; de val van het in Toemapël's plaats getreden rijk Daha werd de grootheid van Madjapahit. Raden Widjaja, achterkleinzoon van den stichter van Toemapël, Ken Angrok, en schoonzoon van Kērtanagara, bevorderde listiglijk de overweldiging van Daha door de Chineezzen, om dezen daarna in den rug te vallen, tot snellen terugtocht te dwingen en zoo zelf in 1294 oppervorst te worden van (Oost-) Java. En

¹ De oorkonde van Djaha in het Sidaardja'sche, met het zoogenaamde jaartal 762 Çaka = 840 A. D., vermeldende „Madjhapahit” aan het eind, is onecht, zie Brandes, *Pararaton*, p. 94—99. Eerst nà 1278, en waarschijnlijk eerst na 1400, is deze falsificatie, deze Pseudo-Isidorische decretaal van M., opgesteld. Vervallen doen dus in Veth, *Java* 2^{en} druk, I, 1896, p. 47—48 en 59—60; alsmede dat wat daar uit deze oorkonde wordt overgenomen, als gegeven van 840 A. D., op p. 41, 44 (dit verkeerdelijk op rekening gezet der in 1373 vernieuwde oorkonde van 782 Çaka = 860 A. D.), en 102.

Wat Kērtanagara zelfen betreft, zoo vernamen we uit de hier in Holland pas ontvangen (2 Dec.) afl. 2 der Notulen Bat. Gen. 1898, hoe aan Dr. Brandes gebleken was dat deze laatste vorst van Toemapël niet geregeerd heeft van 1272—1275, zooals door hem in de *Pararaton* p. 63—66 het meest waarschijnlijk werd geacht, maar dat Kērtanagara reeds in 1264 — hetzelfde jaar vanwaar Koebilai Khan zijn eigen regering officieel dateerde, vermeesteraar van China als hij was —, of iets daarvóór, zijn vader Rangawoeni = Wisjnoewarddhana op den troon verving; welke laatste na zijn aftreden eerst in 1272 stierf. Zie *Not. Bat. Gen.* 1898, p. 78—80 en 88.

nu begint een volle eeuw bijna (1294—1389) van stijgende grootheid, waardoor M. werd tot het legendaire M. van nog heden ten dage. De vorsten dezer periode zijn:

1. Raden Widjaja = (als koning) Cri Kërtaradjasa = vulgo Bra Widjaja I . . . 1294—1295
2. R. W.'s zoon bij een Maleische sëlir, Djajanagara . . . 1295—1328
3. R. W.'s dochter bij vorst Kërtanagara's dochter, Bhreng Kahoeripan = Djajawisjnoewarddhani; treedt af, . . . 1328—1351 (?)
4. Hayam Woeroek, de beroemde; de groote veroveraar; ook Radjasanagara en na zijn dood Sang Hyang wëkas ing Soeka geheeten, zoon van de afgetreden vorstin Djajawisjnoewarddhani. Heeft als patih (mangkoeboemi, mantjanagara) den even beroemden Gadjah Mada, die dat is van 1346—1368. Met hem, ook nog na diens dood, begint en voltooit Hayam Woeroek de befaamde uitbreiding van M.'s politieke macht over de heele "noesantara" (wel = archipel), met het Maleische schiereiland inclus. Mpoe Tantoelar, de dichter van de Ardjoenawidjaja en de Soetasoma, verheerlijkt hem. Prapantja voltooit in 1287 Çaka = 1365 A. D., op zijn (en Gadjah Mada's) heldendaden, het lofdicht Nâgarakërtâgama.¹ Van Aroe op Sumatra; en Pahang, met Toemasik (zeker toch = Oedjoeng Tanah = Singapoera) op Malaka; en Tandjoeng poera (wel = Matan op Zuidwest-Borneo); tot Ceram, de Goram-eil., en Dampo op Soembawa, in het Oosten; erkennen

¹ Zie over dit lofdicht, zijn naam, zijn ouderdom, zijn maker, de korte mededeelingen van Brandes in Not. Bat. Gen. 1898, p. 88. Zeker mag ik hier aan toevoegen, dat daarvan Dr. Brandes een uitgave voorbereidt in den geest van die der Pararaton. Allen die belang stellen in de geschiedenis der Javaansche Middeleeuwen, zien zeker met de grootste verwachting deze uitgave tegemoet. Er komt o. a. een heele lijst in voor van die streken in den Indischen Archipel, welke Hayam Woeroek aan zich ondergeschikt maakte! De meening van V. d. Broek (Encycl. v. N. I., II, p. 122, 2^e kol., en p. 124 noot 1), dat die politieke expansie van M. maar een vertelseltje is, kan dan ook als onjuist worden voorbijgegaan.

M.'s opperheerschappij. Gezwegen van Bali, dat al sinds $\pm$ 1340 Java gehoorzaamde: van Mēnangkabau, waar, hoogst waarschijnlijk, de Toemapël'sche krijgstoct tegen „Malajoe” (de Pamalajoe) van 1275—1293 vruchteloos heengericht was, doch welks vorst, Aditya Warman, in 1343 de vorstin van M., n°. 3, als zijne suzeraine openlijk erkent; gezwegen van Soenḍa, dat in 1357 klop krijgt; gezwegen van Palembang dat na Gadjah Mada's dood (1368) in 1377 onderworpen werd. 1351(?)¹ --1389

Maar met Hayam Woeroek's dood is ook het toppunt bereikt, en begint dadelijk het verval. In 1389 wordt het rijk van M. gesplitst in een Westelijk rijk, het heusche M. + Toemapël, onder Hayam Woeroek's schoonzoon Hyang Wiçesja = Adji (vorst) Wikrama; en een Oostelijk rijk, Balambangan, onder Hayam Woeroek's zoon Bhre Wirabhoemi. En wel wordt Balambangan in een oorlog van 1403—1406, door M., met krachtigen bijstand van den onderkoning van Toemapël, overwonnen; doch M.'s groote tijd is in hoofdzaak voorbij. Hyang Wiçesja trekt zich als kluizenaar tijdelijk uit de regeering terug, van 1400—1401, en tot dezen piëtistischen vorst moet wel, misschien in 1398, de Moh. vorst van Tjërmin (op Sumatra immers?)² gekomen zijn om hem te

¹ In zijn Pararaton (zie b.v. p. 124 en 134) had Brandes nog het beginjaar van Hayam Woeroek's regeering moeten openlaten; alleen geconstateerd dat het viel vóór 1356, en ná 1343. Dank zij blijkaar nieuwgevonden gegevens kon Brandes in Not. Bat. Gen. 1896, p. 46 het stellen op, waarschijnlijk, 1351.

² Prof. Veth schreef in zijn Java, 1de druk, II, 1878, p. 184 en desgelijks in den 2de druk I, 1896, p. 230: „maar waar ter wereld Tjermen te vinden is, heeft niemand nog kunnen aanwijzen.” Ter laatst a. p. vermeldt hij als gegevens: „De babad weet het slechts aan te duiden als een land van „sabrang”, „een overzeesch gewest;” en in noot 4 aldaar „Hij zou vorst van Gedhah geweest zijn (wellicht Kedah op Malakka), welke naam naast Tjermen in sommige babads voorkomt.” Maar . . . Mal. „tjërēmin = Mēnangkab. „tjamin” = spiegel; en Jav. „gēḍah” = óók (spiegel)glas! Dat is dus: Tjërmin is hetzelfde als Gēḍah in dezen! Zooals men weet is het „Tjërmin” van Raffles [History of Java, 1817, II, p. 113 „The Raja of Chérmen (a country of Sábhang)”; 2de druk, 1830, II, p. 122]; en het Grēsik'sche rapport van 1822 (zie Tijdschr. v. N. I. 1852, II, p. 408 en 411) schrijft „de vorst van Tjerman of Gedah”, en „den vorst van Gedah of Tjerman”, hoewel het authentieke hs. (in het bezit van het Kon. Inst., hs. n°. 123) beide malen „Tjermen” spelt, en eerst „gedag”, dan „gedah”; Roorda v. Eysinga (Handboek L. en Vkkunde v. N. I., IIIe Boek, 3^e dl., Amst. 1850, p. 195) had ook

bekeeren tot den Islam. Dit mislukt; maar tijdens de hernieuwde regeering van Hyang Wiçesja, 1401—1428, sterft te Grisse (Grësik) op Maandag, 8 April 1419, de aldaar al jaren lang gevestigde (Maleische?) koopman en propagandist, Maulana Malik Ibrahim, Java's eerste invloed-krijgende wali. Verg. Veth, Java, I, 1896, p. 229—232.

Innerlijke twisten eenerzijds, Mohammedaansch voortdringen anderzijds, afval al meer van de onderworpen Buitenbezittingen, — geen wonder dat M. zienderoog vervalst. Een groote figuur doet zich niet meer voor. Het licht van M. verzwakt, en gaat, volgens de Pararaton p. 172, als een nachtkaaars uit in 1403 Çaka = 1481 A. D. Een lijstje der vorsten volsta:

5. Hyang Wiçesja = Adji Wikrama = (immers)
vulgo Angka Widjaja¹). 1389—1400
6. Vorstin Dewi Soehita, tijdelijk voor haar klui-
zenarenden vader. 1400—1401
7. Hyang Wiçesja opnieuw; weet met Toemapël's
hulp Balambangan te overwinnen in 1406 . . . 1401—1428

reeds, en nog duidelijker, geschreven „een vorst van Gedag of Tjaremèn." Nu daarlatende dat het Jav. „gěḍah" = „lichtblauw", of = „glas" (katja gěḍah = spiegelglas) zeker in oorsprong wel teruggaat tot Kědah op Malaka's Westkust; zoo wijst de naam van „den vorst van Tjërmin (= Gěḍah)" onmiddelijk naar een Maleisch-sprekend land, waarschijnlijk naar Sumatra. Welk Tjërmin bedoeld is, blijft de vraag; een Pantai Tjërmin ligt aan de Tapong kiri, even beO. Patapahan, op den rivierweg dus naar Měnangkabau; een Koeta Panté Tjereumèn ligt vlak beO. Oleh-leh, Groot-Atjeh; nog een Panté Tjeureumèn ligt dicht bij Padang Tidji, in de VII moekims Pedir; enz. Waarschijnlijk zal het een aan zee of aan een groote rivier gelegen rijkje zijn geweest; maar dat het op Sumatra moet gezocht worden, staat m. i. vast.

¹ Mijns inziens is dit óók de vorst tijdens wiens regeering de stichting van Malaka plaats had in een der jaren tusschen 1390 en 1400, en misschien wel in dat jaar 1398 door Godinho de Eredia in een hs. van 1599 vermeld. Dat Malaka in 1252, desnoods in 1281, zou gesticht zijn, zooals de Maleische kroniek (Sadjarah Mělajoe) aangeeft en bijna algemeen aangenomen wordt — verg. Pararaton, p. 131 noot 1 van Brandes —, is een praatje; dit kàn eerst geschied zijn kort voor 1400 A. D., gelijk ik in een der eerstvolgende Bijdragen van het Kon. Inst. hoopt te bewijzen. Dat daarmee de stichting van Singapoera (= Toemasik) van ± 1200 A. D., zooals tot nog toe geloofd wordt, ook verschoven wordt op ± 1330, is duidelijk. Noch Marco Polo (± 1292), noch Ibn Batoeta (begin 1346) vermelden hetzij Malaka (dat nog niet bestond), hetzij Singapoera (dat tijdens Ibn Batoeta nog van jongen datum was). Doch even later, in ± 1351, is Hayam Woeroek al op Toemasik belust.

8. Vorstin Dewi Soehita opnieuw, na den dood
van haar vader 1428—1429

Koningloosheid 1429—1437 (?)

9. Vorstin Bhre Daha (M.'s derde vorstin) 1437—1447
10. Bhre Toemapël = (zoo goed als zeker) Kërta-
widjaja (getrouwd met de Poetri Tjëmpa?)¹ . . . 1447—1451
11. Bhre Pamotan = Radjasawarddhana; heeft zijn
zetel te Këling in Kahoeripan! 1451—1453

Koningloosheid 1453—1456.

12. Hyang Poerwawicësja; „wordt bijgezet in de
poeri”. 1456—1466
13. Bhre Paṇḍan Salas, die „de kraton verlaat” . . 1466—1468
14. „De koning die gestorven is in de kraton Çaka
1400” = vulgo Bra Widjaja V. 1468(?)—1478

Reeds dit enkele lijstje duidt aan welk een hortend en stootend bestaan het rijk M is gaan leiden sinds 1400 A. D. De burgeroorlog tusschen M en Balambangan van 1403—1406, wel tot legende geworden in het Menak-Djingga-verhaal en den Damar-Woelan-roman, was slechts het begin der ontwrichting. Dat „Bhre Daha”, „Bhre Toemapël”, „Bhre Pamotan” doet sterk vermoeden hoe nu dit, dan dat deel van M's buitengebied de baas werd over de kern van het M.'sche rijk. Wat is er gebeurd in de periode 1453—1456 waarover de Pararaton wèl, wat in de zooveel langere periode 1429—1437 waarvan die niets rept? En hoe zit het, dat de Pararaton de rij der vorsten wel sluit met het sacramenteele jaar 1400 Çaka = 1478 A. D., waarin M. volgens een deel der babads zou gevallen zijn, doch over welken val de Par.

¹ Immers op dier grafsteen staat ingebeiteld het jaartal 1370 Çaka = 1448 A. D., zie Veth, Java I, 1896, p. 211 en 233. Het jaartal 1419 van des eersten wali's dood, en dit sterfjaar van de den Islam bevorderende Ratoe Poetri Tjëmpa in 1448 zijn de eenige vaste gegevens tot nog toe, omtrent het aanzwellen van den Mohammedaanschen invloed op Java tot 1511. In ± 1400 beginnen geïslamiseerde en waarschijnlijk halfbloed-Arabische Maleiers een krachtigen religieusen aanval op Java's middelpunt, die echter mislukt; in 1450 ongeveer is de Islam te Madjapahit zoo te zeggen „hoffähig”; in ± 1480 schijnt de politieke worsteling te beginnen, die in ± 1518 met de zegepraal van den Islam voldongen wordt.

geheel zwijgt, enkel nog, evenals wel eerder en misschien symbolisch, vertelt van een natuurverschijnsel in 1403 Çaka = 1481 A. D.?

Kan M. wel in 1400 of 1403 Çaka te gronde zijn gegaan, zooals de Jav. Babads nu eenmaal beweren? ¹ Reeds is een afdoend ontkennend antwoord gegeven door niet minder dan drie beschreven steenen, alle uit den onmiddellijken omtrek van M., alle drie met het jaartal 1408 Çaka = 1486 A. D., alle drie vermeldend dan wel aanduidend Vorst Girindrawarddhana, in zijn jeugd geheeten Dyah Ranawidjaja, in een dezer drie genoemd Maharadja, koning van Wilwatikta (= Madjapahit!) ², Daha, Djanggala, en Kēdiri, in een der andere aangeduid als suzerein over een vorst van Kling uit zijn eigen geslacht, terwijl de derde inscriptie zoowaar spreekt over een reeds (in 1481??) voorgevallen „strijd tegen Madjapahit”. Zie Verbeek (die ze ontdekte) in zijn Lijst van Oudheden van Java (Verh. Bat. Gen. XLVI, 1891, n°s. 480, 491 en 492), en Brandes (die ze las) in Not. Bat. Gen. 1888, Bijlage II, sub d. op p. XIII—XVIII. En hieruit had dan ook al Veth in zijn Java, 2^{en} druk (ed. Snelleman en Niermeijer), I, 1896, p. 70—71 en 242—243, opgemaakt, dat men „tenzij nieuwe vondsten het noodzakelijk ma-

¹ Er wordt te weinig op gelet, dat menige Babad niet 1400, doch 1403 Çaka geeft voor den val van M., en dus precies het zelfde slotjaar stelt als het jaar waarmee de Pararaton eindigt. Raffles geeft op drie plaatsen (History of Java, 1817, II, p. 126, 230 en 233; of 2^{en} druk, 1830, II, p. 137, 254, en 257) 1400; maar zegt op de eerste plaats, even verder, dat M. eerst vernield werd in 1402, en rekent op de tweede plaats het regeeren van Sultan I van Dēmak eerst sinds 1403; ook Roorda van Eysinga in 1841 geeft 1400 (verg. Meinsma, Aanteekeningen Bab. Tan. Djawi, 's-Grav. 1877, p. 9); evenzoo mijn Jogja'sche Babad Moemana of Babad Sēngkala, aan het eind nog te noemen; evenzoo, gelijk mij bleek, het hs. te Leiden Cod. 2003 (Vreede, Catal. Jav. en Mad. Hss., Leiden 1892; n^o CI). Doch daarentegen bleken mij de twee hs. te Leiden Cod. 1859 (2^e stuk) en 2000 (Vreede, n^{os}. XCIX (2^e stuk), en C) den „val van M.” te stellen op 1403, waarbij niet vergeten mag, dat eerstgenoemd hs. afkomstig is van Rad. Ngab. Kērtō Prodjo, den proza-bewerker der eigen Babad Tan. Djawi, dus een Solo'sche autoriteit van ± 1830. En Millies-Meinsma's Babad Sēngkala, nu in bezit van het Kon. Inst. als hs. n° 619 [evenals het daaraan gelijkkluidende hs. te Leiden 1859 (1^e stuk); verg. Meinsma's Aant. p. 5 en 9 met Vreede's Catalogus n^o XCIX (1^e stuk)] stelt de „stichting van Dēmak” op 1403, wat weer met Raffles klopt.

² Jav. tikta = pahit = bitter. Zoo schrijft dan ook het stuk uit 1710, afgedrukt in Biāng-Lala, 4^{en} Jrg., Batavia 1855, op p. 263: „Madjapait, ook genoemd Madja-Ticta”. Voor „wilwa” geeft Roorda-Vreede's Jav. Ned. Hdwb. 1886 op p. 620 de lakon-beteekenis „tijger.”

ken, den val van Madjapahit ook niet veel later (zal) moeten stellen dan 1408, dus omstreeks 1410 (1488 n.C.).”

Welnu, er mag gezegd: **deze nieuwe vondsten zijn gedaan**; nog wel niet in Javaansche bescheiden, doch in een Portugeesch stuk van 6 Januari 1514 dat eerst sinds Sept. 1892 gedrukt is. En dit Port. afdoende stuk wordt op zijn beurt weer zóó merkwaardiglijk ondersteund en daarvoor en daarna door andere niet-Javaansche bescheiden dat men gerust beweren kan: Madjapahit is, na een langdurig stormachtig bestaan, dat eigenlijk al in 1400 A. D. ingeleid was, eerst voorgoed gevallen, eerst voorgoed, als stad die reeds lang op haar ouden roem en prestige geteerd had, te gronde gegaan, door de Mohammedanen veroverd en vernield, tusschen 1516 en 1521, en wel hoogstwaarschijnlijk in 1440 Çaka = 1518 A. D.

Ziehier kortelijk in volgorde der jaren, de quintessence der bewijzen:

- a. In 1486 bestond M. nog goed en wel als éérste Hindoesch rijk op Java, zie boven de drie inscripties.
- b. In 1498, op zijn vroegst, moet geplaatst wat João de Barros, de zeer kundige, als tijdelijk officieel kroniekschrijver beschikend over Port. archiefstukken, 1552 laat afdrukken in dl. I, lib. IX, cap. 2 van zijn beroemd historiewerk „Da Asia” (= Over Azië): „Al het land gelegen van af de rivier van Cintacora tegenover het eiland Anchediva” — op 14° 45' N.B. en 74° 8' O.L., tusschen Goa en Honawar of Onor — „naar het noorden en westen, ten tijde dat wij inkwamen in Indië” — op 20 Mei 1498 kwam Vasco da Gama het eerst te Calicoet aan — „was van de Mooren, en vandaar verderop naar het oosten van de Heidenen: uitgezonderd het rijk Malaka, een deel der zeekust van Sumatra, eenige havens van Java, en de Moluksche eilanden, die óók van de Mooren waren, welke pest van Malaka uitging langs den weg des handels.”¹⁾

¹ Hier en verderop wordt steeds zoo letterlijk mogelijk vertaald, en alles vermeden wat bedoeld zou zijn op het verkrijgen van vloeiende zinnen; alleen cursiveerde ik tot meerder duidelijkheid die zinsneden waar het vooral op aan komt. De Port. tekst luidt: „Toda a terra que está do rio de Cintacora defronte da ilha Anchediva pera o norte & ponente, ao tẽpo que entramos na India era dos Mouros, & dahi por diante cõtra o Oriente dos Gentios: tirando

- c. In 1499, wordt door de annalen der Chin. Ming-dynastie verhaald, kwamen „envoys with tribute“ van Java (dat vlak daarvóór genoemd wordt), „and after this their envoys arrived very rarely“, terwijl onder den jare 1446 al vermeld was dat van toen af het tribuut-brengen van Java aan den keizer van China, „became gradually more rare“; zoodat ook enkel daarvan nog de jaren 1452, 1460, en 1465 worden genoemd vóór 1499, en er na 1499 geen enkel jaar meer met name gegeven wordt (Groeneveldt, Notes, Verh. Bat. Gen. dl. XXXIX, 1880, 1^e stuk, p. 39). En kijkt men nu eens op het lijstje hiervóór, dan blijkt dat 1452 het jaar is na de troonsbestijging van den vorst van M. n°. 11, en 1460 met 1465 vallen onder de regeering van den vorst van M. n°. 12, welke door het Chin. bericht van 1460 „king Tu-ma-pan“ = vorst van Toemapël wordt genoemd; een bij de Chin. gebruikelijke aanduiding, sinds de tijdelijke splitsing van het rijk M. in 1389—1406, voor het heusche M. zelve.
- d. In 1511 (± begin Nov.), een paar maanden nadat Malaka op 16 Aug. definitief door de Portugeezen ingenomen was, kwam er volgens de eensluidende berichten der oudste Port. geschiedschrijvers over die periode (Castanheda in zijn Liv. III van 1552; Barros in zijn Dec. II van 1553; Affonso (alias Braz) d'Albuquerque in zijn Commentaren op het leven zijns vaders, van 1557), onder de verschillende gezanten der omliggende rijken die den veroveraar Albuquerque aldaar hulde kwamen brengen, óók een gezant (of meerdere) „van een heidensch koning van het eiland Java“, zegt Barros; „van den koning van Java“, zeggen Castanheda en Albuquerque.¹ En om iets wat deze laatsten er nog bij vertellen,

o Reyno de Malaca, parte do maritimo de Camatra, algũs portos da Jaua & as ilhas de Maluco, que tambem erão dos Mouros, a qual peste procedeo de Malaca per via de cõmercio como etc.” (Ed. 1628, fol. 179 recto). Lees voor „Camatra” juister „Çamatra”.

¹ Barros (Dec. II, lib. VI, cap. 7) zegt „Tambem vierão neste tempo embaixadores de hum Rey Gentio da ilha Iauha com hum presente, etc.” (Ed. 1628, fol. 150—151). Castanheda in zijn „Da Historia da India” (= Over de geschiedenis van Indië) Liv. III, cap. 62 — door een schrijffout staat er bij Veth I, p. 262, noot 1: „liv. IV” — vertelt, sprekend over het Java van Albuquerque's tijd: „De voornaamste vorst van dit eiland is heidensch, en woont in 't binnenland, en is een groot heer van gebied en machtig aan volk. Aan den zeekant zijn er andere koningen die Mooren zijn en aan dezen Heiden gehoorzamen, en

wordt het dubbel duidelijk dat dit de nog Hindoesche vorst van Madjapahit is geweest. Verg. Veth, Java I, 1896, p. 262.

- e. In 1513 (begin Jan.) doet de weldra befaamd wordende „Pate Unuz“ der Port., d. i. Dipati Oenoés¹, zijn vergeefschen zee-tocht tegen het nu Portugeesche Malaka, wordt geheel verslagen, bergt zijn lijf op zijn groote strijdjonk — op welker buitmaking een hooge prijs was uitgelooft door een rijk en machtig heidensch Klingalees van Malaka —, en beveelt, te Djapara, waar hij heer en meester toen was, teruggekomen, die jonk daar als herinnering aan dezen zeeslag op strand te zetten; en — zegt alléén Castanheda in 1552 er bij — „toen andere heeren hem kwamen bezoeken en troosten over zijn nederlaag, zei hij hun dat hij getroost was, omdat hij op dien tocht veel eer verworven had, daar hij gestreden had met het dapperste volk dat er ter wereld was, en dat hij zich gered had in die jonk, die hij altijd zou bewaren als getuigenis van zijn eer, welke (scil. „eer“) de Javanen zoo groot achtten dat zij nu nog (d. i. dus vóór 1552) spreken van deze daad, en

bij tijden tegen hem opstaan, en hij onderwerpt ze (dan) weer. Deze koning, wetend dat de Gouverneur (= Albuquerque) Malaka had genomen, was zeer verschrikt, en besluitend met hem vrede en vriendschap te maken, zond hij daartoe zijn gezant, die, na te Malaka gekomen te zijn, en hem (n.l. Albuquerque) zijn boodschap gedaan te hebben, hem een geschenk gaf van wege den koning („*lhe deu hũ presente da parte del rey*“), dat waren een dozijn lansen enz.” (Ed. 1833, p. 217—218); zie nu verder Veth I, p. 262 over dit geschenk. En Aff. d'Albuquerque zegt in zijn „*Commentarios de Afonso Dalboquerque*“, Parte III, cap. 37: „toen deze gezant van den Koning van Kampar vertrokken was, stond hij (n.l. Albuquerque) een ander te woord, die vele dagen geleden daar was heengegaan van den Koning van Java („*que havia muitos dias que ali andava do Rey da Jaca*“), die hem bracht aan geschenk etc...., en volk (kwam) aanbieden, en ververschingen, en al wat hij meer noodig had voor dien oorlog te Malaka; en de reden was, omdat hij (n.l. de koning van Java) zeer in geschil stond met den Koning (n.l. den verdreven Sultan van Malaka), door de vele afpersingen die men zijn onderdanen deed als zij daar (n.l. te Malaka) kwamen.” (Ed. 1774, p. 181).

¹ Of dat Pati = Dipati is, hoeft wel nauwelijks betwijfeld, zie Veth I, 1896, p. 250. Maar vooral moet „Unuz“ als „Oenoés“, met het accent op den laatsten lettergreep, worden uitgesproken; wat Veth p. 266, noot 2 niet vermeldt. Empoli's schrijfwijz „Pattivonuzzi“ en Pigafetta's „Patiunus“, beide van Italianen, doen de letterlijke uitspraak „Pati Oenoésj“ van het Port. woord, wijzigen tot „Pati Oenoés.“

om haar (n.l. „om deze daad“) hem daarna koning maakten van een stad, genaamd Dëmak „¹ Over deze hoogst belangrijke aanwijzing is Tiele, die haar vermeldt (Bijdr. Kon. Inst. 4, I, 1878, p. 346 en noot J), heen-geleden, zegt zelfs niets van dat typisch-inlandsche van het tot trofee maken der jonk; terwijl Veth, die in hoofdzaak op

¹ De Port. tekst in het reeds genoemde geschiedwerk van Castanheda is: „& quando outros senhores ho vinhão ver & consolar de seu desbarato lhe dezia que elle estava consolado, por q̃ naquella viagẽ ganhara muyta honrra, pois pele-jãra cõ a mais esforçada gente que auia no mundo, & que se saluara naquele jũgo, que ele teria sempre goardado pera testemunho de sua honrra, que os Jaos ouuerão por tamanha q̃ ainda agora falão neste feyto, & por ele ho fizerão despois rey de hũa cidade chamada Adema.” (Liv. III, cap. 102). (Ed. 1833, p. 346). Door Barros, Dec. II, lib. IX, cap. 5 weten we dat Djapara de plaats was waar deze ontredderde jonk als negatieve krijgstrofee op strand gezet werd, daar hij daar eerst zegt hoe er door een rijken heidenschen Klingalees van Malaka een prijs van 10.000 cruzaden gesteld was op het buitmaken van de strijd-jonk van Dipati Oenoés, en dan voortgaat: „Maar hoezeer Jorge Botelho zich daartoe ook repte, loopend meer dan veertig mijlen: hij vond al niet meer Pati Oenoés, die zich in veiligheid stelde in Java in de stad Djapara, en daar beval de jonk op strand te zetten ter herinnering aan zijn persoon: zeggende dat het voldoende was om die (n.l. herinnering) te bezitten voor lange tijden, (maar) te zien hoe die jonk uit den strijd was gekomen dien hij met de Portugeezen gehad had.” (Ed. 1628, fol. 211 recto) En nu vertelt Damião de Goes in zijn „Kroniek van koning D. Manoel” (1^{en} druk, Lissabon 1566–1567) er nog iets zeer interessants bij; eerst zegt hij dat „de stad van Djapara” („a cidade de Iapora”) de plaats was waar deze strijdjonk op strand werd gezet ter heugenis, maar dan óók dat Dipati Oenoés („Pateonuz”) haar beval te „overdekken met een pendopo” („cobrir de hũa alpendorada”; letterlijk volgens het Wdb. is „alpendrada” of „alpendorada” = „zuilenhal”, dus hier = pendopo)! (III^a Parte, cap. 42). (Ed. 1619, fol. 207 verso; verkeerdelijk 204). En nu vergete men vooral ook niet dit: Damião de Goes was van midden 1548–1571 Rijksarchivaris te Lissabon („Guarda mór da Torre do Tombo”); Barros, hoewel zijn geschiedwerk Da Asia uit vrijen aandrang schrijvende, had tot vóór 1558 allerlei archiefstukken in huis gehad voor het officieel schrijven van een Kroniek van koning Manoel, wat hij echter niet volbracht, en wat in 1558 aan Goes opgedragen werd; terwijl Castanheda, die van 1528–± 1540 zelf in Indië was geweest, in ± 1548 een betrekking kreeg te Coimbra, óók belast met de zorg voor het archief daar, tot zijn dood in 1559 sterk bevriend bleef met Goes, die sinds 1548 Rijksarchivaris te Lissabon immers was. Een groot deel van het werk dezer drie berust dus op authentieke stukken! Ik voor mij geloof dat, met een beetje geluk, dat verhaal van alle drie omtrent het op het strand zetten van die strijdjonk te Djapara als krijgstrofee, en Goes’ mededeeling omtrent het overdekken er van met een pendopo, te eeniger tijd in staat zal stellen ontwijfelbaar te herkennen wie Dipati Oenoés precies geweest is! Zie trouwens noot 1 op p. 138 hierachter, en het slot van het artikel.

Tiele steunt, in zijn Java, I, 1896, p. 272 nog onvollediger is. En toch, in begin 1619 vertelt nog Coen hoe „Den ouden Coninck van Cheribon” sprak van den vergeefschen tocht in 1512 der Javanen tegen Malaka (De Jonge, Opkomst IV, p. 135)! f. In 1513 (30 Nov.) schrijft de beroemde Albuquerque, Gouverneur-Generaal van Port.-Indië, uit Cananoor (even beN. Calicoet) aan koning Dom Manuel van Portugal o. a.: „de Koning van Pahang (op Malaka's Oostkust), vanwaar goud komt naar Malaka, wenscht u tribuut te betalen en wil uw dienaar zijn; de voornaamste Koning van Java wenscht uw vriendschap en verlangt haar, en die steden die daar zijn in zijn land, zullen het zijn (d. i. zullen uw dienaar zijn) uit noodzaak, of (anders) met een heel kleine vloot die tot hulp gaat van dezen Javaanschen voornaamsten koning, zult ge ze vernielen;” („Cartas de Affonso de Albuquerque”, Lissabon, I, 1884, p. 138; brieven van Alb. openbaar gemaakt naar de origineelen in het Rijksarchief te Lissabon) ¹. In den loop van 1513 trachtte dus de Hindoe-vorst van M. door Port. hulp zich de Moh. beheerschers der havensteden van Java, van het lijf te houden!

En nu komt het afdoende bewijs:

g. In 1514 (6 Jan.) schrijft de „kapitein” (= gouverneur) van de stad Malaka, Ruy de Brito, in een hoogst belangrijk rapport — wat ik in zijn geheel in vertaling met aantekeningen zal publicceeren in de Bijdragen van het Kon. Inst. — aan denzelfden koning D. Manuel van Portugal o. a.: „Java is een groot eiland. Het heeft twee kafir-vorsten (dus = heiden-vorsten): de een heet koning van Soenda; de ander koning van Java. Het heele eiland is één, enkel wordt het verdeeld door een rivier die hier en daar droog is.... De stranden der zee zijn van Mooren,

¹ De Port. tekst van dit archiefstuk luidt: „el Rey de pam, domde vem ouro a malaca, quer vos pagar trebuto e quer ser voso servidor: ho principall Rey de jaoa quer vosa amizade e a deseja, e esas pouoaçoões que hy ha em sua terra, ho seram de necessidade, ou com muy pyquena armada que vaa em ajuda deste jaoa rey primeypall os destroyrees”. Net zoo terug te vinden op p. 297 der „Alguns Documentos” van 1892, sub g genoemd, alleen met een nog angstvalliger letterlijke transcriptie der oude spelling, doch overigens woord voor woord hetzelfde.

en (wel) erg machtige; groote kooplui en heeren heeten zich gouverneurs. Ze hebben veel jonken, grooten overvloed. Ze hadden altijd handel met Malaka. Eenigen hunner zijn onze vrienden; de anderen kunnen wel niet minder doen." (Alguns Documentos do Archivo Nacional da Torre do Tombo acerca das Navegações e Conquistas Portuguezas" Lissabon, 1892, p. 346—347; documenten uit het Rijksarchief te Lissabon openbaar gemaakt ter eere van het 4^e eeuwfeest van Columbus; de voorrede gedateerd 20 Sept. 1892¹. Hierin ook o. a. herdrukt de sub *f* genoemde brief van den G. G. Albuquerque).

En nu moet vooral in aanmerking genomen dat deze mededeelingen onmiddellijk volgen op het rapporteeren hoe op 22 Juni 1513 terug waren gekeerd te Malaka de vier schepen onder João Lopez Alvim, die vandaar op 14 Maart waren uitgezeild, en nu in April en Mei 1513 al de havens van Java hadden bezocht en o. a. Dipati Oenoés in Sidajoe hadden aangetroffen, waar ze zeer goed door dezen ontvangen waren; zie Veth, Java I, 1896, p. 274, en Tiele, loc. cit. p. 346 en 358.² De inlichtingen waren dus van de bovenste plank; en derhalve: in midden 1513 was de opperheerschappij van Java nog in handen van een Hindoe-vorst in 't binnenland, en waren alleen de zeehavens in handen van de Mohammedanen. Dat deze oppervorst van Java te Madjapahit zetelde zal verder gelukkig sub *j* blijken.

En nu ook eerst wordt duidelijk waarom Dipati Oenoés, die in Januari 1513 bij Malaka verslagen was, in ± Mei daarop te Sidajoe zoo vriendelijk was. "De javaansche vorst wist dappere tegenstanders te eeren;" zegt Tiele, loc. cit.

¹ De Port. tekst luidt: „A Java he ylha grande. Tem dous reis caferes: hum se chama rey de Çunda; outro, rey d Ajoaa. A ylha toda he hũa; somente he partida por hum rio a lugares seco:.... As beiras do mar sam de mouros, e mujto poderosos; grandes mercatores e senhores chamam se governadores. Tem mujtos juncos, grande copia. Tiveram sempre trato com Malaca. Alguns d eles sam nosos amjgos; os outros nom podem fazer menos." Het bijv. nw. „caferes" wordt herhaaldelijk in het oud-Port. gebruikt om er, in navolging der Mohammedanen, „heiden" of „Hindoe" mee aan te duiden.

² Veth loc. cit. schrijft ten onrechte „Aluim", zooals wel in de oude spelling staat, maar gelezen moet als „Alvim", gelijk Tiele terecht ook geschreven had (loc. cit. p. 358).

p. 358. Gekheid! De slimme Javaansche Dipati had de den Hindoe-Javanen genegen Portugeezen vóór zich, en de Madjapahit'sche Hindoe-Javanen in den rug, dus... zette zijn gezicht op mooi weer.

h. In 1515 (8 Jan.) rapporteert de in Juli 1514 nieuw opgetreden kapitein van Malaka, Jorge d'Albuquerque, aan denzelfden koning D. Manuel o.a.: „Mijnheer, wat ik zeg van de tuchtiging der Javanen: als daar eens heengingen zeshonderd man en hun de fusten en schepen die zij hebben en jonken verbrandden, wat alles zich liet doen in eenen moesson, zullen ze niet meer bij machte zijn om iets tegen Uwe Hoogheid te kunnen doen. Daar die welke zich vereenigen, zijn Pati Katir, Pati Oenoés, Pati Rodiën, die elk voor zich niets kunnen uitrichten; daar, zoolang de Mooren geen nadeel van ons hebben, dunkt hun altijd dat zij machtig zijn tegen ons; zoodra ze dat (wel) krijgen, hebben ze dadelijk eerbied voor ons.” (Onuitgegeven archiefstuk te Lissabon, R. A., daar geregistreerd als *Corpo Chron.*, parte 3a, maço 5, n°. 87; ¹

¹ De tekst luidt: „Senhor ho que diguo do castigo dos jaos que yndo lla huma vez seys centos homens lhe quejmaram a fustalha/ e navjos que tem e junquos que tudo se farja em huma monçam nam seram majs poderrosos pera cousa nenhuma contra vosa allteza poderem fazer/ que estes que se ajuntam sam patiquitiz pateamos paterodym que cada hum per sy nam podem fazer nada/ que em quanto os mourros nam recebem de nos dano sempre lhe parece que sam poderosos contra nos/ como huma vez o recebem llogo nos tem acatamento.” Naast de vier lezingen van het woord Pati Katir, al door Veth vermeld (I, p. 260, noot) vinden we hier dus nog „Patequitiz”; een vorm die nog het meest nadert tot „Coutis” = Koedoes, zooals de oude Hollanders nog in 1613 naar Port. trant schreven, zie Veth, ib. p. 354; toch moet bij Pati Katir evenmin vergeten worden de naam van „Pangeran Hadiri”, zoon van den Dipati Djapara, met wien later een dochter van Sultan III van Dĕmak trouwt. En naast de drie lezingen welke Veth geeft ib. p. 266 van Pati Unuz, hebben we hier een „Pateamoz”, en kan men bij Castanheda, Liv. III (van 1552), cap. 57 nog vinden een „Patehonum” en een „Patehanum”, welke laatste vorm, als hij te vertrouwen was en niet zoo alleen stond, onmiddellijk zou doen denken aan Dipati Anom; het „Pattivonuzzi” en „Patiunus” der Italianen Empqli en Pigafetta is hiervóór al genoemd. Doch vooralsnog is herkennen dezer eigennamen onmogelijk. Het „paterodym” is geheel nieuw; waar alle gissing nog veroorloofd is bij deze onbegrijpelijke namen, zou men desnoods kunnen denken aan een Dipati Rĕdi (Kawi: Ardi) = Dipati Goenoeng = den Dipati van den Berg (d. i. óf van Giri = berg, bij Grĕsik; óf veeleer van Prawata = giri = berg, beZO. Dĕmak). Doch zelf voelt men het best hoe dit maar louter konjekturen zijn.

Iets anders is echter dit: als aanvoorders van de Javaansche vloot tegen

in einde 1897 vroeg en verkreeg ik hiervan, zoowel door de goedheid van den Rijksarchivaris J. M. da Costa Basto, als door vriendelijke bemiddeling van den Consul-Generaal der Nederlanden te Lissabon, den heer Ernst George, een letterlijk afschrift in duplo). Hier vinden we dus in Januari 1515 nog Dipati Oenoés, dan den ons uit 1511—1512 van Malaka welbekenden Dipati Katır, (zie Veth, *Java I*, 1896, p. 260—266), en een nog geheel onbekenden Dipati Rodiën, als samen de zeemacht deelende op Java en zamenspannende tegen de Portugeezen.

- i. In 1516 stelt Duarte Barbosa zijn beroemd geschrift, „O Livro de D. B.”, op, waarin hij zijn jarenlange ervaringen te boek stelt aan de kust van Malabar en o. a. te Ormuz en Aden, waar hij zelf was; terwijl hij van tal van anderen, Portugeezen enz., de beste gegevens tracht te verkrijgen omtrent die landen en rijken in het Oosten, welke hij niet zelf bezocht. Zoo ontstaat zijn „Boek” in 1516, misschien nog hier en daar in 1517 en 1518 wat aangevuld, maar voorgoed afgesloten vóór 10 Aug. 1519, toen Barbosa met Magalhães te Sevilla scheep gaat en evenals deze omkomt in de Philippijnen (Cebú), op 1 Mei 1521. Vriend van Francisco Serrão die sinds 1512 op Ternate zat, kan hij eerst — zooals bewezen kan worden ¹ — korte maanden

Malaka in Dec. 1512 en Jan. 1513 noemt Barros (Dec. II, lib. IX, cap. 4) 1°. Pati Oenoés, 2°. „een Javaan van veel macht, heer van de stad Palembang, die de tweede persoon van de vloot was, (en) dien ze Toemëngoeng noemden”, 3°. „en in een andere jonk kwam (mee) een neef van hem („hum seu sobrinho”, d. i. dus een oomzegger van dezen „Timungão” van „Polimbam”), die omdat hij een dapper man was („por ser homẽ de sua pessoa”) in die streken gevreesd was, en evenzoo (kwamen mee) andere aanzienlijke Javanen, enz.” (Ed. 1628, fol. 207 recto). Kan deze oomzegger van den Toemëngoeng Palembang uit Jan. 1513 soms Pati Rodiën van Jan. 1515 zijn? Ook die Toemëngoeng van Palembang zelve, welke de tweede vlootvoogd in 1512—1513 was, is belangwekkend, omdat bekend is welke nauwe betrekking toenmaals Dëmak, óók volgens de Jav. Babads, had met Palembang, zoodat Sultan I van Dëmak = Raden Fatah (Patah), eigenlijk zoon was van den Dipati van Palembang. Men zou haast gaan vragen of Raden Fatah en de door Barros uit 1513 genoemde Toemëngoeng van Palembang niet één en dezelfde persoon zijn? Zie nog noot 1 op p. 140 hierachter.

¹ Barbosa is — na eerst, sinds Jan. 1503, verscheiden jaar tolk voor het Malabaarsch te Cananoor geweest te zijn, en na een terugkeer naar Portugal van 1508 (?)—1511 — sinds Aug. 1511 als eerste pennist weer te Cananoor werkzaam, en schrijft als zoodanig op 12 Jan. 1513 den brief afgedrukt achteraan Stanley's Hakluyt-uitgave: „The three voyages of Vasco da Gama”,

vóór Sept. 1515 te Calicoet zijn éérste nadere inlichtingen over den Molukschen Archipel en Java, hebben ontvangen. Als men dus stelt dat wat hij over Java schrijft, op zijn vroegst slaat op einde 1514 of begin 1515, dan is men eer te veel dan te weinig voorzichtig. Wat hij daarvan schrijft, staat al vrij wel bij Veth, Java I, 1896, p. 249—250 en verg. p. 262; die echter zijn hooge betrouwbaarheid ten onrechte in deze zaak betwijfelt. Integendeel, zéér zeker was, blijkens al het voorgaande, in *begin* 1515 op Java de oppervorst nog een Hindoe-javaan die in voortdurenden strijd leefde met de geïslamiseerde Dipati's van zijn voornaamste zeehavens, in naam zijn

Londen 1869, p. XX—XXIX. En uit Albuquerque's bovengenoemde Brieven (Cartas, I, 1884, p. 367) blijkt dat Barbosa in Dec. 1514 te Cochin weer als tolk („lingoa”) had dienst gedaan. Dan schrijft Albuquerque op 22 Sept. 1515 uit Ormuz — waar hij in eind Febr. 1515 van uit Goa was heengegaan — aan koning D. Manuel: „Na mijn zijn (hier) te Ormuz, bereikten me berichten uit Indië dat etc. . . en over de aankomst (scil. in Cochin) van den kapitein die in Malaka geweest is (n.l. Ruy de Brito, zie sub *g*, die, in Juli 1514 afgetreden, eerst in het najaar vandaar naar Voor-Indië's Zuidwestkust weggezeild was), . . . (en) berichten van Francisco Serrão, dat hij in leven was en de Kruidnagel-eilanden in zijn macht had, en den Koning en het heele land beheerschte, en dat hij gekomen was naar het eiland Banda (om te) spreken met de schepen van Uw Hoogheid (n.l. de Molukkenvloot onder Antonio de Miranda d'Azevedo, die in Mei 1513 van Malaka naar Banda was vertrokken en in het midden van 1514 te Malaka terug was), en dat hij weer teruggekeerd was naar Ternate („Maluco”)”. Cartas I, p. 372. Derhalve: de éérste nadere berichten omtrent de Molukken en Java kan Barbosa ook eerst in 't voorjaar van 1515 ontvangen hebben; hij was toen te Calicoet om als supercarga („feitor”) mee te gaan met een tweetal galeien van den Vorst van Calicoet naar Aden, gelijk uit dienzelfden brief van Albuquerque, p. 375, blijkt. Nu verlaten ons de vaste cijfers, in zooverre niet zeker is of hij werkelijk deze reis ook gedaan heeft; maar bijna geheel zeker is dat hij op 8 Febr. 1517 uit Goa moet meegegaan zijn met de vloot van den nieuwen Gouv.-Gen. Lopo Soares naar de Roode Zee, waarop hij in eind Juli 1517 de inneming van Zeila (golf van Aden) moet bijgewoond hebben. Eerst in Juni 1518 op zijn vroegst kan hij daarna in Portugal zijn aangekomen, met een retourscheepje in Sept. 1517 van uit Calayate vertrokken. Hoogstwaarschijnlijk heeft hij dus vóór zijn zeereis, in de laatste helft van 1516 zijn „Boek” te Cananoor(?) opgesteld en afgesloten. De jongste berichten daarin over de Molukken en Java kunnen dus van uiterlijk Oct. 1516 zijn, teruggaande tot den toestand op Java in midden 1516. Daargelaten altijd latere mogelijke, doch hierbij toch min waarschijnlijke aanvulling in Sevilla tot Aug. 1519. — Het „1516” bij Tiele (Bijdr. Kon. Inst. 4, I, 1878, p. 322) moet verbeterd in 1517”, en in het dan volgende „1517 of 1518” (p. 323) kan alleen „1518” blijven staan. Zie hierover het Appendix I, blz. 186, noot 2.

onderdanen, maar feitelijk gedurig tegen hem rebelleerend, hoewel vooralsnog zonder uitslag.

Maar Barbosa noemt ook den naam van den vorst! „Pale vdora” staat in de Ital. vertaling bij Ramusio — den éénigen tekst die vooraan een inleiding heeft van Barbosa's hand, met daar aan 't eind het jaar 1516 —, in den 2^{en} druk van 1554 (1^{en} dr. 1550) der „Delle navigationi et viaggi etc.”, Venetië, fol. 353 recto; waarin blijkbaar „l” een oude copisten-fout is voor „t”, en we dus krijgen een Dipati Oedora. „Pateudra” schrijft de, vooral hier tegen het einde, onzuiver wordende Port. tekst, zelf een copie naar den verloren geganen oorspronkelijken tekst, gepubliceerd in de „Collecção de Noticias para a historia e geografia das nações ultramarinas qui vivem nos dominios portugueses”, dl. II, 7^e Stuk (in 1^{en} druk van Lissabon 1813, p. 376; in 2^{en} druk van Lissabon 1867, p. 369); hier krijgen we dus Dipati Oedra, tweelettergrepig. Veth, loc. cit. p. 250, weet hiervan niets te maken ¹. Doch hij vergat

¹ De Port. tekst letterlijk vertaald luidt: „Rijk van Java. — Gaande meer naar verderop, verlatend het eiland van Soenda, naar de zee daarvan naar den kant van het westen en zuiden (d. i. dus gaande van Soenda door de zee van Soenda om de Zuidwest; immers Barbosa hield Soenda voor een afzonderlijk eiland), komen er veel groote en kleine eilanden, onder welke ligt een heel groot eiland dat ze Java („Jaoa”) noemen bewoond in 't binnenland door Heidenen, en in de zeehavens door Mooren; dewelke hebben heel groote vlekken en plaatsen, waar moorsche Koningen zijn, edoch allen leven onder gehoorzaamheid aan den Heidenschen, die leeft in 't binnenland, die een zeer groot Heer is, welken ze noemen „Pateudra”: enkelen die in opstand komen brengt (hij) weer in onderwerping; eenigen hunner hebben zeer grooten haat tegen de Portugeezen, anderen verlangen met hen vrede en vriendschap.” En de tekst bij Ramusio luidt letterlijk vertaald: „Java major. — Voorbij het Eiland Soenda tusschen den kant van het oosten (sic! „oosten”; veel waarschijnlijker dan het „westen” van de Port. en Sp. teksten!) en zuiden, bevinden zich veel groote en kleine Eilanden, onder welke er een is dat Java major heet, bewoond door vele heidenen en mooren in de zeehavens, in welke (scil. zeehavens) er veel dorpen zijn, en plaatsen met oneindig veel woningen van Mooren, en Moorsche Koningen, dewelke evenwel allen staan ter gehoorzaamheid van den Koning des Eilands (hier heeft de tekst „Isoa” voor „Isola”!), die een heiden is, en residentie houdt binnen in 't land, en een zeer groot heer is, en heet „Pale vdora”, enkele keeren staan zij tegen hem op, maar hij dadelijk weer brengt ze ten onder. Eenigen van deze heeren, en Moorsche volken van Java verlangen den Koning van Portugal te dienen, en anderen haten hem, en zijn hem kwaadwillig.” Men zal zien bij vergelijking met het Appendix I, p. 189—190, hoe Ramusio's tekst veel nader staat tot de Spaansche vertaling van 1524, dan tot den,

te vermelden dat er nog een derde tekst van Barbosa's Boek bestaat; en wel de Spaansche vertaling, blijkens den kolophon afgesloten te Vitoria (Baskische Prov.) op 1 Maart 1524, nu in copie te Barcelona bewaard, en op haar beurt (geenszins geheel betrouwbaar) weer vertaald in 't Engelsch door Hon. H. E. J. Stanley als Hakluyt-uitgave van 1866: „A description of the coasts of East Africa and Malabar”. Ongelukkig had Stanley niet den Spaanschen tekst gegeven waarnaar hij vertaalde; hem controleeren was dus niet mogelijk; en evenmin had Stanley de varianten opgenomen van twee hss. te München die deze zelfde oud-Spaansche vertaling van 1524 behelzen, hoewel hij dier bestaan wel in zijn Voorrede signaleerde. Doch gelukkig ben ik in staat deze pijnlijke leemte aan te vullen. Door de groote vriendelijkheid van den Chef der Bibl. Provincial y Universitaria te Barcelona, D. Marcial Morano y Serrano, ontving ik pasgeleden (3 Dec.) een copie van wat dat Barcelona'sche hs. over Java Major zegt; en door de vrijgevigheid van den Directeur der K. Baier. Hof- und Staats-Bibliothek te München, den heer Dr. G. Von Laubmann, werden mij op 9 Dec. jl. de beide Münchener hss. naar den Haag gezonden, zoodat ik ook daaruit de varianten kan opgeven van ditzelfde stuk over Java Major. Een en ander zal hierachter in het Appendix opgenomen worden (zie bl. 189—195). Maar, waar het hier vooral op aankomt, zoo heet dan respectievelijk in deze drie Spaansche hs. (1°. Barcelona; 2°. München A; 3°. München B) de oppervorst van Java „Patevdara”, „paten dara”, en „palendara”, d.i. alle drie ontwijfelbaar Dipati Oedara, drielettergrepig als bij Ramusio ¹.

En nu is.... Oedara een zeer welbekende naam

waarschijnlijk in 1558 gecopieerden, Port. tekst. Ook dit pleit zeer voor „Oedara”, wat alle drie de Spaansche mss. feitelijk aangeven.

¹ Stanley, p. 197 schrijft, niet geheel letterlijk, „Patev” en „dara” aanéén, dus „Patevdara.” Het gemakkelijk verlesen van n voor v = u ligt voor de hand. Dat v = u is, vooral in den aanvang van menige lettergreep oudtijds, zal wel niemand betwijfelen, en zou met honderde bewijzen te staven zijn; nu nog is in 't Spaansch de meest gewone afkorting voor „Usted” (= U, gij), een V, geen U. Interessant is de copisten-fout „pale” voor „Pate”, evenals bij Ramusio. — Bij Stanley loc. cit. noot 3 staat, evenmin geheel letterlijk, „Palevdora” als Ramusio's lezing; en, door een drukfout, „Pateudru” in plaats van „Pateudra”, als de Lissabon'sche lezing vermeld.

uit den tijd van Madjapahit's bestaan! Volgens de Babad Tanah Djawi, verg. het overzicht in de Pararaton van Brandes, 1896, p. 183, zou vorst Praboe Anom van M. = Bra Widjaja II, zijn patih Wahan wegens meeningsverschil hebben laten vermoorden, doch zou de zoon van dezen Wahan, Oedara, zelf adipati van Kědiri = Daha, dezen moord hebben gewroken door Bra Widjaja II, terwijl hij op jacht was, overhoop te steken ¹. Volgens de Sěrat Kaṇḍa, zie het overzicht in de Pararaton van Brandes, p. 190—193, is er een Oedara, zoon van Bra Widjaja III van M. (= Ardiwidjaja), die bij de troonsbestijging van zijn jongeren broeder als Bra Widjaja IV (= B. W. sāṅg Kalamisani) diens patih eerst blijft, dan zijn ontslag vraagt, gaat reizen o. a. naar Kambodja, als zoon heeft den befaamden Damar Woelan (die later opvolgt als Bra Widjaja V), en zelf sterft na een lang leven van volkomen loyauteit tot den M.'schen troon. ² We hebben dus een Oedara-vorstenmoordenaar, en een Oedara-vorsteneerder. Zoo lang een ouder en in zichzelf geloofwaardiger Jav. geschrift steeds in zake historie zal blijven voorgaan boven een jonger, mag het meeste afgegaan op de Babad Tanah Djawi die in ± 1700 volgens Dr. Brandes haar beslag heeft gekregen — daargelaten toevoegingen later tot 1743; — méér zeker, dan op de Sěrat Kaṇḍa die eerst in ± 1800 werd vastgesteld, evenzeer volgens Brandes (zie Pararaton, p. 178 en 186). We houden dus, als waarschijnlijk-historische figuur, den Oedara, zoon van een patih Wahan. Doch.... nu heeft juist weer Brandes in de Not. Bat. Gen. 1888, Bijlage II,

¹ Zie den Jav. tekst in de ed. van Meinsma, 1^{en} druk (1874), en 2^{en} druk der eerste helft (1884), p. 22—23. Nadat Oedara met een lans den in een bosch van zijn jachtgenooten afgeraakten Bra Widjaja II heeft gedood, wordt deze „poetranipoen Patih Wahan, ingkang dados Adipati Kaḍiri” (p. 23) niet meer in de Babad genoemd.

² Toch staat ook wel degelijk het verhaal omtrent Wahan's vermoorden in de Sěrat Kaṇḍa! Doch hij heet hier — zie Brandes, Pararaton, p. 189 — patih „Wahas”, niet „Wahan” (in Jav. schrift kan een n en een s vrij licht verwisseld worden). En zijn zoon die hem wreekt, en ook dipati van Kědiri is, heet Djajasena, niet Oedara. De Sěrat Kaṇḍa voegt er dan nog de geschiedenis aan toe, dat de opvolger, Bra Widjaja III, dezen Djajasena, die en zijn vader Bra Widjaja II, en diens nieuwen patih overhoop gestoken had, nu bij zijn troonsbestijging tot zijn eigen patih maakt; welke dan, na diens dood, weer als patih wordt opgevolgd door Oedara! Hoe jonger de Jav. verhalen, hoe mooier en ingewikkelder!

6^e Volgr. VI.

waar hij de drie inscripties van 1408 Çaka = 1486 A. D. besprak, hiervóór sub *a* aangehaald, in noot 1 van p. XVII opgemerkt dat dit „Wahan” der Babad Tanah Djawi waarschijnlijk moet luiden „Tahan”,¹ welke Tahan in 1486 A. D. op een dezer drie steenen (die van Djijoe, Verbeek’s Lijst n°. 491) als Rakryan Poe Tahan de patih heet van den toenmaligen vorst van Madjapahit, Girindrawarddhana = in zijn jeugd Dyah Ranawidjaja!

Bij een zoo frappante overeenstemming tusschen wat die inscriptie van 1486, die Port. tekst van 1516, en die Babad Tanah Djawi van $\pm$ 1700, ieder voor een stukje vertellen, mag met groote waarschijnlijkheid beweerd:

de „heidensche”, dus Hindoejavaansche Opper-vorst van Java in 1515 was een Dipati Oedara zooals de Portugeezen in Java’s havensteden hoorden, liever een Praboe Oedara, vroeger Dipati van Kědiri, zoon van den gewezen patih van Madjapahit, Rakryan Poe Tahan, welke Tahan nà 1486 door zijn vorst vermoord werd, doch gewroken door zijn zoon, die zichzelf daarop van den troon van M. meester maakte in een der jaren tusschen 1486 en 1515; misschien wel in $\pm$ 1498, zoodat in 1499 gezanten van dezen nieuwen vorst in China konden ge-arriveerd zijn (zie sub *c*)!

Wat er nu precies gebeurd is tusschen 1516 en 1521 weten we niet, en zullen we wellicht nooit te weten komen.

¹ Door een eenvoudige verwisseling toch van een oorspronkelijke gróóte tã met een latere foutieve wã. Als belangwekkend analogon van zulk een verwisseling moet gewezen op de plaats in Cohen Stuart’s Brâtã-Joedã, Verh. Bat. Gen. XXVII, 1860, p. 167, waar de Jav. tekst zegt „banãtã beteekent vaartuig;” terwijl uit de daarbij behoorende Kritische Aanteekeningen, Verh. Bat. Gen. XXVIII, 1860, p. 310 (en verg. XXVII, p. 25 der Voorrede) blijkt dat alléén Ronggo Warsito dit woord uit Zang LVII las als „banã wã”. Volkomen terecht! Over het algemeen Mal.-Pol. woord „banawa” = „vaartuig”, zie prof. Kern in Versl. en Meded. Kon. Ak., afd. Letterk. 3, VI, 1889, p. 279; waaraan ik nog toe kan voegen dat Pigafetta in zijn lijst van Bisaya-woorden uit Cebú in 1521 ook opneemt „banaoa” = „nave” (Ital.), d. i. „schip.” Het „banata” = „prahoe” in Roorda-Vreede’s Jav. Ned. Hdwb. 1886, p. 1044, steunend op deze foutieve lezing in de Brata-Joeda, is dan ook „banawa” te lezen. Maar de vernuftige verklaring van Brandes dat „Wahan” = „Tahan” is wordt er machtig door versterkt. Over den „Pangeran Banawa” = den „Prins van het Schip”, dien de Jav. Babads in den tijd van Padjang vermelden zie noot 1 op blz. 138.

Maar in dezen tusschentijd moet Madjapahit gevallen zijn; want:

- j. In 1522 (11 Februari) verlaat het Spaansche schip *La Victoria*, het eenige schip van het eskader van Magalhães dat onder commando van Elcano de eerste rondreis om de wereld gelukkig volbrengen zou, het eiland Timor, na daar ruim 14 dagen aan den wal te hebben gelegen. Op dit schip is de Italiaan Antonio Pigafetta, meegegaan met den wil zich een naam te verwerven; dagelijks maakt hij zijn aantekeningen; door zijn gevatheid treedt hij telkens op als afgezant der Spanjaarden naar inlanders op den vasten wal; zoo ook is hij op Timor degeen die alles bedisselt. Nauwelijks met zijn schip goed en wel te Sevilla aangekomen (8 Sept. 1522), kan hij een week daarna op audiëntie bij Karel V te Valladolid een dagboek der reis aanbieden; maar Karel V eert hem niet zooals hij verwachtte. Met zijn aantekeningen gaat hij nu aan het zwerven, zoekt beschermers, en een drukker; maar eerst tusschen 1524 en 1534 verschijnt te Parijs een trouwens vrijwel goede Fransche vertaling, verkort naar zijn Italiaanschen tekst; Ramusio daarentegen moet in 1550 bij de uitgaaf van dl. I zijner Reisbeschrijvingen te land komen bij den Franschen tekst, en vertaalt hiervan zeer onvolledig weer in het Ital. over. Eindelijk vat Amoretti in 't eind der vorige eeuw belangstelling op voor een vrij zuiver Ital. hs. van Pigafetta's journaal, doch begaat de dwaasheid het min of meer omgewerkt, en de domheid het verdere dan nog onnauwkeurig uit te geven. Eerst sinds zeer kort, sinds 1894, bezitten we dit hs. van Milaan afgedrukt met al de stiptheid die men wenschen kan; in 1894 toch werd te Rome door Andrea da Mosto deze kostbare tekst uitgegeven met ondersteuning van den Minister van Onderwijs, als „*Relazione sul primo viaggio intorno al globo*”, in-fol., waardoor Amoretti's uitgaaf van 1800 (in Ital.) en van 1801 (in Fransche vert.) teneenenmaal op zij is gezet. Een ex. bezit het Kon. Instituut.

In Amoretti's tekst nu stond, juist waar het ons Madjapahit betreft, een venijnig-kleine, ellendige, verwarrende fout, waar zoowel Tiele als Veth rechtstreeks ingelooopen zijn!

Bij Amoretti, p. 172—173 van den Ital. tekst, Milaan 1800, zou Pigafetta, naar aanleiding van de informaties die hij tusschen Zo. 26 Jan. en Di. 11 Februari 1522 aan

Timor's vasten wal had ingewonnen, aldus over Java geschreven hebben:

„... Java Major, hetgeen door die volken niet genoemd wordt Java, maar Jawa. — In dit eiland van Java zijn de grootste steden. De eerste is Madjapahit („Magepaher”), welker Koning, toen hij leefde de grootste was van al de Koningen der naburige eilanden, en hij heette Radja Pati Oenoés soenda. Daar groeit veel peper. De andere (scil. steden) zijn Daha, Dëmak, Gadjahmada, Mëntaraman, Djapara, Sidajoe, Toeбан, Grësik, en Soerabaja.

Een halve mijl van Java verwijderd zijn de eilanden van Bali, genaamd Java Minor, en van Madoera: deze zijn van eender grootte.”¹

Tiele schreef naar aanleiding van dezen tekst „Pigafetta verwacht hem echter (n.l. radja Pati Unus = Dipati Oenoés, die óók volgens Barros vorst van Soenda zou zijn geworden!) met den laatsten vorst van Madjapahit” (Bijdr. Kon. Inst. 4, I, 1878, p. 346, noot 4). En ook Veth, zich houdend aan het gezegde van Barros „Dipati Oenoés, dewelke later zich Koning van Soenda maakte”, vindt het in zijn Java, I, 1896, p. 279 noot 4: „Zonderling en moeilijk verklaarbaar” wat Pigafetta — altijd volgens Amoretti's tekst — zou gezegd hebben; en meent: „Door misverstand der hem

¹ Ziehier Amoretti's tekst naar dit ms. in de Ambrosiaansche Bibl. te Milaan: „... Java Maggiore; che da que' popoli non è chiamata Java, ma Jaoa. — In quest' isola di Java son le maggiori ville. La primaria è Magepaher, il cui Re, quando viveva era il maggiore di tutti i Re delle isole vicine, e chiamavasi Raia Patiunus sunda. Ivi nasce molto pepe. Le altre sono Dahadama, Gagamada, Minutarangan, Ciparafidain, Tubancredi, e Cirubaia. Distanti mezza lega da Java sono le isole di Bali, detta Java minore, e di Madura: esse sono d'ugual grandezza.” (p. 172—173). Reeds met volkomen goed gevolg hadden de schrijvers „S(paen?) en V(alck?)” in hun vervolg-opstel „Nog iets over de oudste Mohammedaansche vorsten op Java”, in Tijdschr. van Ned. Ind. 1871, II, p. 444—446 de verschillende rijken en plaatsen herkend, die door Pigafetta in de al even slecht uitgegeven Fransche tekst-vertaling door Amoretti (Paris, l'An IX, dus tusschen 22 Sept. 1800 en 23 Sept. 1801) op p. 216—217 zouden aangeduid zijn; zij splitsten de koppelingen, herkenden het rijk Gadjahmada (verg. Veth, I, p. 256), en, wat misschien lastiger was, herkenden terecht in „Minutarangan” het rijk Mataram of, ouderwetscher, Mëntaraman. Bij Veth, I, p. 279, noot 4 staat ten onrechte als jaartal van de Ital. uitgaaf van Pigafetta „Milaan, 1830”; lees „Milaan, 1800”; dit is een der talrijke kleine drukfouten die in dit 1^e deel der 2^e ed. van Veth's Java voorkomen.

geworden berichten schijnt hij de hoofdstad der Soenda-landen met de oude hoofdstad van Java verwisseld te hebben."

Doch nu denke men eens aan het grapje onzer kinderjaren:

"De boeren van het Noorderland
 Hebben tien vingers aan elke hand, (komma)
 Vijf en twintig aan handen en voeten; (komma-punt)
 Wie zal ooit zoo'n boer ontmoeten?"

Diezelfde boeren van het Noorderland hebben door verkeerde interpunctie hunne parten gespeeld aan Tiele en Veth! Hoe toch zegt diezelfde tekst in de uitgaaf van Andrea da Mosto van 1894 (p. 107—108):

".... en Java Major [deze volken noemen haar niet Java, maar Jawa]; de grootste steden zijn in Java zijn (sic! 2 maal) deze: Madjapahit ("Magepahor") [dier koning, toen hij leefde, was de grootste van al deze eilanden en heette radja Patioenoés], Soenda [in deze groeit veel peper], Daha, Dëmak, Gadjahmada, Mëntaraman, Djapara, Sidajoe, Toeban, Grësik, Soerabaja en Bali; en zooveel als Java Minor (zeiden zij, n.l. de lui op Timor die aan Pigafetta inlichtingen gaven) te zijn het eiland Madoera, en te liggen naast Java Major (op) een halve mijl." ¹

¹ Ziehier dan Andrea da Mosto's tekst naar juist datzelfde hs. in de Ambrosiaansche Bibl. te Milaan: "... et Iava Magiore (questi populi non la chiamano Iava, ma Iaoa): le maggiori ville sono in Iava sonno queste: Magepahor (il suo re, quando viveva, era maggiore de tutte queste ysolle et chiamavasse raia Patiunus), Sunda (in questa nasce molto pevere), Daha, Dama, Gaghiamada, Minutaranghan, Cipara, Sidain, Tuban, Cressi, Cirubaia et Balli; et como Iava Minore essere la ysola de Madura et stare apresso Iava Magiore meza legha." (p. 107—108). Voor meerdere duidelijkheid heb ik boven in de vertaling datgene wat in den Ital. tekst tusschen haakjes staat, tusschen groote haken gezet, evenals in de volgende aanhaling van Barros. Het is haast onbegrijpelijk, bij vergelijking der twee lezingen van hetzelfde hs., hoe Amoretti in 1800 zóó jammerlijk aan het uitgeven is gegaan; het eenige wat hem vrijpleit is, dat hij zelf in zijn voorrede openlijk zegt allerminst een zuivere tekstuitgaaf bedoeld te hebben, integendeel aanstootelijke dingen besnoeid of bemanteld en mooier vloeiende zinnen in modern-Italiaansch gemaakt te hebben „van het Toskaansch vermengd met Venetiaansch en Spaansch" van het oorspronkelijk hs. (p. XLII der Ital., p. LII—LIII der Fr. uitgaaf, Inleiding); en op sommige plaatsen (zoo b.v. in noot a op blz. XI der Inl. van de Ital. uitgaaf, juncto p. 161 in den tekst) geeft hij zelf een staaltje van den oorspr. tekst en van zijn omwerking, waaruit zijn puristische dwaasheid te voorschijn treedt. Prachtig is het dat

De ongelukkige koppeling bij Amoretti¹ van radja Patioenoés² met „Soenda“ heeft, in verband met een lapsus van Barros, de heele verwarring gesticht! Terwijl men anders sterk zou zijn gaan twifelen aan de betrouwbaarheid in dezen van den anders zoo betrouwbaren Barros, maakte Amoretti dat men den flater van Barros voorop schoof en de getuigenissen van meer dan één ander ter zijde liet.

Wat toch schreef Barros in zijn in 1553 voor het eerst verschenen IIe Decade van zijn geschiedwerk „Da Asia“? Inleidend het verhaal hoe Malaka in eind 1512 stond aangevallen te worden door de vloot van Dipati Oenoés, den geboren Javaan, geeft hij in lib. IX, cap. 4 van dat deel een korte beschrijving van Java, vroeger geheel door afgodendienaars („pouo idolatra“) bewoond, doch langzamerhand aan de kusten en in de havensteden geïslamiseerd door Moh. kooplui uit Malaka; en zegt dan: „En onder eenige Mooren van het eigen geslacht der Javanen [omdat door de leer der Maleiers veel Javanen zich hadden bekeerd] was, ten tijde dat wij Malaka namen (scil. 1511), de voornaamste heer van de stad Djapara een die heette Pati Oenoés: dewelke later zich Koning van Soenda maakte, zooals wij verderop zullen zien.“¹

hij van aanstootelijke dingen heel wat méér meedeelt in zijn Franschen tekst, dan in zijn Ital.; „de Franschen willen daarvan wel graag meer slikken!“ dacht de slimmerd zeker. Maar het verbaast dan dubbel de woorden van Tiele te lezen: „het merkwaardige reisverhaal van den Italiaan Antonio Pigafetta... werd voor de eerste maal volledig uitgegeven te Milaan in 1800 door Carlo Amoretti.“ (Bijdr. Kon. Inst. 4, I, 1878, p. 324). Zeer juist daarentegen zegt Andrea da Mosto in zijn uitgave, p. 43, na Amoretti's dwaas systeem gereleveerd te hebben: „Bij een zóó onvolledige reproductie, mag men zeggen dat het Ambrosiaansche ms. wat het *Reisverhaal* van Pigafetta bevat, tot nog toe onuitgegeven is gebleven.“

¹ De Port. tekst luidt: „E entre algũs Mouros da mesma linhagem dos Iaos (porque per doutrina dos Malayos se conuerterão muitos Iaos) ao tempo que nós tomamos Malaca, era o principal senhor da cidade Iapára hum per nome Páte Vnuz: o qual depois se fez Rey da Çunda, como veremos a diante.“ (Ed. 1628, fol. 207 recto). En onmiddelijk volgt dan nog over dien Pati Oenoés: „Deze, daar hij een machtig en invloedrijk („aparentado“, letterlijk: „die familie-betrekkingen heeft“) man was, en bij wijze van zee-schuimer („cossairo“) zich heer des lands had gemaakt, vatte de gedachte (op) om op de stad Malaka los te gaan, aangezien het grootste deel van dier bewoners Javanen waren.“ In de ed. van 1628 wordt steeds gedrukt „Vnuz“; in de oorspronkelijke van 1553 staat altijd „Unuz“; dit slechts als een klein bewijsje voor het reeds gezegde over de gelijkwaardigheid vaak

Doch hoe is het nu mogelijk dat Barros later met geen enkel woord in zijn verderen tekst terug is gekomen op deze verwijzing? Uit vergeetachtigheid kan dit moeilijk wezen; talloze malen zegt Barros dat hij later iets behandelen zal, en dan behandelt hij dat ook later; voor wie in zijn geschiedwerk meermalen gelezen heeft, is het een last dat hij dit zoo vaak zelfs doet, en of naar vroeger of naar later verwijst zonder de plaats juist aan te geven, waardoor dikwijls tijd-roovend zoeken noodig is ¹; doch ten slotte vindt men toch steeds wat hij zoo aangewezen heeft. Maar hier bij dit koningworden van Pati Oenoés over Soenda blijft hij verderop stom als het graf (verg. Veth, I, p. 279). En toch, wáár was een nieuwe bespreking beter op zijn plaats geweest dan in cap. 12 van lib. I der IVe Decade, welke Decade wel is waar lang na zijn dood en in onvoltooiden vorm door Lavanha werd uitgegeven (Madrid 1615; Barros stierf 1570 in Portugal), maar die dan toch juist in die eerste Libri zoo goed als volledig af was? En in dat cap. 12 van lib. I nu, geeft Barros, blijkbaar met eigen woorden, niet met invoegsels van Lavanha (die trouwens zoo verstandig was dezulke bij voorkeur tusschen aanhalingsteekens of in margine te zetten), een omstandig relaas van het Mohammedaanschworden van Soenda in 1526, nadat hij uitvoerig nog behandelt een contract op 21 Aug. 1522 tusschen de Portugeezen en den toen nog Hindoeschen Sanghyang van Soenda Kalapa gesloten — verg. Veth, I, pag. 280-281 —; zóó uitvoerig dat, tegenwoordig, nu de origineele tekst van dit Contract, nog te Lissabon aanwezig, afgedrukt is geworden in de reeds sub *g* genoemde uitgaaf „*Alguns Documentos etc.*” Lissabon, 1892, p. 460—461, we zeggen kunnen dat Barros, toen hij in Dec. IV, lib. I, cap. 12 van zijn „*Da Asia*” hierover schreef, dit origineel naast zich had liggen. Wat ware natuurlijker geweest dan dat hij, zij het met

van V en U. Zoo ook drukt de oudere uitgaaf „Jaos”, de jongere meer antiek „laos.”

¹ De andere uitgaven van Barros bezitten geen registers; maar in den totalen druk van Barros-Couto, Lissabon 1778—88, 23 deeltjes klein 8°, is dl. 1—8 de Decade I—IV van Barros, dl. 9 een register daarop, dl. 10—22 de Decade IV—XII van Couto, en dl. 23 weer een register daarop. In de Encycl. v. N. I., I, p. 126, 2e kol., en II, p. 422, 2e kol. staat „24 deelen”; lees 23.

korte woorden, even verteld had hoe vóór 1522 Soenda tijdelijk óók al in Mohammedaansch bezit was geweest (van Pati Oenoés), zoodat dan de verklarende redeneering van Veth, I, 1896, p. 279 omtrent den waarschijnlijksten gang van zaken met Pati Oenoés tusschen 1513 (toen hij slag leverde bij Malaka en verloor) en 1522 (toen hij dood was), niet geheel in de lucht behoefde te hangen? Maar Barros zegt niets niemendal verderop, wat dit Vorst- worden van Pati Oenoés over Soenda vóór 1522 rechtvaardigt. En niet alleen staat hij in dit beweren alleen, maar Pigafetta vertelt — nu we eindelijk den zuiveren tekst terug hebben die óók al in verkorte Fransche vertaling tusschen 1524 en 1534 te Parijs (On les vend a Paris en la maison de Simon de Colines, libraire) verschenen was — uitdrukkelijk dat Pati Oenoés zich vorst had gemaakt van Madjapahit; en Castanheda zegt dat hij vorst werd van Dëmak; alles vóór begin 1522 toen hij dood was.

Kortom, Barros heeft zich vergist. En waarschijnlijk heeft hij bij zijn verder werken dezen lapsus calami begrepen, en, politiek als hij was, verderop het zwijgen bewaard over zijn flater. Hoe hij tot zijn flater is gekomen ondanks de officieele bescheiden die hij, minstens evenveel als Castanheda, heeft kunnen raadplegen, is misschien óók nog na te gaan; uit de Fransche uitgaaf van Pigafetta kón hij het niet hebben, want daar stond Pati Oenoés en Soenda behoorlijk gescheiden; maar waarschijnlijk heeft hij een foutief copie hs. van Pigafetta's tekst gebruikt, gelijk er blijkbaar in den tijd dat hij zijn IIe Decade uitgaf, meer dan een bestond. De fout van „Raia Patiunus Sunda” is dus al 3½ eeuw oud; ¹ en zoo werd

¹ Reeds had A. da Mosto in de noten onderaan bij zijn uitgaaf van 1894 de belangrijkste varianten vermeld, zoowel van den oud-Franschen gedrukten tekst uit ± 1530 (tusschen 1524 en 1534), als van 2 mss. in de Bibl. Nationale te Parijs, n°. 5650; en n°. 24224. Van deze twee mss., zijnde oud-Fransche vertalingen naar Pigafetta's Ital. tekst, is n°. 5650 het oudste en van ± 1550; terwijl n°. 24224 jonger (± 1600), mooi opgeluisterd, op mooi perkament, en met gecastigeerden tekst is, waarschijnlijk een present-ex. aan een hooge vrouw. Een ander nog bestaand en zeer rijk uitgevoerd ms. met oud-Franschen tekst (van ± 1550), thans berustend te Cheltenham in de boekerij der Erven van Sir Thomas Phillips, kon Da Mosto helaas niet collationneeren. Om het groot belang der zaak wendde ik mij nu tot den beheerder dezer bibliotheek, Hon. T. FitzRoy Fenwick, Thirlestaine House, Cheltenham, die mij hoogst vriendelijk dd. 23 Nov. jl. den variant in dat hs., waar het hier op aan

het volkomen juiste vermelden van peper die alléén in West-Java uitvoerartikel was, dwaselijk gelezen als ware het toen

komt, toezond; terwijl ik aan mijn nicht, mej. J. S. de Jongh, welke te Parijs studeert, nauwkeurige collationneering vroeg, zoowel van de twee varianten, naar den oud-Fr. gedrukten tekst en het ms. n°. 5650, die Da Mosto reeds in zijn noten vermeldde, als transcriptie van den variant in ms. n°. 24224 welke door hem achterwege gelaten was; bij brieven dd. 28 en 29 Nov. jl. mocht ik ook deze ontvangen. Ik ben dus zoo gelukkig al de varianten te kunnen geven welke van deze, voor ons zoo veel beteekenende zinsnede uit de 16^e eeuw bewaard zijn gebleven. De in $\pm$ 1530 te Parijs gedrukte oud-Fr. tekst nu, zegt hier: „Les plus grandes villes de Java sont Maghepaher, son roy plus grand que tous de ceste isle, et se nomme Raia Patimus (sic!), Sunda (en ceste croist moult de poivre) Daha, Dama, gaggiamada, Munutarāghan, Sipara, Sidain, Duban, Cressi, Cerubaia & Balli. Java mineur est comme lisle de Madere pres de Java, mais demie lieue.” Doch in het hs. in de Bibl. Nationale te Parijs, n° 5650, uit $\pm$ 1550, uit den eigen tijd dus dat Barros zijn geschiedwerk het licht deed zien (I^e Dec. 1552; IIe Dec. 1553; IIIe Dec. 1563; hij sterft 1570), staat hier, blijkens da Mosto en mej. De Jongh: „Et les plus grandes villes qui soyent en Java sont cestes/ Maggepaher/. Le roy de la quelle quand il vivoit estoit le plus grand et puissant de toutes ces isles/ et se nommoit Raia Patiunus Sunda/ Et la croist beaucoup de poyvre/. Les aultres sont Daha/ Dama/ Gaggiamada/ Minutaranghan/ Cipara/ Sidain/ Tuban/ Cressi/ Cirubaia/ et Balli/. Et encores nous dirent comme Java la petite estoit lisle de Madura/ et situee pres de Java la grande a demye lieue/.” Zooals men weet heeft Hon. H. E. J. Stanley in zijn al evenmin streng-methodische Hakluyt-uitgave „The first voyage round the world by Magellan, translated from the accounts of Pigafetta and other contemporary writers”, Londen 1874, naar dit Parijsche hs. n°. 5650 vertaald, al zegt hij dat niet uitdrukkelijk. En het zeer fraaie, rijk-geïllustreerde hs. te Cheltenham, blijkbaar uit dienzelfden tijd $\pm$ 1550 als dit ms. te Parijs, zegt hier nu: „Et le (sic) plus grandes villes qui soyent en Iava son cestes Maggepaher le roy de la quelle quand il vivoit estoit le plus grand de toutes ces isles et sappelloit Raia Pativaus (sic!) Sunda Et la croist beaucoup de poyvre. Les aultres villes sont Daha Dama Gaggiamada Minutaranghan, Cipara Sidaiu Tuban Cressi Cirubaia et Bailli et encores nous dirent comme Java la petite estoit lisle de Madura et aupres de Java la grande a demye lieue.” (Lezing van Hon. T. FitzRoy Fenwick). Terwijl het jongere, rijke, ook zeer mooi geïllustreerde hs. te Parijs, n°. 24224, van $\pm$ 1600, in geheel gelijken geest als de beide andere mss. leest: „Et les plus grandes villes qui soyent en Java sont cestes/ Maggepaher/ le roy de la quelle quand il vivoit estoit le plus grand de toutes ces isles/ et se nommoit Raia Patiunus Sunda/. et la croist beaucoup de poyvre/. Les aultres sont/ Daha/ Dama/ Gaggiamada/ Minutaranghan/ Cipara/ Sidain/ Tuban/ Cressi/ Cirubaia/ et Balli/. Et encores nous dirent comme Java la petite estoit lisle de Madura/ et pres de Java la grande a demye lieue/.” (Lezing mej. De Jongh). Bij alle drie gaat bovendien vooraf dat de inlanders (op Timor) niet „Java” zeiden, maar „Jaoa”, wat wij het beste

hoofdproduct van gansch Java. En als er iemand was die dit laatste in en vóór 1550 het beste misschien wist in heel Lissabon, dan was dat.... de eigen João de Barros, „feitor proprietario da Casa da India et Mina“, d. i. hoofd-administrateur van het Oost-Indische Huis, waar alle koloniale lading in pakhuis kwam!

Maar hoe dan ook, vergist heeft hij zich! En door zijn ongelukkige fout heeft hij, in verband met Amoretti's ellendig uitgeven van Pigafetta, een verwarring gesticht in ons begripen van de Mohammedaansche omwenteling op Java en den val van Madjapahit, waaraan het tijd wordt dat een einde kome.

Neen! Castanheda heeft gelijk, niet Barros! En Pigafetta danken we het dat we nu met klem van redenen kunnen zeggen:

Pati Oenoés, of Dipati Oenoés, of wat te eenigertijd zijn precieze Javaansche naam moge blijken, ¹

transcribeeren met „Jawa“, terwijl de oude Hollanders in $\pm$ 1600 nog schreven „Jaúa.“

Gelijk men dus ziet, hebben al deze drie hss. de foutieve schrijfwijz „Raia Patiumus Sunda.“ Naast het curiosum van het Cheltenham'sche ms. „Pativaus“, staat het curiosum in den oud-Franschen gedrukten tekst „Patimus.“ Het oud-Fransche boekje van $\pm$ 1530 is zeer zeldzaam, en was blijkbaar aan Tiele onbekend, hoewel Brunet in zijn Manuel du Libraire, Parijs, IV, 1863, i. v. „Pigafetta“ het beschrijft. Een ex. is in de Brera-bibl. te Milaan, gebruikt door Da Mosto; een in het Britsch Museum (Grenville-coll.) aangehaald door Stanley; en een natuurlijk in de Bibl. Nat. te Parijs, wat mej. De Jongh gebruikte.

Over een anderen lapsus calami van Barros die misschien evenveel verwarring heeft gesticht als deze, en waar Tiele óók is ingelooopen, zie men het Appendix blz. 186, noot 2.

¹ Hier moet gewaarschuwd dat de „Pangeran Banawa“ of „Běnawa“, de „Prins (van het) Schip“, welke in de Jav. kronieken voorkomt, nooit mag verward worden met Dipati Oenoés, hoezeer deze ook, blijkens de Port. geschiedschrijvers, iets bizonders had gemaakt van het schip waarin hij naar Malaka was getogen. Deze Pangeran Banawa toch is blijkens Raffles, History of Java 1817, II, p. 145—146 („Ráden Benáwa“; 2de druk, 1830, II, p. 158—160), en de Babad Tanah Djawi, ed. Meinsma, 1874, p. 112—180 (herdruk van Eerste Stuk, 1884, p. 111—178) de oudste zoon van Djakatingkir = Sultan I van Padjang; werd de speelbal van Senapati; was een korten tijd zelf Sultan III van Padjang (verg. Veth, I, p. 1896, p. 309; die zijn naam echter niet noemt), en valt dus een 60-tal jaren later dan Dipati Oenoés. Dr. Brandes was zoo vriendelijk mijn aandacht te vestigen op 's mans zonderlingen naam, Pangeran Banawa, den „Prins van het Schip“.

heeft zich tusschen 1516 en 1521 meester gemaakt van Madjapahit; de hoofdstad der Hindoe-heerschappij op Oost-Java definitief ten val gebracht; nadat hij, of terwijl hij in een dierzelfde jaren vorst van Dëmak was geworden, en als beheerscher van en Dëmak en Madjapahit in 1521 overleed.

En nu dan zeker is dat Madjapahit tusschen 1516 en 1521 ingenomen is geworden door een vorst van Dëmak, die voorloopig als Dipati Oenoés moet aangeduid blijven; nu het zeker is dat de definitieve, beslissende ommekeer van Hindoe-oppermacht in Mohammedaansche oppermacht voor Oost- en Midden-Java, door den val van de kota Madjapahit, voldongen is geworden tusschen 1516 en 1521; — nu gaan we verder vragen.

Officieel volgens de Jav. Babads, welke ook, heeft men drie Sultans van Dëmak gehad:

- 1°. Raden Patah (Fatah) = Sultan Dëmak I = Panëmbahan Djimboen (= „de bejaarde Panëmbahan“); regeert 9, of 12, of 25, of 27, of 28, of 42, of 52 jaar! ¹
- 2°. Pangeran Sabrang Lor = Sultan Dëmak II; regeert met verwonderlijke eenstemmigheid òf 2 òf hoogstens 3 jaar; (overlijdt aan longontsteking).
- 3°. Pangeran Trënggana (= „Prins Ster“) = Sultan Dëmak III; regeert met hoogen roem 7, of 46, of 49, of 55, of 56, of 70 jaar! ¹

Verg. naast deze gegevens Veth, Java I, 1896, p. 238—244, en dan vooral p. 266—268.

De ingewikkelde geschiedenis van Raden Patah, die quasi een zoon was van den Dipati van Palembang, doch in werkelijkheid een kind zou geweest zijn van den laatsten Bra Widjaja van Madjapahit; die deze stad in 1400 Çaka = 1478 A. D. zou hebben doen vallen; die daarna nog een niet te gissen aantal jaren

¹ Ziehier de bewijspplaatsen. Van Sultan I: 9 of 12 (Raffles, 1817, II, p. 136; of 1830, p. 148); 25 (Roorda v. Eysinga; zie Meinsma, Aanteekeningen 1877, p. 9); 27 (hss. Leiden, Cat. Vreede 1892, n°. XCIX, 1° Stuk, en C; ook Meinsma, loc. cit. p. 9); 28 (hs. Rad. Ngab. Kërtoprodjo, Cat. Vreede, XCIX, 2° Stuk); 42 (mijn Jogja'sche Babad Sëngkala, zie tekst achteraan); 52 (Raffles, loc. cit. p. 230 of p. 234). Van Sultan III: 7 (Roorda v. Eysinga, bij Meinsma p. 10); 46 (Raffles, loc. cit. p. 230 of p. 154); 49 (Raffles, ib. p. 136—138, of p. 148—151); 55 (mijn Jogja'sche Babad Sëngkala); 56 (nota Rijksbestierder Solo bij Serrurier, De Wajang Poerwâ, 1896, p. 105—106); 70 (alle drie de hss. te Leiden voornoemd, en Meinsma, p. 10).

zou geregeerd hebben, en eigenlijk nooit den Sultan's titel doch den Panĕmbahan-titel zou hebben gevoerd; — deze figuur moge hier blijven rusten. Al zal er zeker een stuk waarheid in deze verhalen zijn, het voorgaande bewijst genoeg hoe dienomtrent de volgorde en jaartelling der feiten uit de lucht gegrepen is.¹

Ook blijve rusten de figuur van Pangeran Trĕnggana die zeer zeker in den lateren tijd valt, toen Madjapahit goed en wel vernietigd was, toen Dĕmak goed en wel de opperheerschappij had gekregen, al is het bijna volstrekt zeker dat óók hij nooit den Sultan's titel machtig werd; ja, volgens sommige boosaardige inlandsche bronnen (o. a. het West-Javaansche stuk uit 1710, afgedrukt in Biāng-Lala, 4^{en} Jrg., Batavia 1855, p. 270), eigenlijk maar Kjahi Gĕde zou zijn geweest.

Maar dan blijft over die vorst van Demak met dien raadselachtigen naam, met dien (volgens alle Babads) korten regeertijd, en die, al even zonderling, gezegd wordt aan een longontsteking gestorven te zijn. Raffles — wien Veth zoo goed als uitsluitend gevolgd is „bij gebrek aan betere nieuwere bewerkingen” (I, p. 231, noot 5), wat in zeer beleefden vorm een bittere aanklacht is tegen de Nederlandsche Javanici sinds 1817! —, Raffles schrijft in zijn *History of Java*, Londen 1817, II, p. 136 (2^{en} druk van 1830,

¹ Reeds hiervóór (p. 124 noot 1) is gezegd dat Rad. Patah (Fatah) volgens de Jav. Kronieken eigenlijk een Palembang'ër geweest is, en daarom sterk herinnert aan den Toemĕnggoeng van Palembang der Portugeesche geschiedschrijvers, die in eind 1512-begin 1513 tweede vlootvoogd is naast Pati Oenoés. De Babad Tanah Djawi geeft zoowaar zijn officieelen titel (ed. 1874, p. 48; herdruk 1° Stuk, 1884, p. 47): „Senapati Djimboen (= de bejaarde krijgsoverste!) Ngabdoerrahman Panĕmbahan Palembang (Panĕmbahan van Palembang!) Sahidin Panata-agama.” En evenzoo geeft het hs. te Leiden van denzelfden Rad. Ngabehi Kĕrtoprodjo die de Babad Tanah Djawi in proza overbracht (verg. Meinsma's Aanteekeningen, p. 4), Codex Leiden n°. 1859, 2° Stuk, en Cat. Vreede 1892, n^o. XCIX, 2° Stuk, gelijk mij bij onderzoek bleek, hem den naam: „... Ratoe . . I. Adipati ing Bintara; adjoe-djoelock Adipati Poelembang; 28 tahoen;” d. i. dus: „Vorst (van Dĕmak) I. Dipati van Bintara (volgens Brandes, Pararaton, p. 165 en 170, misschien de plek van het ouder Hindoe-heiligdom Sabyantara, later Dĕmak), bijgenaamd Dipati van Poelembang (= Palembang)”! Dat noch de Toemĕnggoeng van Palembang, noch diens dappere „neef” (= Pati Rodiĕn?) sneuvelde in den zeeslag bij Malaka in Jan. 1513, blijkt o. a. uit de beschrijving van den harden kamp (Barros, Dec. II, lib IX, cap. 5) dien oom en neef tegen de Portugeezen bestonden, doch welke eindelijk, in bootjes springende, hun lijf wisten te redden. Waren zij beiden of een van beiden gedood, dan had Barros dit zeker uitdrukkelijk gezegd.

p. 148): „Pangéran Sabrang Lor, who succeeded his father in 1409, after a reign of less than two years, died of an inflammation of the lungs, and was succeeded in 1412, by his brother, named Pangéran Tranggána, the third Sultan of Demák.”¹ En getrouw schrijft dan ook prof. Veth met slechts geringe wijziging in zijn Java, I, p. 268: „Panembahan Djimboen regeerde volgens sommige berichten negen, volgens andere twaalf jaren.

¹ Raffles zegt hier belangrijk meer dan wat de Babad Tanah Djawi, ed. Meinsma, vermeldt. Deze somt in beide drukken op p. 61 eenvoudig de zes kinderen, door Raden Patah = Sultan Dĕmak I bij zijn dood achtergelaten, aldus op: „de voorste (= oudste) was een meisje genaamd Ratoe Mas, getrouwd met den Pangeran Tjarĕbon; de op een na oudste heette Pangeran Sabrang Lor, dewelke zijn vader verving in de koningswaardigheid; vervolgens Pangeran Seda Lepen; vervolgens Raden Trĕnggana; vervolgens Raden Kanĕoeroewan; en de laatste heette Raden Pamĕkas. Dan, hij die, als gezegd, vorst werd, stierf weldra binnenkort; hij had nog geen kinderen; die hem verving in de regeering was Raden Trĕnggana, anders genaamd Soeltan Dĕmak.” Verder niets over Pangeran Sabrang Lor! Zoolang er nog zoo weinig zekers bekend is over de Dĕmak'sche Vorsten, zijn alle gegevens, hoe gevaarlijk ook, min of meer welkom. Daarom wil ik hier vermelden hoe ik in een Sadjarah (Geslachtsregister) van de Javaansche Vorsten, dat ik in 1889 te Jogja mocht doorwerken van mijn voortreffelijken vriend, den tegenwoordigen Regent-Politie te Klaten, Rad. Toem. Soetonagoro, het volgende lijstje vond der 9 — niet 6, noch 5 — kinderen van Raden Patah: 1°. Rad. Soerja, later Pang. Adipati Sĕpoeh dalĕm ing Sabrang Ler, of Pang. Adipati Sabrang Lor, wordt Vorst als Sultan Sah Ngalam Akbar (Sultan II van Dĕmak); 2°. Rad. Sangka, later Pang. Adipati Anom dalĕm ing Sabrang Kilen of Pang. Adipati Sabrang Koelon; sterft nog tijdens het leven zijns vaders; 3°. Rad. Trĕnggana, wordt na den dood van zijn ouderen broer Vorst onder den naam van Sultan Sah Ngalam Akbar (Sultan III, tevens de laatste Sultan van Dĕmak, en vandaar Sultan Dĕmak Pamĕkas); 4°. Rad. Ajoe Kirana, later Ratoe Mas Poernamasidi; trouwt met den Panĕmbahan van Bantĕn; 5°. Rad. Ajoe Woelan, later Ratoe Mas Njawa, trouwt met den Panĕmbahan van Tjirĕbon; 6°. Rad. Tedja, later Pang. Pamĕkasan; 7°. Rad. Wangkawa, wordt door zijn ouderen broer, Rad. Trĕnggana, verheven tot Pang. Kĕnĕoeroehan, en wordt aangesteld tot Adipati van Soemĕnĕp; 8°. Rad. Djaladara, sterft; 9°. Rad. Mas Alit, wordt door zijn ouderen broer, Rad. Trĕnggana, verheven tot Pang. Sĕkar, sterft te Lepen, en krijgt vandaar den naam Pang. seda ing Lepen.” Dit lijstje ziet er anders erg verdacht uit; dat parallelisme van Sabrang Lor en Sabrang Koelon b.v.! De eerste zou dan zijn paleis („dalĕm”) ten Noorden, de andere ten Westen van... wat, de kali?, de pasar?, of zoo iets?, gehad hebben; dus evenals men het bekende „Pangeran Ngabehi Lor ing Pasar”, als vasten oud-Javaanschen titel, uitlegt met „de Pangeran Ngabehi (die zijn dalĕm heeft) ten Noorden van de pasar”? Doch in de aangehaalde Sadjarah is de duiding van „Sabrang Lor” zeker volkomen gezocht, en wordt door de Babad Tanah Djawi te niet gedaan.

Van zijne vijf zonen volgde Pangéran Sabrang Lor hem op, doch stierf reeds na twee of drie jaren aan een longontsteking. De derde vorst was zijn broeder, volgens anderen zijn zoon, Pangéran Tranggana, een veelgeprezen vorst. Maar... bij dat „Pangéran Sabrang Lor“ kan Veth niet nalaten in een noot aan te teekenen: „Den oorsprong van dezen vreemden naam, die, „Prins van den noordelijken overwal“ beteekent, kan ik niet verklaren.“

Die longontsteking, hoe curieus het ook zij dat ze vermeld wordt, laten we daar. Mij persoonlijk zou het niet ongerijmd voorkomen voor „longontsteking“ te lezen „krissteek“!

Maar dat „Pangeran Sabrang Lor“ en die korte regeeringsduur? Die „Pangeran, die die geschiedenis had aan den noorder-overwal“ — want zoo mag men uitvoeriger vertalen, minstens even goed als „die Pangeran, van den overwal gekomen“ of iets dergelijks — doet zéér sterk denken aan Pati of Dipati Oenoés, die ter herinnering aan zijn roemrijke nederlaag voor Malaka, aan den Noorder-Overwal, zijn ontredde jonk op strand zet te Djapara, onder een pendopo, als een blijvende krijgstrofee!

En die „Prins van den Noorder-Overwal“ die maar 2, hoogstens 3 jaar regeert, doet weer sterk denken aan Pati of Dipati Oenoés die in 1521 al sterft of gestorven is als vorst van Dëmak en overweldiger van Madjapahit, doch in 1515 nog doodeenvoudig „Pate Unus“ was!

En als we dan weer eens denken aan de betrekkelijke historische waarde van zoo'n rond Javaansch jaartal als 1400 Çaka waarop Madjapahit zou gevallen zijn; als we dan in een merkwaardig Javaansch stuk gelijk die memorie van den Rijksbestierder van Solo, Raden Adipati Sosronagoro, voor de Koloniale Tentoonstelling te Amsterdam in 1883 opgesteld over den loop der wajang in de Jav. geschiedenis, en in vertaling afgedrukt door Dr. Serrurier in zijn „De Wajang Poerwa“, Leiden 1896, p. 98 vlg., vrucht dus van officieel-Solosche geschiedschrijving van tegenwoordig, een zinsnede lezen als deze: „Toen Raden Patah in het sangkalā-jaar 1439 als vorst te Dëmak regeerde, onder den naam van Kangdjéng Sultan Sah Ngalam Akbar, begonnen de inwoners van het eiland Java den Islam aan te nemen“, zoodat Raden Patah als vorst van Dëmak nog in 1439 Çaka = 1517 A. D. het beleefd zou hebben hoe de Islam begòn ingang te vinden op Java!; als ik dan zie hoe in een Jogja'sche Babad Sëngkala (alias Babad Moemana) samengesteld door Pang. Soerjanagara, en welk hs. ik in 1889 van Pang. Aria Adiwidjaja te Jogja tot excerptering te leen mogt hebben, het volgende o. a.

voorkomt: „Alip 1443 sterft Sultan Bintâra en wordt Pang. Sabranglor Vorst; Djimawal 1445 sterft Pang. Sabranglor en wordt zijn jongere broer, Rad. Mas Trënggana, Vorst;“ zoodat volgens dit Jogja'sche gegeven Raden Patah eerst sterft in 1443 (Çaka) = 1521 A. D., en Pang. Sabrang Lor geregeerd zou hebben van 1521—1523 A. D.; als men dan ziet dat prof Meinsma blijkens zijn Aanteekeningen op de Babad Tanah Djawi (Den Haag, 1877, p. 31, bij bl. 61 van den tekst der Babad) in de door hem geraadpleegde en van prof. Millies afkomstige Babad Sëngkalå ¹ als regeeringsjaren van Pang. Sabrang Lor vermeld vond 1430—1432 A. J. = 1508—1510 A. D.; en als men daar dan nog aan toevoegt hoe bij Raffles, *History of Java*, 1817, II, p. 230 (of 1830, p. 254) weer als regeeringsjaren van Pang. Sabrang Lor gegeven worden 1455—1457 Çaka = 1533—1535 A. D.; — dan mag met groote waarschijnlijkheid het totaal van al die gegevens hiertoe worden samengevat:

Pati of Dipati Oenoés die vóór Januari 1513 heer was van Djapara, waarvan hij zich zeer waarschijnlijk, zooals Barros bedoelt en Veth (I, 1896, p. 269) wel ten onrechte betwijfelt, door geweld met een vloot had meester gemaakt; die op 1 Jan. 1513 zijn vergeefsch en aanval ter zee beproeft op Malaka, doch in die eigen maand ontredderd de vlucht moet nemen naar zijn stad (Veth, p. 270—272); die als herinnering — en waarschijnlijk om zijn naam bij de Javanen te redden — „bij het aankomen in de stad van Djapara van waar zij uitgegaan waren, beval de (= zijn) jonk op den vasten wal te zetten en haar te overdekken met een pendopo, zeggende dat hij dat deed om tot geheugenis te blijven, zooveel tijds als het kon uithouden, van den wreeden strijd dien zij hadden met de Portugeezen, en van de eer die hij behaalde door hen te gaan aanvallen, en te ontsnappen aan hun handen“ (Damião de

¹ Dat moet dezelfde Babad Sëngkala zijn, die thans in het bezit is van het Kon. Inst., als hs. n°. 619 (nummer volgens Voorloopigen Inventaris, in Febr. '98 achtergelaten door Dr. Brandes, van de n°. 501—628; een duplicaat van dit hs. is de Babad Sëngkala te Leiden, Codex 1859 of Cat. Vreede 1892, n°. XCIX, 1° Stuk). Precies dezelfde jaartallen 1430—1432 voor den regeeringsduur van Pang. Sabrang Lor worden gegeven door de twee Codices te Leiden, Cat. Vreede, n°. XCIX, 2° Stuk (van den Kliwon, Rad. Ngab. Kërtoprodjo, der Babad Tanah Djawi), en n°. C. — Raffles (*History* 1817, II, p. 136; of 1830, p. 148) gaf, gelijk boven in den tekst bleek, de jaren 1409—1412, Çaka = 1487—1490 A. D. en noemt dezen duur „less than two years”; dit „two” zal zeker een schrijffout wel zijn voor „three.”

Goes, Kroniek van koning D. Manuel, 3^a Parte, 1567, cap. 42; ed. 1619, fol. 207 verso; verkeerdelijk gepagineerd als fol. 204); die in ± Mei 1513 als Dipati („Sangue de Pate”) van Sidajoe verdacht lief was jegens het Port. eskader (Veth I, p. 274); die nog in begin 1515 volstrekt geen eerste plaats innam onder de machtigste Mohammedaansche havenkoningen van Oost-Java (zie hiervóór sub h);

dat deze Pati of Dipati Oenoés zich tusschen 1516 en 1521 heeft opgeworpen tot Radja van Dëmak; Praboe Oedara, den Oppervorst van Madjapahit, den zoon van wijlen patih Tahan, heeft aangevallen en verslagen; diens stad ten val gebracht in hoogstwaarschijnlijk 1440 Çaka = 1518 A. D; en als beheerscher van eigenlijk Java, van Dëmak en van het voorgoed verwonnen Madjapahit, geregeerd heeft als Oppervorst van 1518—1521 A. D.; toen gestorven is aan een „longontsteking” (= krissteek?); en als Pangeran Sabrang Lor, als „de Prins die Malaka op den Noorder-Overwal te lijf was gegaan”, vereeuwigd is in de Javaansche Kronieken.

APPENDIX I.

Weinig stukken zijn van zoo groote waarde voor de kennis van den toestand in den Maleischen Archipel bij het eerste begin der 16^e eeuw, als Duarte Barbosa's „Livro" van 1516, waar dit aan het eind achtereenvolgens een beschrijving geeft van Siam + Kēdah, Malaka, de Nikobaren, Sumatra, Soenda (als afzonderlijk eiland opgevat), Java-proper, Java Minor = Soembawa, Timor, de Banda-eilanden, Ambon, de Ternataansche eilanden = de Molukken-proper, Celebes = wel te verstaan ^{Nordest} ~~Zuidwest~~-Celebes, Banggaai, „Solor" d. i. hier de Soeloe-eilanden, en Broenei; waarop dan nog enkel volgt een beschrijving van Tjampa, van China en van de Lioe-Kioe-eil., om daarmee feitelijk te eindigen. Want de lijst van Oostersche handelsartikelen die dan nog volgt, en essentieel bij het werk behoorende, is niet anders als een Appendix.

Barbosa's Livro van 1516 — welk jaartal gelukkig bij Ramusio bewaard is gebleven — vergoedt tot op zekere hoogte het vrij vele, dat, juist omtrent dien intreëtijd van de Europeanen in Indonesië, verloren is gegaan.

Verloren is de zeker kostbare beschrijving van de eerste wereld-omzeiling door Magalhães en Elcano (1519—1522), opgesteld naar gegevens van ooggetuigen door den geboren Milanees, maar te Sevilla werkzamen, officieelen kroniekschrijver Petrus Martyr Anglerius¹; het hs. was reeds te Rome aanwezig om daar gedrukt te worden, toen het in 1527 te loor ging bij den „Sacco de Roma", de Plundering van Rome door de Duitsch-Spaansche troepen; hiervan vertelt Ramusio, in dl. I van zijn Delle Navigationi et Viaggi, 1^{en} druk, Venetië 1550, fol. 382 verso (ed. 1554). Anders zou dit werk zeker de waardige tegenhanger zijn geweest van Pigafetta's kostbare beschrijving dier door hemzelf meegemaakte reis; en menig ding zou daardoor of voor het eerst vermeld, of van een anderen kant bekeken zijn geweest.

Verloren, en zelfs met opzet vernietigd, is juist dat slotstuk

¹ De man was zelf geen martelaar, zooals zijn naam zou doen vermoeden, maar had zijn doopnaam naar den H. Petrus Martyr, den Dominikaan uit de eerste helft der 13^e eeuw, wiens heiligendag op 29 April valt.

over den Maleischen Archipel, wat de afsluiting moest zijn van het hoogstbelangrijk en deskundig *«Sommario di tutti li regni, citta, & populi orientali, con li traffichi & mercantie, che iui si trouano, cominciando dal mar Rosso sino alli populi della China. Tradotto dalla lingua Porthoghese nella Italiana.»*, wat alléén bij Ramusio bewaard is gebleven in zijn Ital. vertaling, terwijl het Port. origineel, dan wel een oude overzetting¹ in ander idioom, onvindbaar schijnt. Ramusio, die het reeds in den 1^{en} druk van zijn I^e Deel (1550) liet opnemen, vertelt hoe het opgesteld was door een *«Portugeesch edelman»* (*«uno gentil'huomo Portoghese»*) die het Oosten doorzworven had, en, na het lezen van Barbosa's Livro (van 1516), lust kreeg op dergelijke wijs zijn ervaringen te boek te stellen; en hoe hij het hs te Lissabon liet copieeren, helaas zónder het slot machtig te kunnen worden, wat de beschrijving van ons Insulinde inhield, en hetgeen men in Portugal uit naijver gesupprimeerd had om buitenslands den weg niet ál te verlokkend te maken naar den met Argus-oogen bewaakten rijkdom der Molukken. Niets treft meer bij het doorlezen van dit werk, dat zijn staart mist, dan de analoge opzet als bij Barbosa's Livro; maar evenzeer herkent men overal den onafhankelijken schrijver, die eigen gegevens heeft en dingen vertelt welke nergens anders te vinden zijn; en de enkele gegevens omtrent den Maleischen Archipel welke verstrooid liggen tusschen de beschrijving der Achter-Indische landen en Malaka, die bij Ramusio nu het gekortwiekte einde is, duiden overtuigend aan hoe kundig de ongenoemde schrijver was juist van alles, wat Insulinde aanging. Het is dus niet genoeg te bejammeren dat dit einde reddeloos verloren schijnt. En zelfs is de naam van den schrijver niet bekend; noch het juiste jaar van afsluiting der beschrijving. Ramusio heeft zeker 's mans naam wel geweten, maar uit voorzichtigheid niet genoemd; het moet een Portugees zijn geweest die langen tijd óók ergens in onzen Archipel, waarschijnlijk in de Molukken, had vertoefd. Het jaar van samenstelling is nog eenigszins te benaderen; het moet vóór 1550 natuurlijk geweest zijn; en wegens een gegeven in het werk zelve, zou ik ± 1545 het meest waarschijnlijk achten¹.

¹ Dit Sommario is afgedrukt in Ramusio I^e dl., op fol. 358 verso-fol. 372 verso van den 1^{en} en 2^{en} druk (resp. 1550 en 1554), onmiddellijk achter Barbosa's *«Libro»*, waar het ook genetisch bijbehoort; terwijl Ramusio's voor-

Verloren is, reddeloos verloren, het IVe Deel van Ramusio's beroemd verzamelwerk van oude reisbeschrijvingen, de reeds genoemde „*Delle navigationi et viaggi etc.*“. Nog altijd moet Ramusio's naam met de hoogste eer genoemd worden. Deze scherpzinnige en ondernemende Italiaan was, na den *Novus Orbis* in 1532 van Grynaeus, te Bazel uitgegeven, de eerste, die het denkbeeld van zulk een ontdekkings-compendium op oorspronkelijke wijze aanvatte en voortreffelijk uitvoerde, levend als hij nog was te midden der spanning van avontuurzucht en moed en fantasie, door de ongedroomde vinding van verre vreemde landen in Oost en West. Zijn arbeid is het model geweest voor alle latere, diergelijke verzamelaars. Meer dan een tekst heeft hij, door dien af te drukken, gered. En als men weet wat een onderzoek, wat een relaties in verschillende landen (in Portugal o. a. met Damião de Goes en Barros), wat een beleid er noodig was om al deze stukken met oordeel te kiezen en in handen te krijgen, nu in originali, dan in afschrift, dan in vertalingen, zoo kan men niet anders als bewondering hebben voor den man, die ter wille van zijn gevaarlijk verzamelen, zijn naam niet dorst te vermelden op wat in de drukkerij der Giunti te Venetië van hem verscheen, en in stilte als anonymus voortging documenten bijeen te brengen. Nog tijdens zijn leven verscheen — hij stierf in Juli 1557 te Padua — de 1^e en 2^e druk van zijn I^e Deel (1550; en 1554); alsmede de 1^e druk van zijn IIIe Deel (1556); maar de 1^e druk van deel II verscheen eerst na zijn dood (1559), toen natuurlijk met vermelding van den naam

rede voor beide geschriften te zamen, te vinden is op fol. 319 verso. Het „Sommario“ eindigt met Ramusio's slotnoot: „Hier ontbreekt het heele deel dat spreekt van de Moluksche Eilanden, Djilolo, en van Java, en van Sumatra“. Volgens Ramusio's Voorrede had de samensteller met name ook gehandeld „over dat deel waar de Moluksche Eilanden zijn, die ten noorden een groote landkust hebben . . . en geheel bewoond, en vol van steden, en blanke menschen, begaafd met goed begrip, en beschaafd; en over het daar aanwezig-zijn buitendien (van) heel veel eilanden, goed bevolkt, en overvloedig in alles wat noodig is voor menschelijk onderhoud“. Dit wijst alles duidelijk op Japan, dat in 1542 door drie Portugeezen inderdaad ontdekt werd; dit kan een vingerwijzing zijn om nog eens te weten te komen wie de schrijver van het Sommario was. De innerlijke tijdsbepaling van dit geschrift volgt uit fol. 362 recto bij Ramusio, waar à-propos van Cambay, niet alleen het jaar 1522 als vrij lang voorbijgegaan wordt voorgesteld, maar ook gesproken wordt over „Diu . . . vóórdat de Portugeezen daarheen gingen“. Hun 1e fort nu in Diu stichtten de Portugeezen in 1535, hun tweede eerst in 1546. Alles saamgenomen, dunkt mij het jaar ± 1545 het meest nauwkeurig.

des gestorvenen. En helaas ging het manuscript van Deel IV, gereed tot drukken, in Nov. 1557 bij den brand in de werkplaats der genoemde firma Giunti reddeloos verloren, hoewel reeds in de voorrede van den 2^{en} druk van Deel I, afgesloten Maart 1554, niet alleen deel II en III als geheel in manuscript sinds 1550 gereed doch nog niet afgedrukt werden vermeld, en als nu spoedig (*„in breuissimo tēpo”*) te verschijnen, — maar ook beloofd werd door Tommaso Giunti dat, als de ontdekkingen naar het *„Zuidland”* (*„quella parte, che è verso Mezo di sotto il Polo Antartico”*) daartoe aanleiding gaven, hij alle moeite zou doen om ook het IVe Deel te doen verschijnen (*„per poter dar fuori anche il Quarto volume”*); een belofte waaraan Ramusio zelf nog blijkt voldaan te hebben. Terwijl deel I in 't bijzonder over het Oosten handelt, dl. II de reis van Marco Polo bevat, en beschrijvingen van Voor-Azië, Perzië en Moscovië, dl. III geheel gewijd is aan de ontdekkingen in Amerika, zou waarschijnlijk deel IV weer veel hebben ingehouden wat den Maleischen Archipel betrof, in verband met het *„Zuidland”*, dat men toch vooral van daaruit steeds heeft willen bereiken.

Nooit verschenen is de *„Geographia”* van João de Barros, hoewel toch door hem reeds in de I^e Decade van zijn geschiedwerk *„Da Asia”* (I^{en} druk, Lissabon 1552) herhaaldelijk daarheen verwezen wordt, Ramusio in 1553 tweemaal duidelijk er over spreekt, en Barros eerst in 1567 zijn rijksbetrekking neerlei, en in 1570 stierf. Het is daarmee gegaan als met Barros' werk over den *„Handel”* (*„Commercio”*), zijn *„Geschiedenis van Brazilië”* (*„Historia da Provincia de Santa Cruz”*), zijn *„Kroniek van koning D. Manoel”*, die hij alle in zijn hoofd had, waaraan hij alle gewerkt heeft, maar waarvan de bij zijn dood nagelaten manuscripten spoorloos verdwenen zijn. Toch zouden vooral de Geographie van een zoo helderen, en de Handel van een zoo deskundigen man als Barros, werken zijn geweest van het hoogste belang, óók voor de kennis van den Maleischen Archipel. Maar het ongeluk heeft gewild dat niet alleen deze ongeborn bleven, doch dat ook de IVe Decade van zijn *Da Asia*, welke de voor Insulinde zoo belangrijke periode 1527—1539 behandelt, en in het eerste der 10 Libri die zoo'n Decade (= Tiental Boeken) noodzakelijkerwijs bevat, al dadelijk het Mohammedaansch-woorden van Soenda beschrijft, bij zijn dood in 1570 in zóó onvoltooiden toestand als manuscript achterbleef, dat Lavanha, die haar in 1615 te Madrid eindelijk uitgaf, in zijn

Voorrede allerlei droeve mededeelingen daaromtrent moest doen. Want, ondanks dat Barros in het allereerste caput van het allereerste Livro van de I^e Decade (in druk afgesloten te Lissabon 28 Juni 1552, bij Germão Galharde), vertelt dat hij zijn heele stof in drieën splitst, n.l. Verovering en Krijgswezen, Scheepvaart en Geographie, en Handel, van welke de Scheepvaart en Geographie „zal verschijuen in Latijn“ („hira en latim“), terwijl de Handel „als kunst met algemeene en bizondere wetten“ (in Portugeesch) door hem zal uiteengezet worden, en de rubriek Verovering en Krijgswezen weder door hem onderverdeeld was in 1°. Europa, 2°. Afrika, 3°. Azië. 4° Brazilië („Sancta Cruz“); ondanks dat hij dan in dien druk van 1552, ter verklaring van den titel „Asia de Joam de Barros“, voortgaat in dat allereerste caput te zeggen: „En van al deze vier gedeelten van het krijgswezen, eindigt dit Oostersch deel (d. i. dus, dit deel wat over Azië handelt) voor het oogenblik in het jaar 1539, waar wij een getal van 40 boeken hebben afgesloten, die 4 Decaden vormen, welke wij in het licht hebben willen geven, ten blijke van onzen arbeid: totdat (ter spraak) kome een andere cyclus van jaren, die op dezen zal volgen in eenzelfde reeks van Decaden, zoo God ons leven en gelegenheid schenkt om dat te kunnen doen“, ¹ — ondanks dit alles kan allermint, noch in 1552, toen dit door Barros gedrukt werd, noch in 1570, toen hij stierf, het handschrift der 4 Decaden voltooid zijn geweest noch geworden; maar bleef het in 1563 steken na de uitgaaf der IIIe Decade, loopende deze tot en met het jaar 1526. Lavanha weet daarvan mee te spreken! ² Als „'s Rijks Opper-Kosmograaf“ (Cosmo-

¹ Ziehier den tekst naar dien 1^{en} druk der I^e Decade, welk kostbaar boekwerk uit de Bibliotheek van wijlen Isaac Vossius, evenals de I^e druk der IIe Decade (1553), en IIIe Decade (1563), uit diezelfde boekerij, berust in de Univ. Bibl. te Leiden, —: „E de todas estas quátro partes da milicia, esta Oriêtal, fenece ao presente no anno de mil & quinhêtos & trinta & noue, onde acabamos de cerrar numero de quorenta liuros, q̃ compõem quatro Decadas, q̃ quissemos tirar a luz, por móstra do nósso trabalho: te que venha outro curso de annos, que seguirá a estes na mesma ordem de Decadas, dādonos deos vida & lugar pera o poder fazer“. (fol. 4 verso). Het teeken & is hier in de plaats gezet van het nog ouderwetscher, niet in de drukkerij aanwezige teeken van boeken uit de periode 1500—1560, en wat het meeste lijkt op een loopende „r“, zooals velen die schrijven. In de IIIe Decade, 1^{en} druk, van 1563, komt dit r-teeken al niet meer voor, doch is door & vervangen.

² Dec. I behandelt de tijdruimte 1415—1506; Dec. II die van 1507—1516; Dec. III die van 1517—1526; en de eerst in 1615 door Lavanha uitgegeven Dec. IV de slot-periode 1527—1539, die reeds in 1552 met name genoemd werd.

grapho-mór do Reino) door Philips III van Spanje belast met het voor den druk gereed maken der door Barros achtergelaten papieren van die IVe Decade, schrijft hij in dier uitgaaf (Madrid, 1615; opdracht aan den Koning van 14 Juni) in het Voorbericht: ¹ „Te dezen behoeve beval Z. Majesteit mij te overhandigen tien cahiers, welke gevonden waren van de tien boeken dezer Decade, gescheurd, inkompleet, geschreven in brokstukken van verschillende letter, en zoo onvoltooid, als werk alsof dat de eerste gedachte ware, en waaraan men enkel de eerste hand had gelegd.”

„Daarom dan”, gaat hij voort, „dat ik met heel wat moeite en nog meer studie deze vierde Decade (zoo) hervormde, alsof ik haar van nieuws af had samengesteld: waarom ik [met navolging zooveel mogelijk van den stijl van João de Barros], onder goedkeuring van een minister van Z. Majesteit aan wien dat overgelaten was, heele hoofdstukken toevoegde, en groote brokken uit anderen [wat alles tusschen aanhalingsteekens aangegeven wordt] uitlichtte, er voorvoegde, en enkele achtervoegde, en heele perioden, tot betere schikking van wat in deze (hoofdstukken) behandeld werd; (en) ik liet weg het onnoodige en reeds gezegde, en voorzag de zijkanten van noten tot beter begrip van de dingen door João de Barros beschreven, en van diegene waarin (andere) Auteurs van hem verschillen.” „Maar”, zoo eindigt hij, „in de Apologie die hij (scil. Barros) maakte bij wijze van Voorrede, dewelke ik tusschen andere papieren in haar geheel vond, en geschreven doer zijn hand [wat niet het geval was met de tien cahiers] veranderde ik zelfs geen komma, om onaangetast te bewaren wat deze voortreffelijke man, en eere van Portugal voltooid had achtergelaten.” Zoo is dan die IVe Decade van Barros een zeer gevaarlijke lectuur geworden, waarbij men eigenlijk nooit vast weet of men des schrijvers eigen zinnen voor zich heeft, al heeft Lavanha blijkbaar te veel eerbied voor den grooten historicus gehad om niet alles te behouden wat, naar zijn beste inzicht, van de 10 cahiers der 10 boeken belang had. Ook kan men, bij verder nagaan van den tekst en met behulp van Lavanha's goede gedachte om dingen overgenomen uit andere geschiedschrijvers (vooral Couto, Castanheda, en Andrade), tusschen aanhalingsteekens te zetten, aanwijzen welke gedeelten vooral onvoltooid waren, en evenzeer aanwijzen dat het I^e Boek, wat o. a. het

¹ In de volgende aanhaling van Lavanha, zijn diens eigen zinnen welke tusschen haakjes staan, hier tusschen groote haken teruggegeven.

Mohammedaansch-worden van West-Java behandelt, vrijwel af moet zijn geweest.¹

Verloren helaas ook, vernietigd zelfs met voorbedachten rade, evenals dat slotstuk van Ramusio's *Sommario*, zijn verder de Boeken IX en X van Castanheda's voortreffelijk geschiedwerk, "*Historia do descobrimento & conquista da India pelos Portugueses*", verkort meestal aangeduid met "*Over de Geschiedenis van Indië*" (*Da Historia da India*); dit waardevol pendant van Barros' Historiewerk, reikt daardoor maar tot het einde van 1537, terwijl de beschrijving der periode 1538—1548 niet meer terug te vinden is. De groote heeren aan het Lissabon'sche hof, in samenspanning met de Koningin-Regentes Dona Caterina, hebben deze verminking, die ook al weer onherstelbaar schijnt, op hun geweten. Hoewel de laatste zinsnede van het op 26 Aug. 1561 te Coimbra afgedrukte *Livro VIII*, in de opdracht door de zoons van Castanheda — in 1559 was deze gestorven — aan den nog minderjarigen en onder voogdij van zijn genoemde grootmoeder staanden D. Sebastião I, gezegd had "wij verzoeken aan Uwe Hoogheid dat zij onder haar bescherming wille nemen dit Achtste Boek [en daarmee (tevens) het volgende Negende en Tiende, welke zeer spoedig gedrukt zullen worden]", zoo heeft D^a. Caterina dit tusschen Sept. 1561 en Oct. 1562 (toen zij als Voogdes-Regentes werd vervangen door 's konings oudoom, D. Henrique) zóó radikaal weten te verhinderen, dat de twee slot-Boeken voorgoed in manuscript verdwenen zijn. Dit blijkt onloochenbaar uit een interessant ex. van Castanheda's *Livro VIII*, dat Damião de Goes, Castanheda's trouwe vriend, in ± 1562 aan den een of ander aanzienlijke moet hebben toegezonden en waarin hij toen aan het slot deze belangrijke aantekening geschreven heeft: "De andere boeken (d. i. dus boek IX en X) zijn (nog) niet afgedrukt omdat de Koningin onze meesteres (het) niet wil, — als ze (dat) worden zullen ze aan Uwe Doorluchtigheid gestuurd worden. D. de Goez."; welk ex. later in de beroemde boekenverzameling

¹ Hoewel de eerste kleine invoeging al begint in cap. 2 van *Livro I*, en hier en daar verder dan nog iets dergelijks tusschen aanhalingsteekens voorkomt, treft men eerst in cap. 8 van *Livro II* een groote tusschengeschoven periode aan met Lavanha's margenoot: "Dit alles ontbrak in de cahiers van João de Barros, waarvan men, naar het schijnt, het blad wegnam waarop het moet geschreven zijn geweest". Sterk corrupt schijnen dan verder geweest te zijn cap. 14 uit Boek II — cap. 2 van Boek III, cap. 22 — cap. 25 van Boek IV, cap. 10—16 in Boek VI, cap. 21 van Boek VII — cap. 2 van Boek VIII, cap. 14—22 in Boek IX, en cap. 12—17 in Boek X.

kwam van den Spaanschen bibliofiel D. Vicente, en diens zoon D. Pedro Salvá, te Valencia, en tegenwoordig, na den verkoop der boekerij Heredia in 1893, in handen is van de firma Quaritch te Londen. ¹ Ook Castanheda dus, die „meer dan 20 jaren” aan het samenstellen van zijn historiewerk had besteed; die zelf van eind 1529—± 1540 in Portugeesch-Indië was geweest — zij het ook noch te Ternate („Maluco”) noch te Malaka ² — en daardoor een groot voordeel heeft op Barros die nooit verder kwam dan St. George d’Elmina (S. Jorge da Mina) aan de kust van Guinee; die feitelijk

¹ Men kan deze autograaf van Goes reeds afgedrukt vinden in den lijvigen „Catálogo de la Biblioteca de Salvá”, Valencia 1872, II, p. 614, 1e kol., en in den nog lijviger „Catalogue de la Bibliothèque de M. Ricardo Heredia”, Parijs, IIIe Partie, 1893, p. 165, doch blijkbaar onzuiver getranscribeerd; toen ik nu in den Catalogus der firma Quaritch over Sp. en Port. boeken, van Febr. 1895, bij het aanbod voor 100 pond sterling(!) van een oude complete ed. van Castanheda uit deze Salvá-bibl., een aantekening las die de identiteit van het ex. buiten twijfel stelde, wendde ik mij tot die firma om nauwkeurige transcriptie, en verkreeg bij briefkaart dd. London, 10 Jan. ’98 de juiste lezing: „Hos otros Liuros não saon acabados dimprimir por q̃ não quer a Raynha nossa Sñora — si lo forhem mandarse hã a V S Ylltr — D. de Goez”. Het merkwaardige is ook dat in dit ex. Castanheda-zelf zijn handtekening heeft geschreven in Livro I en Livro V; dus misschien zelfs is het een present-ex. geweest aan zijnen vriend Goes. Met Barros stonden beiden op gespannen voet; Castanheda’s zeggen in de voorrede van zijn, op 12 Oct. 1552 te Coimbra afgedrukt, Livro III — terwijl juist Barros’ Decada I op 28 Juni 1552 te Lissabon was voltooid geworden —: „Want zeer bovennatuurlijk moet het vernuft zijn dat zal kunnen schrijven over dat wat hij nooit zag”, is een hatelijkheid aan ’t adres van Barros; en over Barros’ wat al te mooie voorstelling in zijn Dec. III, lib. V, cap. 8 aan ’t eind, alsof hij toen in 1563 zijn Kroniek van koning D. Manoel voltooid had, werpt Goes in 1567 koud water door in zijn eigen heusch-gedrukten, en hem sinds 1558 in de plaats van Barros opgedragen Kroniek van dien vorst, de juiste toedracht van ontstaan dezer Kroniek te vertellen. (Chronica etc., 4ª Parte, cap. 37. aan ’t eind).

² Couto in zijn Dec. IV, lib V, cap. 1 (1^{en} druk, Lissabon 1602; voorrede van 1597; ex. Leid. Univ. Bibl., fol. 8o verso) beweert en dat Castanheda omtrent 10 jaar in Indië was, en zelfs tot Ternate („Maluco”) reisde, en dat koning D. João het verschijnen van alléénlijk Boek X verhinderde. Het eerste is vrij juist, het tweede zoo goed als zeker onjuist, het derde heelemaal onjuist, ook al omdat D. João III al op 11 Juni 1557 gestorven was, terwijl Boek VIII eerst in 1561 verscheen! Felner, in zijn straks te noemen uitgaaf van Correa, drukt in de Voorrede van dl. I der Lendas (1858) dat getuigenis van Couto in noot 22 over, doch met de kleine schrijffout(?) „Malaca” voor „Maluco”! Mooi zoo! Couto zegt ook nog dat Castanheda van ’s Konings wege naar Indië was gezonden, om de daden (der Portugeezen) aldaar te beschrijven; ook dit is zoo goed als zeker onjuist.

Barros vóór is geweest in het publiceeren van zijn eerste twee deelen — Livro I van Castanheda was afgedrukt 6 Maart 1551; Livro II 20 Jan. 1552, maar kreeg eerst privileges dààrop en op de volle „X Boeken der Geschiedenis van Indië“ („dos dez liuros da historia da India“) den 14^{en} Juni 1552; terwijl net 14 dagen later Decade I van Barros afgedrukt werd, 28 Juni 1552 —, en daarom altijd met een scheel oog door den begaafden maar eerzuchtigen Barros aangekeken bleef, en nóóit met name door hem genoemd wordt; die door zijn vriendschap met den Rijksarchivaris D. de Goes veel dingen had uit de beste bronnen; die, minder rijk en rijp van geest dan Barros, dezen overtreft in oprechtheid en onpartijdigheid; óók Castanheda is, helaas, in gekortwiekten vorm tot ons gekomen, evengoed als zijn mededinger Barros. En daarbij buiten zijn schuld, integendeel wegens zijn oprechtheid die onthullingen deed welke menig Portugeesch edelman niet smaakten. En in tegenstelling tot Barros die in 1552 aan zijn lezers 4 Decaden als voltooid voorstelde, wat een jokken was, en die tusschen 1563 (uitgaaf Decade III) en 1570 (toen hij stierf) de geestkracht heeft gemist zijn IVe Decade te voleinden, had óók Castanheda reeds in 1552 zijn Tien Boeken vermeld als gereed; doch dit was waarheid. In snelle opeenvolging verschenen te Coimbra van 1551—1554 de Livro's I—VII, en een verbeterde en vermeerderde herdruk van Livro I (1554); toen moet er iets tusschen beide zijn gekomen; Castanheda zelf sterft in 1559; maar in 1561 geven de zoons Livro VIII in het licht, belovende dat Liv. IX en X „spoedig“ („cedo“) óók gedrukt zouden zijn; doch toen kwamen de intrigues; en Castanheda's ietwat droog, maar door en door eerlijk geschiedwerk, vol vertrouwbare gegevens, was daarmee voorgoed verminkt.

Slechts pro memorie moet vermeld dat zelfs Damião de Goes, Castanheda's vriend, als Rijksarchivaris een man van invloed en rang, door zijn lange buitenlandsche reizen en zijn vele relaties in tal van landen met allerlei geleerden, een man van toenmalige Europeesche beroemdheid, niet ongedeerd te voorschijn kon komen met zijn, in vier Deelen („Partes“) tusschen 1566 en 1567 te Lissabon uitgegeven, „Kroniek van den allergelukkigsten Koning Dom Emmanuel“. Doch hier beperkte zich de hof-censuur maar tot schrappen, vooral in caput 23 en 27 van het III^a Parte, terwijl het reeds tweemaal in 1566 gedrukte Parte I in beslag werd genomen. Maar behalve dat deze partieele verminkingen in onzen tijd (1866) hersteld zijn kunnen worden naar een

nog behouden manuscript ¹, gaat dit slechts in zeer geringe mate onze kennis van Indië aan. Evenzoo hoeft pro memorie slechts vermeld dat Goes toch óók, als persoon, ten slotte niet opgewassen bleek tegen de reeds sinds 1545 en 1550 tegen hem begonnen intrigues, in April 1571 door de Inkwisitie in de gevangenis werd gezet, in Dec. 1572 zijn goederen door deze zag konfiskeeren en zelf tot penitentie in het klooster van Batalha werd gezet, om — zooals we tegenwoordig door de onderzoekingen van Joaquim de Vasconcellos (1897) weten — op 30 Januari 1574 als vrij man te Alemquer te sterven. Doch het voor ons hier vooral belangrijke van Goes is dat hij niet alleen het „Livro” van Duarte Barbosa uitdrukkelijk in 1566 in zijn Kroniek noemt en roemt, maar dat Ramusio ook hem, den „Heere Damianus van Goes” [„S(ignor) Damiano Di Coes” (sic!)], met name vermeldt als verschaffer aan hem, Ramusio, — blijkbaar tusschen 1540 en 1550 — van een zelfstandige copie naar een in Lissabon verschenen werk ² Zoodat we, met groote mate van waarschijnlijkheid, kunnen vermoeden, ja haast beweren: Goes is ook degene geweest die aan Ramusio de copie van het achter Barbosa's *Livro* bij Ramusio afgedrukte „Sommario” van ± 1545, uit Lissabon overgezonden heeft.

En hiermee zijn we weer op Barbosa's Boek teruggekomen.

¹ „Elencho das variantes e diferenças notaveis que se encontram na primeira parte da Chronica d'El Rey D. Manoel escripta par Damião de Goes, e duas vezes impressa no anno de 1566. Ajunctam-se tambem os capitulos 23 e 27 da referida Chronica, conforme se leem em um manuscripto existente na Bibliotheca Publica do Porto. Porto, na typ. partic. do Visconde de Azevedo 1866.” Tot mijn spijt kon ik dit boekje nog niet onder oogen krijgen.

² De studie van Vasconcellos heet: „Damião de Goes, Novos Estudos, Porto 1897” (ter eere van de Vasco da Gama-feesten); doordat de schrijver een present-ex. stuurde aan de Kon. Bibl. te Den Haag, mocht ik hiermee kennis maken. Ook bestaat van denzelfden een studie „Goësiana. As variantes das Chronicas portuguezas, Porto 1881”, hetgeen waarschijnlijk nog ruimer hetzelfde onderwerp behandelt als het hiervóór in de noot genoemde werkje; doch dit mocht ik evenmin nog ontmoeten. — De woorden van Goes over Barbosa's *Livro* staan in zijn Kroniek van Koning D. Manoel, I^a Parte, cap. 42 (1^e uitgaaf afgedrukt Lissabon 17 Juli 1566), waar hij, de lieden op de kust van Malabar beschrijvend, voortgaat: „maar . . . (daarvoor) verwijs ik den lezer naar het boek dat Duarte Barbosa in Portugeesche taal maakte over de zeden van al het volk dat er is van de Kaap de Goede Hoop tot aan China, en de Lioe-Kioe, waarin hij handelt over de zeden, ceremonies, en geloof dezer Kanareezen en Brahmanen, en over al het volk van Malabar, vrij uitvoeriglijk”. — En de woorden van Ramusio over Goes staan in dl. I (1^{en} druk van 1550, 2^{en} druk van 1554, welken laatsten ik

Want alleen uit volledigheid dient nog vermeld dat óók ons onthouden werd een van de oudste Portugeesche bronnen welke waarschijnlijk, zij het oppervlakkig, over den Maleischen Archipel zou gesproken hebben. Dit is een stuk dat nu eens niet verbrand, of vernield, of gekortwiekt, of door een ander omgewerkt geworden is, maar dat heelemaal niet geschreven werd. De „*Esmeraldo de Situ Orbis*“, waarin Duarte Pacheco Pereira, om zijn heldendaden van Sept. 1503—Dec. 1504 te Cochín door Camões als „de Lusitaansche Achilles“ bezongen, zijn geographische kennis, op meer dan een zeereis opgedaan en vermeerderd door zijn genoemd verblijf in Zuidelijk Voor-Indië, in 1505 ging neerleggen, is niet verder voltooid dan tot in caput 6 van Boek IV, en bevat aldus niet meer dan de kustbeschrijving van Afrika's Westkust, en even den hoek nog om van Kaap de Goede Hoop, tot aan de groote Kei-rivier („o Rio do Infante“); maar het heele verdere Boek IV en het Boek V, wat het slot geweest zou zijn, bleef ongeschreven. En daardoor bleef dus steken de behandeling van het eigenlijk Indische gedeelte, waarbij zeker ook van Indonesië gezegd zou zijn, wat de Portugeezen tot in eind 1504 daarvan te Cochín van hooren-zeggen te weten waren gekomen. De uitgaaf dan ook in 1892 van Pacheco's manuscript (door R. E. de Azevedo Basto te Lissabon, ter eere van het 4^e Eeuwfeest van Columbus) bevat voor ons niets.

En hoe weinig nieuwe bronnen zijn er, die, van gelijke waarde als Barbosa's *Livro*, mededeelingen doen omtrent den toestand van den Maleischen Archipel in die zoo hoogst belangrijke, immers zoo hoogst kritieke, periode van zeg 1500—1530, waarin het toongevende Java in de blijvende macht kwam van den Islam, en daarmee het allengs Mohammedaansch-worden van de nog niet bekeerde gedeelten van Insulinde tevens beslist werd!

Want de andere bron die moest aanvullen wat Barros niet gezegd had, en wat Castanheda niet heeft kunnen zeggen, is een eerlijkwillende, maar desondanks onvertrouwbare schrijver. Diogo do

mocht raadplegen) van R.'s Verzamelwerk f°. 208 recto, in de Inleiding („*Discurso*“) van R.-zelf op het reisverhaal van D. Franc. Alvarez omtrent Ethiopië, waarin R. zegt hoe hij een uittreksel had gekregen uit het daarover door Alvarez geschreven dikke boek — dit was inderdaad te Lissabon in 1540 voor het eerst gedrukt —, maar waarin nog al fouten waren, want: „En dat dit waar is, daarvan heb ik het bewijs gezien, omdat de kopie mij gestuurd door den Heere Damianus van Goes, op verscheiden plaatsen verschilt van het gezegde boek, gedrukt te Lissabon“. Dus tusschen 1540 en 1550 was dit gebeurd!

Couto is te veel nàkomer geweest, heeft ook onder te ongunstige omstandigheden gewerkt, dan dat zijn talrijke Decaden, bedoeld als vervolg op den arbeid van Barros, niet van veel geringer gehalte moesten zijn naast het werk van zijn, bovendien veel geestrijker, voorganger. Zijn IVe Decade, in 1602 te Lissabon verschenen na in 1597 door Couto te Goa afgesloten te zijn en verzonden, gaat natuurlijk onmiddellijk door op de IIIe Decade van Barros, daar diens eigen IVe Decade, door Lavanha bewerkt, eerst in 1615 te Madrid zou uitkomen; ook hij begint dus bij den tijd waar Barros in 1563 het had laten steken, begint dus (met een kleine retrospectieve beschouwing) bij 1526, en behandelt in Liber III, cap. 1 het Mohammedaansch-woorden van West-Java; terwijl de eigen IVe Decade van Barros, welke dertien jaar later het licht ziet, bij 1527 aanvangt en aldus in haar Liber I, cap. 12 en 13 deze zelfde episode teruggeeft. En hoe blijkt nu, door vergelijking dezer twee beschrijvingen, niet alleen Barros' meerderheid van kennis omtrent onzen Archipel, ondanks dat hij nooit Indië gezien had en Couto sinds 1557 te Goa had geleefd; maar hoe blijkt zelfs Couto's grof misverstaan in 1597 van wat in 1527 op Soenda gebeurd was! Terwijl ik de aantooning hiervan uitstel totdat de godsdienstige ommekeer van West-Java in een volgende Bijdrage ter sprake zal komen, moge hier alleen geconstateerd dat Barros tot, zeg 1570 toen hij stierf, over heel wat rijker en zuiverder bronnen te Lissabon heeft kunnen beschikken, dan Couto een 25 jaar later in de hoofdplaats van Portugeesch-Indië, in Goa. En ook is het duidelijk, waarom dit zoo moest zijn. In Lissabon had men een sinds oudsher welgeordend Rijksarchief, zeker een van de alleroudste inrichtingen van dien aard uit heel Europa, het welbekende „Torre do Tombo“, letterlijk „Archief-toren“. ¹ Doch in Goa was het in

¹ Het Port. „tombo“, dat èn „val“ èn „inventaris“, en zoo bij uitbreiding ook „archief“ beteekent, komt ook in Noord-Spanje voor als „tumbo“, dan speciaal met de beteekenis van „kloosterregister“, en wel alleen de oude, die op perkament. Zoo bv. te Oviedo (Asturië). Volgens F. C. Danvers „Report to the Secretary of State for India in council on the Portuguese records relating to the East Indies, contained in the Archivo da Torre do Tombo, and the public libraries at Lisbon and Evora“, (Londen) 1892, p. II der inleiding, zou de systematische bewaring der Port. archieven al begonnen zijn met de stichting van het koninkrijk (door D. Alfonso I) in 1139; „and a fixed place for their permanent custody was established in Lisbon during the reign of Dom Diniz (reg. 1279—1325), about the commencement of the 14th century“. Het is mij nog niet gelukt het werk, waaraan

de 17^e eeuw zooals het in de 17^e en 18^e en de eerste helft der 19^e eeuw bij ons te Batavia geweest is: van een ordelijke bewaring van papieren was geen sprake; de meest belangrijke bescheiden te Goa werden overgezonden naar of werden opgevraagd door Lissabon; de betrekking van Rijksarchivaris, die in Portugal al sinds de 14^e eeuw bestond, was in Portugeesch-Indië tot en met 1595 een *pium votum* . . . precies als in Nederlandsch-Indië tot 1880! En hoezeer de verschillende oudere koningen van Portugal, en de hen van 1580—1640 vervangende Spaansche vorsten, door het benoemen van officieele kroniekschrijvers en het voorthelpen van niet-officieele historici zich ook verdienstelijk hebben gemaakt voor de geschiedwetenschap; wat wel mag opwegen tegen de verminkingen die zij zich ook niet ontzagen te gelasten als de teksten wat al te vrijmoedig bleken; en waardoor het historiewerk van den half-officieelen João de Barros is ontstaan, dat geen andere Europeesche koloniale mogendheid vermocht te evenaren, — evenmin als eenig ander land een dichter van 's lands heldentijd en koloniale expansie bezit gelijk Camões; — daar kon toch geen koninklijke wil in het moederland verhinderen dat aan de geschiedpapieren in de kolonie, méér dan „de tand des tijds“, en „de Indische mot“, de „Oostindische doofheid“ voor streng beheer haar schade toebreacht. Zoo kwam het dat Couto; die bij Koninklijk besluit van 25 Febr. 1595 benoemd werd tot Hoofdbewaarder („Guarda Mór“) van het toen tevens opgerichte „Rijksarchief van het Gouvernement van (Port.-)Indië“ („Torre do Tombo do Estado da India“), onder aanbeveling om van deze Indische stukken gebruik te maken voor zijn vervolgwerk op de *Decadas* van Barros; en die in 1597, toen hij zijn eersten arbeid — *Decade X*, behandelend de periode 1580—1587, dus den eigen Portugeeschen regeeringsaanvang van Philips II van Spanje, den Overweldiger — naar genoegen van zijn vorst had ingeleverd, benoemd werd door

Danvers hoogstwaarschijnlijk deze gegevens ontleent — J. P. Ribeiro „*Memorias authenticas para a historia do Real Archivo*“, Lissabon 1819, een onder de Portugeezen zeer gunstig bekende studie — in handen te krijgen. Maar merkwaardig nog is wat Danvers, die zelf „Registrar and Superintendent of Records“ aan het India Office is, even daarvoor zegt: „I cannot speak in too great praise of the admirable manner in which the Portuguese Public Records are arranged and preserved“. Door D. Diniz ook was in 1290 een universiteit te Lissabon gesticht, die in 1808 was overgebracht naar Coimbra, het Leiden van Portugal. Met D. Diniz begon ook de Port. litteratuur, en ontstond het nationale bewustzijn.

dezen tot Kroniekschrijver („Chronista“); ondanks al die titels en die bescherming van Philips II en (sinds 1598) Philips III, voor zijn nu geregeld achter elkaar samengestelde IVe, V^e, VIe, VIIe, voor de hem dan in manuscript ontstolen en later uit zijn geheugen weer gecompendieerde VIIIe en IXe, en voor de het slot vormende XIe en XIIe Decade, in hoofdzaak moest afgaan op allerlei onzuivere bronnen, persoonlijke mededeelingen of aantekeningen en handschriften van anderen, doch slechts zeer weinig ontleenen kon aan de papieren van zijn eigen Goa'sch Archief, waar het de oudere Port. periode betref. Trouwens, vertelt Couto niet openhartig in zijn gestolen en toen weer verkort neergeschreven IXe Decade, — tegelijk met de evenzoo verminkte VIIIe bij gezamenlijke voorrede van 28 Jan. 1616 aan Koning Philips III opgedragen, — dat de koning met zijn bevelen omtrent het Goa'sche Archief „nooit het met de Onderkoningen (van Portugeesch-Indië) kon klaarspelen dat zij het ook zoo deden uitvoeren, en (dus) dat dit huis (n.l. het Goa'sche Archief) als het ware enkel pro forma bestaat met den titel van Rijksarchief, zonder meer te bevatten dan eenige wenige oude boeken“? En had Philips III niet zelf bij Kon. Besl. van 13 Febr. 1602 zijn bevelen omtrent dit Archief aan den toenmaligen onderkoning, Ayres de Saldanha, moeten inscherpen? ¹

¹ Het zeggen van Danvers, op. cit. p. II der inleiding: „In India a Torre do Tombo was established at Goa in 1617“, is onjuist; het is trouwens onbegrijpelijk hoe Danvers zoo iets schrijven kon, waar de titel van de in 1602 te Lissabon uitgekomen IVe Decade van Couto reeds aldus luidt: „Decada quarta Da Asia por Diogo do Couto, guarda mor da torre do tombo do estado da India“! De bovengegeven juiste datums van 25 Febr. 1595 en 13 Febr. 1602 ontleen ik aan Teixeira de Aragão's „Descrição geral e historica das moedas cunhadas em nome dos Reis, Regentes e Governadores de Portugal“, dl. III („India Portugueza“), Lissabon 1880, p. 78; hetgeen Danvers toch ook had kunnen kennen. De oudste levensbeschrijving van Couto, waarin dus ook de loop van zijn geschiedwerk verhaald wordt, is te vinden in M. S. de Faria's „Varios discursos politicos“, Evora 1624, 2^{en} dr. Lissabon 1791, van welken herdruk de Kon. Bibl. een ex. bezit. Couto stierf te Goa op 10 Dec. 1616, zijn XIIe Decade half-voltooid (Boek I—V) achterlatend, en aldus eindigend met den jare 1600, met het Onderkoning-schap van zijn vroegeren beschermer, D. Francisco da Gama (Mei 1597—Dec. 1600). De in aanhaling vertaalde woorden luiden „nunca pude acabar com os Viso-Reys que o fizessem assim executar, e quasi que está esta casa por fôrma só com o titulo de Torre do Tombo, sem ter mais que huns poucos de livros velhos“, en staan in cap. 13 van de voor het eerst in 1736 en toen in 1786 uitgegeven IXe Decade (p. 85). De XIe Decade is ganschelijk verloren gegaan, dus de heele periode 1588—1597; en wordt in den

Is het dan wonder dat Couto in zijn voor ons meest belangrijke IVe—VIIIe Decade, die den tijd 1526—1578 behandelen, niet dan met voorzichtigheid te gebruiken is; een voorzichtigheid die het grootst bovendien moet zijn, waar hij den oudsten tijd (1526—1535) in zijn IVe Decade ten jare 1597 te boek stelde?

En dan is er nòg een Portugeesch geschiedschrijver uit de eigen zestiger jaren der 16^e eeuw, Gaspar Correa (of Correia), de „praatvaêr“, zooals men gerust hem doopen kan. Zoo er ooit iemand in de gelegenheid ware geweest om voortreffelijk werk te leveren, beter dan Barros, beter dan Castanheda, gezwezen van Couto, dan was het deze Portugees die als jonkman van omtrent 16 jaren in Maart 1512 naar Indië ging (met de vloot van Jorge de Mello Pereira), en alzoo 12 jaar nà Barbosa, doch 17 jaar vóór Castanheda, in Sept. 1512 te Cochín aan wal stapte, om daar bijna onmiddelijk in dienst te treden als een van de vier pennisten welke Albuquerque, — die pas, sinds begin Febr. van dat jaar, te Cochín terug was gekomen uit het veroverde Malaka, en daar nog tot eind October bleef vertoeven om dan naar Goa te gaan — in zijn dienst placht te hebben. Niet weinig grootsch was Correa op de drie volle jaren die hij zoo, tot Albuquerque's dood (op de reede van Goa, 16 Dec. 1515), bij dezen Portugeeschen Coen en koenen Portugees, als schrijver zijn werk deed; ja, hij vertelt zelfs hoe hij in die functie een geschrift zag van een geestelijke, João Figueira, over de eerste ontdekkingsreis van Vasco da Gama (8 Juli 1497—8 Sept. 1499), en zoo den lust voelde ontwaken om óók over de Indische gebeurtenissen te schrijven. Doch nu stelle men zich voor iemand in zoo exceptioneel-gunstige positie; die uiterlijk in 1515 als negentienjarige (hij moet $\pm$ 1497 geboren zijn) reeds het plan opvat zijn ervaringen in het Oosten te boek te stellen; die tientallen jaren in Port.-Indië blijft, alleen van 1526—1529 in Portugal schijnt teruggeweest te zijn, en zichzelve dan ook beroemt alle Gouverneurs-Generaal van Indië buiten den allereersten (D. Francisco d'Almeida, 1505—1509) persoonlijk gezien en taliter qualiter gekend te hebben; en die dan eerst in de jaren 1560—1563 er toe komt tallooze vellen papier vol te schrijven met zijn „Legenden“, of wil men „Levens-

totalen herdruk der 4 Decaden van Barros plus 9 Decaden van Couto (Lissabon, 1778—88, 23 deeltjes, waarvan dl. 9 een register op Barros, en dl. 23 een register op Couto vormt) aangevuld door een extract uit andere oudere schrijvers door de uitgevers van deze totaal-editie getrokken. Dezen druk bezit de Leidsche Univ. Bibl., afkomstig van de Kon. Akad. te Delft (1864).

beschrijvingen" ("Lendas")¹, gedeeltelijk, zoo duidt hij zelf aan, naar aantekeningen in vroeger jaren gemaakt. Levensbeschrijvingen, die desondanks zóó wemelen van fouten dat, om maar één klein doch sterk staaltje te geven, de dood van den beroemden Albuquerque, bij wien Correa drie jaar in dienst was geweest, wien hij in Febr. 1515 naar Ormuz gevolgd was, met wien hij van daar in Dec. terugkeerde en zoo als 't ware bijwoonde op die eigen schepen dat zijn meester den laatsten adem uitblies, door hem gesteld wordt op 27 December 1515 (Lendas II, p. 459), terwijl de groote veroveraar al op 16 Dec. gestorven was! Wat had deze man een monument kunnen stichten Albuquerque en hemzelven [waardig, indien hij met zijn driejarigen haast dagelijkschen, zij het subalternen, omgang, en ingewijde in 's meesters correspondentie, het leven en streven van dezen Portugeeschen kolonialen Alexander met doorzicht te boek had gesteld; hij die immers vroeg reeds roeping voor schrijven gevoelde. Ziethier, mag men dan ook gerust zeggen, ziethier wat bekrompenheid van geest vermag! Want inderdaad heeft deze goedwillende doch botte, langdradige geschiedschrijver een historiewerk nagelaten dat droog is als zand, vol zit van fouten, wemelt ook van booze en valsche praatjes die deze lichtgeloovige met zeldzame domme slimheid overal bijeengeraapt moet hebben; kortom een — in de Lissabon'sche uitgaaf van 1858—1866 — stapel van acht kwartijnen, bij wier lezing men dan alleen vertrouwen mag hebben als men van elders óók weet dat het zoo gebeurd is, doch waarbij men dadelijk met vraagteekens gereed moet staan

¹ Ik voor mij heb de heilige overtuiging dat de groote prikkel om aan het werk te gaan in 1560 voor Correa is geweest: naijver op den roem dien niet zoozeer Barros, als wel Castanheda, die eerst in 1529 in Indië was gekomen en omtrent 1540 thuiswaarts was gegaan, zich verworven had met zijn in 1554 afgedrukte VII Boeken. De dood van dezen te Coimbra op 23 Maart 1559, waarvan het bericht waarschijnlijk in den herfst van datzelfde jaar nog in Indië is gearriveerd, moet toen een zoodanig gevoel van opluchting aan Correa gegeven hebben, dat hij zich onmiddellijk aan het schrijven zette en in 4 jaar tijds zijn 4 Deelen Lendas vol had. Deze 4. Tomos loopen resp. over de perioden 1497—1509; 1510—1526; 1527—1537; en 1538—1550; elk in de Lissabon'sche editie, wegens de omvangrijkheid, uitgegeven in 2 vol., doch met doorlopende pagineering van elk Tomo. Interessant is, dat te bewijzen valt hoe Correa voor zijn in 1563 afgesloten Tomo IV nog gebruikt heeft Livro VIII van Castanheda, loopend 1529—eind 1537, afgedrukt te Coimbra 26 Aug. 1561 en dat dus eerst, op zijn vroegst, in Aug. 1562 in Indië heeft kunnen komen. Doch Correa noemt Castanheda's naam nergens en nooit! Wel Barbosa, zooals blijven zal verderop.

zoodra hij, Correa, alléén het zegt. Later hoop ik eens, in een Appendix tot een volgende Bijdrage, een lijstje te geven van blunders die de goede man gemaakt heeft, en waaronder er zijn die doen vragen of hij soms ging schrijven als hij half in den dut was. Maar als er ooit iets rechtvaardig is geweest, dan was het dat dit eerlijk-bedoeld en toch, door des schrijvers bekrompenheid, boosaardig-valsch geschiedwerk nooit in de 16e, 17e of 18e eeuw gedrukt is geworden, en eerst sedert een 40 jaar Correa's naam besproken heeft gemaakt. Dat men toèn, in 1858, te Lissabon meende met iets bijzonder belangrijks voor den dag te komen, is begrijpelijk; trouwens een dergelijke lijvige, zij het onbetrouwbare, vermeerdering der kennis omtrent dat toch zoo interessante tijdvak van Portugal's heldentijd in de landen van overzee, *is* belangrijk, hoe dan ook. Dat dus Stanley in zijn bewerking der drie zeetochten van Vasco da Gama naar Correa, in zijn Hakluyt-uitgave van 1869, aandoenlijk spreekt over 's mans groote oprechtheid en onversaagde eerlijkheid; dat zelfs de voorzichtige Tiele in het Voorbericht voor het Eerste Gedeelte zijner voorbeeldige en allerdegelijkste „De Europeërs in den Maleischen Archipel“ nog in 1878 vrij gunstig over Correa oordeelt, al erkent hij dat deze „evenwel met behoedzaamheid geraadpleegd (moet) worden“ (Bijdr. Kon. Inst. 4, I, 1878, p. 325); dit is evenzeer begrijpelijk. Doch nu, nu de verrassing dezer uitgaaf voorbij is; nu het nieuwtje zoo te zeggen er af is; en nu men eindelijk, zij het op bekrompen voet (*pecuniae causa* wel!) en zonder eigenlijk wetenschappelijk systeem, in Portugal begint met stukken uit het Rijksarchief over deze vroegste koloniale periode in het licht te geven — iets waar Tiele in 1878 vergeefs naar uitzag, loc. cit. p. 324 —, en we zoo een deel van Correa's afwijkende vertellingen met de heusche gebeurtenissen kunnen vergelijken; nu mag men wel van „zéér groote behoedzaamheid“ gaan spreken als onmisbaar bij de lezing van dit achttal kwarto-deelen. Uit de grove fouten in de Inleiding van den bezorger dezer Lendas, den weinig degelijken Rodrigo José de Lima Felner, is hiervóór (p. 152, noot 2) al een kenmerkend staaltje gegeven. Doch — wat hier van het meeste belang is — Correa heeft zelf alle illusie weggenomen dat we bij hem ook konden aankomen voor de kennis van den toestand der inlandsche volken en landen en staten, waarmee de Portugeezen in de door hem te boek gestelde periode 1497—1550 telkens in lossen of nauwer aanraking kwamen. Want hij zegt uitdrukkelijk in zijn Lendas, I, p. 2—3 van zijn genérale inleiding tot „de Heeren

Lezers": "En omdat ik . . . dit werk op mij nam . . . en niets zal schrijven over de landen, het volk, en den handel, omdat er anderen zijn geweest die zich daarmee bezig hielden, waarvan ik eenige boekdeelen zag, en voornamelijk een boek dat daarover maakte Duarte Barbosa, schrijver van de factorij van Cananoor, weshalve ik, zoo Gode belijft, alleen moeite zal doen om zeer volledig te schrijven de edele daden van onze krijgvoerende Portugeezen in deze streken van Indië, zoo van de groote als kleine, naar het noodzakelijk zij en billijk, zal ik in groote waarheid van ieder zijn kwade en goede (sic! *"máos e bons"*, de volgorde kenschetst!) daden beschrijven zóó als ze voorvielen, zonder aan iemand zijn verdienste van goed of kwaad te onthouden." ¹ In tegenstelling dus tot de goede gewoonte zoowel van Barros als van Castanheda, die telkens als zij de aanrakingen begonnen te beschrijven der Portugeezen met een nieuw deel van het uitgestrekte Indische gebied, aanvingen met een inleidend hoofdstuk over den aard en zeden der bevolking, waarin zij tal van belangrijke gegevens meedeelen; Barros op zijn meesterlijke, men mag wel zeggen wijsgeerige manier, Castanheda in zijn nuchteren, zakelijken trant; daar redeneert de *"booze tong"* van Correa er maar op los over de helden- en dwergen-daden der Portugeezen, zonder omzien naar hun en zijn eigene Indische omgeving, in waarheid aldus *"legende"* op *"legende"* stapelend zonder zweem van kritiek.

Behoort Correa tot de twijfelachtige aanwinsten van onze eeuw, Navarrete in 1837 had voor Spanje heel wat beters gegeven. Voortwerkend in den geest van den te vroeg gestorven Muñoz, *"den*

¹ Zooals men ziet worden hier in één adem door Correa genoemd zijn eigen gebrek aan lust om over de inlandsche toestanden in Indië te schrijven, en zijn beroep op Barbosa die dat al zoo goed gedaan had. In een tweede merkwaardige plaats nu dierzelfde Lendas, I, p. 357, komt precies dezelfde combinatie voor; nadat hij zich eerst verontschuldigd dat hij tóch zal moeten spreken over de zeden en gewoonten der Malabaren zegt hij: Bij dit Malabar-volk heeft men etc. . . . waarvan ik hier niet spreek, omdat verderop op andere plaatsen ik dat wel uit noodzaak zal doen, daar mijn plan is niets te schrijven over deze landen en hun zeden, zooals er eenigen waren die dat deden, waaronder een hunner was Duarte Barbosa, neef van den factor van Cananoor Gil Fernandes Barbosa, die een Verhandeling (*"Tratado"*) maakte, die ik gezien heb, over al de landen, volken, zeden, gewoonten, en handelsverhoudingen, beginnende bij de Lioc-Kioe, door den heelen Oceaen, en eindigend aan de Kaap de Goede Hoop". Is het niet merkwaardig dat Correa hier den inhoud van Barbosa's Boek precies in aversechtsche volgorde opsomt? Zoo gaat het telkens met hem; om den haverklap kan men hem op een grooter of kleiner onjuistheid betrappen, praatvaer die hij was!

laatststen kroniekschrijver van (Spaansch-)Indië", gelijk de Spanjaarden dezen betitelen (ob. 1799), had hij terecht begrepen dat voor een juist verstand der koloniale geschiedenis van de eerste halve eeuw der Spaansche en Portugeesche overzeesche veroveringen, niets nuttiger kon zijn dan het verwerken der belangrijke Iberische archieven. Muñoz had al te Sevilla, te Simancas, en ook te Lissabon tal van extracten en copieën genomen, de Portugeesche stukken daarbij voor zich zelf vertalend; doch de dood kwam tusschenbeide, en van diens „Geschiedenis der Nieuwe Wereld" verscheen niets dan het I^e deel in 1793, wat ons Oost-Indië niet aangaat. Navarrete echter kwam eerst in 1825—1829 met drie deelen documenten plus inleidingen over de ontdekking van Amerika, die ons in dezen koud laten; maar dan in 1837 met twee kostbare deelen over de reizen naar de Molukken der drie Spaansche vloeten van Magalhães + Elcano, van Loaysa, en van Saavedra, hiermede den Spaansch-Indonesischen tijd van 1521—1535 op hoogst lofwaardige, streng-wetenschappelijke wijze te boek stellend, in gelijken geest als later, in 1862, De Jonge dit zou beginnen voor onze koloniale geschiedenis. Daarbij verwerkte Navarrete-zelf alleen Spaansche archiefgegevens uit Sevilla (waar het Archivo de Indias, het Koloniaal Archief, berust), uit Simancas (waar het Rijksarchief bijeen is), uit het Escorial, en uit Madrid; maar opnemen deed hij ook verschillende stukken die Muñoz indertijd uit het Rijksarchief te Lissabon in Spaansch had geëxcerpeerd. Tot op den dag van heden mag deze vijfdeelige „Coleccion de los viages y descubrimientos, que hicieron por mar los Españoles" van Navarrete, een standaard-werk worden genoemd; een archief-arbeid bovendien waarmee de Spanjaarden den anderen kolonialen mogendheden zijn vóór geweest. Bitter moet het bejammerd worden dat het sterven van Navarrete in 1844 ons het VIe deel onthield, dat den 4^{en} en 5^{en} zeetocht der Spanjaarden van Amerika naar de Molukken zou behandeld hebben, de reizen onder Grijalvares en Villalobos, dus de periode 1535—1551 (zie Navarrete's aankondigen hiervan in 1837, op p. 21 van zijn voorrede tot Deel IV). Dit is dus alwéér een van die werken over de belangrijke eerste helft der 16e eeuw in den Maleischen Archipel, welke wij missen; toch kan deze leemte nog te zijner tijd worden aangevuld, zij het dan niet door een zoo in dezen bevoegde als Navarrete ¹.

¹ De heer A. J. de Mare van de Kon. Bibl., maakt mij opmerkzaam op de Nouvelle Biographie Générale uitgegeven bij Firmin Didot Frères te

Van Portugeesche zijde is men met koloniaal-historische studie naar modernen trant, iets later begonnen dan Spanje, maar zonder eigenlijke methode; en tot heden is men er nog niet kunnen komen tot het standpunt waartoe Spanje in 1825 en Nederland in 1862 het gebracht had: nauwkeurig afdrukken der stukken met wetenschappelijke verwerking tegelijk van de nieuw aangeboden stof. Wat publiceeren der bloote teksten betreft, kan Portugal gerust zijn reeds gedanen arbeid laten zien; maar, zelfs bij de belangrijkste uitgaven, blijven onvoldoende en zelfs deels foutieve inleidingen, en onvolledige registers, schering en inslag. Van het hoogst belangrijk

Parijs, waar in dl. 37 (verschenen 1863) in voce „Navarrete“, p. 542, 1° kol. gezegd wordt van diens Coleccion etc. „Les t. VI et VII sont restés entre les mains de la famille de l'auteur, et sont prêts pour la publication“. Dit zou doen vermoeden dat inderdaad het ons belang inboezemende, door Navarrete zelf beloofde dl. VI, nog eenmaal verschijnen kon. Doch uit de biografie van Navarrete in dl. VI (1845) der „Coleccion de Documentos Inéditos para la historia de España“, p. 21, blijkt dat het in hs. achtergelaten 6° en 7° deel hoofdzakelijk documenten bevatten omtrent Columbus, en de inleidingen missen die N. er bij had willen schrijven. Het schijnt dus of N. het plan van zijn VI° deel over de zeetochten van Grijalvares en Villalobos heeft laten varen, en teruggekeerd is tot zijn oude liefde: Columbus. De archiefuitgaaf van het „Archivo de Indias“ te Sevilla, begonnen in 1864 — vooral, naar mij in Maart '97 ter plaatse meegedeeld werd, om het gewezen lid der Cortes, D. Luis Torres de Mendoza, aan een winstgevende betrekking te helpen —, en in haar oudere serie geheel zonder het wetenschappelijk systeem van Navarrete en De Jonge, bevat in haar Tomo V (Madrid 1866), behalve een herdruk van het, reeds in Navarrete's V^o Deel weergegeven, scheeps-journaal van Urdaneta uit 1537, een belangrijk rapport uit ± 1534 over den tocht van Saavedra (p. 68—96), en een ander belangrijk journaal van 1548 over den tocht van Villalobos (p. 117—209). Men moet echter deze koloniale serie „Coleccion de Documentos Inéditos relativos al descubrimiento, conquista y colonizacion de las antiguas posesiones españolas en América y Oceanía“, welke in 1864 aanving en in 1884 met haar 42° dl. sloot, scherp onderscheiden van de reeds in 1842 door vooral Navarrete-zelfen begonnen, reeds genoemde, en beroemde „Coleccion de Documentos Inéditos para la historia de España“, waarvan bij Navarrete's sterven in 1844 reeds 5 dln. verschenen waren, en die in 1895 met dl. 112 eindigde, hoofdzakelijk vol gegevens over het moederland. Wat de „Nueva Colección de Doc. In. p. l. h. d. Esp. y de sus Indias“ — dl. I, 1892; dl. VI, met bescheiden over Peru, 1896; — voor ons zal brengen, moet afgewacht. De jongere en degelijker serie-uitgaaf van het Archivo de Indias te Sevilla, begon in 1885, dadelijk na Mendoza's dood, en bracht met den titel „Col. de Doc. In. rel. al desc., conq., y organización d. l. ant. pos. esp. de Ultramar“, in 1885 haar 1°, in 1897 haar 10° dl.; dl. 2 (1886) en dl. 3 (1887) behandelen vooral den tocht van Legazpi en Urdaneta naar de Philipijnen (1564—1565). In de oudere serie van 42 dln. is dl. 33 een register op de voorafgaande 32.

materiaal aan historische papieren dat vooral te Lissabon in Rijksarchief en Koninklijke Akademie van Wetenschappen (*Academia Real das Sciencias*) bewaard wordt, is zoo al heel wat in het licht gegeven; zonder dat van eigenlijk verwerken dezer aanwinsten door de eigen Portugeezen sprake kan zijn. De *„sesquipedalia verba“* zijn bovendien nog te zeer bij hen in trek, dan dat zij, enkelen hunner daargelaten, meer vooralsnog wisten te geven dan historische rhetorica. Onder die enkelen uit onzen tijd mogen met eere genoemd L. Cordeiro, secretaris van het Aardrijksk. Genootschap, schrijver van meer dan een degelijk artikel vooral over de oudste Portugeesche ontdekkingen; en dan, wel de meest wetenschappelijke en meest vruchtbare, A. C. Teixeira de Aragão, die in zijn omvangrijk penningkundig werk *„Descrição geral e historica das moedas cunhadas em nome dos Reis, Regentes e Governadores de Portugal“* (3 dln., Lissabon, dl. I 1875, dl. II 1877. dl. III 1880), geheel steunend op oorspronkelijk archief-onderzoek, in dat IIIe deel wat geheel gewijd is aan Portugeesch-Indië (*„India Portugueza“*) ons een boekwerk schonk, vol belang ook voor de koloniale geschiedenis van dat gebied in de 16^e eeuw.

Toch zou — en dit mag niet vergeten —, bij de vroege zorg in Portugal voor de Rijksdocumenten, er veel meer belangrijks nog behouden zijn indien niet de Lissabon'sche aardbeving van 1755 ook hiervan vreeselijk veel vernield had. Aan den anderen kant had men bij ruimer middelen en bij strenger methode reeds belangrijk meer aan het daglicht kunnen brengen van datgene, wat toen behouden bleef en af en toe later, langs verschillende kanalen, vermeerdering vond.

De oudste dezer soort uitgaven, evenals de meeste der volgende, verschenen door onmiddelijk toedoen der *Academia Real das Sciencias*, de in 1812 begonnen *„Collecção de noticias para a historia e geografia das nações ultramarinas que vivem nos dominios portuguezes“* kon toen ter tijd van verdienstelijk karakter heeten; maar verloor dit al spoedig, toen bij het verschijnen van meerder deelen in later jaren naar den ouden, onvolledigen, en half-wetenschappelijken trant werd voortgegaan. In 1812 verscheen zoo deel I, en de 6 eerste stukken van deel II; terwijl dit laatste in 1813 met een 7^e stuk compleet werd, den verloren gewaanden doch teruggevonden Port. tekst van Duarte Barbosa's *„Livro“* van 1516. In 1813 mocht men terecht blij zijn dan eindelijk een Port. manuscript van dit reeds sinds drie eeuwen zoo beroemde geschrift uit-

gevonden te hebben; een manuscript van welks bestaan de Lissabon'sche academici altegaâr zich zoo weinig bewust waren, dat de geleerde ongenoemde uitgever in zijn Inleiding van toen, met naïve openhartigheid vertelt, hoe hij Barbosa's Boek al aan het vertalen was gegaan uit het Italiaansch van Ramusio's tekst, „toen wij ons herinnerden (*„nos lembrou”* sic!) in een ouden handschriftelijken Codex, die onder ons beheer berustte, een werkje te hebben gezien dat zeer op dit geleek, en bij het vergelijken van het een met het ander, hadden wij de satisfactie (sic!) om het oorspronkelijke van Duarte Barbosa aan te treffen, hetgeen we tot toen niet gekend hadden, daar er de naam van den schrijver aan ontbrak, en de Voorrede die het begeleidt in de Italiaansche vertaling.” Duiden deze potsierlijke woorden al voldoende aan met welk fonds van kennis de „Koninklijke Akademie van Wetenschappen” in 1812 te Lissabon haar historisch-koloniale uitgaven aandurfde, in 1867 maakte zij het nog krasser toen ditzelfde IIe deel de eer genoot een herdruk te vereischen, wat tot nog toe bij geen der andere 6 deelen van deze Collectie het geval is geweest. Doch daarover straks, als Barbosa's *Livro* uitsluitend ter spraak komt. Hier volsta er op te wijzen dat van deze *Collecção* in 1825 deel III verscheen, wat niets over Indië bevat, in 1826 dl. IV, waarin een, ons hier interesseerend, scheepsjournaal over den tocht van Magalhães-Elcano; in 1836 dl. V, met een groot stuk uit 1685 over Ceilon; eerst in 1856 (hoewel het reeds eerder begonnen was doch zooveel later afgedrukt werd) dl. VI, met een voor ons hoogst belangwekkende beschrijving der Molukken uit 1569, evenwel „vrij incorrect” uitgegeven (aldus Tiele in *Bijdr. Kon. Inst.* 4, IV, 1880, p. 261); en reeds in 1841 dl. VII, wat ons koud laat; terwijl daarna geen andere deelen volgden, zoodat de Collectie hiermee afgesloten mag heeten.

Doch reeds daarvóór was, „op hooger last” (*„Por Ordem Superior”*), een nog veel belangrijker uitgaaf, zij het een herdruk, tot stand gebracht. In 1833 verscheen te Lissabon de volledige tekst van Castanheda's VIII Boeken, met prijzenswaarde zorgvuldigheid letterlijk herdrukt naar de oude totaal-uitgaaf van 1552—1561; welke zóó zeldzaam is dat tegenwoordig Quaritch te Londen 100 £ durft vragen voor een volledig ex., en ik zelve mij herinner nog maar één ex. ooit in handen te hebben gehad (Salamanca, Univ. Bibl.). Dit was dus een goede daad. Maar helaas begon hiermee tevens dat soort van half-wetenschappelijke edities waarboven de Portugeezen zich nog maar niet weten te verheffen: zéér goed af-

drukken van den tekst-zelf — veel beter b.v. dan in 1778—88 aan den totalen herdruk van Barros-Couto ervaren was —, maar een onbeduiden inleidinkje, en ditmaal zelfs in het geheel géén register; wat gerust een crime mag heeten, en zulk een voltooiing der uitgaaf van Castanheda nog altijd broodnoodzakelijk doet zijn ¹.

Zóó bont hebben de Lissabon'sche Academici het toch later niet meer gemaakt! Toen Felner in 1858 uit hun naam begon met het in het licht geven van dl. I der nieuw ontworpen „Verzameling van onuitgegeven gedenkstukken voor de geschiedenis der veroveringen van de Portugeezen in Afrika, Azië en Amerika“ („*Collecção de monumentos ineditos para a historia das conquistas dos Portuguezes em Africa, Asia e America*“), waartoe men allereerst, gelijk reeds gezegd, Correa's geschiedwerk had uitgekozen, lag een index reeds dadelijk in het plan, en is dan ook achter het slotdeel (1866) van deze 8 kwarto-boeken, die Tomos I—IV dezer Collectie

¹ De uitgever — zijn naam wordt niet vermeld, maar zal zeker een lid der Akademie geweest zijn; misschien de hiervóór (p. 156, noot 1) genoemde archivaris J. P. Ribeiro die in 1839 stierf, en ook voor de Acad. Real das Sciencias van 1810—1836 een vijftal dln. „*Dissertações chronologicas e criticas sobre a historia e jurisprudencia ecclesiastica e civil de Portugal*“ in het licht had gegeven; — zegt in zijn Bericht tot den Lezer, in dl. I, dat er „voor de volmaking der Editie . . . noch vrije tijd nu is, noch gezondheid voor meer“ („para a perfeição da Edição: . . . não ha agora vagar, nem saude para mais“). Maar had men dan niemand toentertijd in Portugal, wien men „op hooger last“ het maken van een register kon opdragen, en die wél vrijen tijd en gezondheid had? En is het niet sterk dat deze leemte nog op geen wijze sinds 1833 aangevuld werd? De herdruk van Livro I is niet naar den 1^{en} druk (afgesloten te Coimbra op 6 Maart 1551), doch naar den verbeterden en vermeerderden herdruk van dit Boek op 20 Juli 1554 aldaar („agora emmêdado & acrecentado“); deze eerste ed. van Livro I is zóó zeldzaam, dat de uitgever van 1833 erkent haar nooit gezien te hebben. — In Tiele's opgaaf van Bronnen vóór zijn eerste studie (Bijdr. Kon. Inst. 4, I, 1878) p. 325 noot 1 staat door een drukfout „1835“ voor 1833; verbeter daar ook het jaar „1514“ waarin Correa naar Indië ging, in 1512, en „1561“ in 1560; lees op p. 326 „Diogo do Couto“ voor „de Couto“, gelijk Tiele ook later nog, ten onrechte, schrijft, en overgenomen werd door Veth (zie bv. Java, 2^{en} druk, I, 1896, p. 282 noot 2, p. 299 noot 2 enz.); lees aldaar bij Tiele ook voor „1529“ 1526; en, in de noot, 1778 voor „1777“; en lees op p. 327 Damião de Goes voor „a Goes“, hoewel hij in Latijn natuurlijk „Damiānus a Goes“ werd genoemd. De ingrijpende verbetering van „1516“ in 1517, en dus ook van „1517 of 1518“ in 1518, beide op p. 322—323 bij Tiele aan te brengen, is hiervóór (p. 126, noot) reeds vermeld en komt straks (p. 186, noot 2) nog ter spraak.

vormen, van Felner's eigen hand aanwezig. Van welk gehalte, zullen we maar niet vragen; vooral daar een slecht register — mits men maar weet dat het slecht is — vrij wat beter toch is dan geen register; en ook omdat wijzelven heelemaal niet grootsch kunnen gaan op òns, alleen eigenlijk personen en plaatsen opsommend „Alphabetisch Register“, bij de 13 kostelijke deelen van De Jonge's Opkomst („bewerkt door J. W. G. van Haarst“, 's Gravenhage 1888).

Daarna volgde in 1868 van deze zelfde Collecção van Onuitgegeven Gedenkstukken het misschien best uitgegevene Ve Tomo, evenzeer door de zorg van R. J. de Lima Felner, waarin drie documenten (2 van 1554, en 1 van 1525) het licht zagen, die alle van beslist en groot belang zijn voor de kennis van Portugeesch-Indië in de eerste helft van de 16^e eeuw; terwijl het middelste stuk, Simão Botelho's „Tombo do Estado da India“ niet alleen een overzicht geeft van de inkomsten en uitgaven op elk der Port. fortten toentertijd, maar een aantal traktaten met inlandsche vorsten bevat welke Botelho, door ze hier af te schrijven, van den ondergang redde, en zoo in waarheid, gelijk de titel aangeeft, het oudst bewaarde „Archief van het Gouvernement van (Port.) Indië“ ons schonk. En behalve een Voorrede die van vrij goed gehalte is, gaf Felner aan het eind, tusschen het plaats-, naam- en zaakregister in, een lijst van weleer bij de Portugeezen in Indië gebruikte Indische woorden welke nog niet in de groote Port. dictionnaires waren opgenomen; een koloniaal-lexikografischen arbeid dus, waarvoor we niet anders dan dankbaar kunnen zijn, vooral omdat dit belangrijk onderwerp toch altijd nog zoo vergeten ligt in Portugal ¹.

Toen kwam in 1876 als Tomo VI de „Decade over de geschiedenis van Indië“ van Antonio Bocarro (ob. ± 1642), die weer op zijn beurt het vervolgwerk had willen leveren op de 12 Decaden

¹ Het woordenboek van verouderde Port. termen van Fr. Joaquim de Santa Rosa de Viterbo, „Elucidario das palavras, termos e frases, que em Portugal antiguamente se usaram“ (1e dr. Lissabon 1798—99, 2 dln.; 2e veel vermeerderde druk, door I. F. da Silva, Liss. 1865, 2 dln.) begrijpt alleen de oud-Port. termen tot op koning D. Sebastião I (1557), maar laat de overzeesche woorden ter zijde. Een oppervlakkige studie „Les vocables malais empruntés au portugais“ schreef de anders degelijke Port. philoloog A. R. Gonçalves Vianna in den feestbundel „Mélanges de Harlez“, Leiden 1896; een goede studie hierover, evenals over de zeker nog talrijker woorden welke het Port. aan het Maleisch ontleende, bestaat zoover ik weet nog niet.

van Barros en Couto, zoodat zijn historieboek (hier in 2 vol. uitgegeven) als Decade XIII der gansche serie beschouwd kan worden, hoewel Couto's XIIe, half-voltooid als zij bleef, eindigt bij 1600, en Bocarro's XIIIe aanvangt met 1613. Doch dit late tijdperk gaat ons hier ook niet aan.

En evenzeer hoeft pro memorie alleen vermeld dat in 1880 daarop begonnen werd met een uitgaaf van langen adem, in den trant van onze Dag-Registers in Batavia en Den Haag. Van de zoogenaamde *„Livros das Monções”*, of, meer deftig, de *„Documentos remetidos da India”*, dus van de uit Lissabon naar Port.-Indië jaarlijks met de vloten meegegeven Regeerings-Correspondentie, berusten niet minder dan 62 folianten sinds 1777 te Lissabon, na in 1774 uit Goa opgevraagd te zijn. De lijst er van kan men vinden in het meergenoemde deel III van Teixeira de Aragão's *„Descrição geral etc.”*, 1880, p. 82, waaruit blijkt dat de jaren 1605—1651 compleet zijn, en dan nog een 62^e deel volgt met diversen uit de periode 1624—1697. Inderdaad zijn van deze Portugeesche Moesson-Boeken al de eerste 10½ in 4 dln. verschenen, de periode omvangend 1605—1618, en zoo reeds ten deele de gaping aanvullend der jaren 1601—1612 die tusschen Couto's XIIe en Bocarro's XIIIe Decade onbeschreven bleef. Deze 10½ Boek der totale, eenmaal uit te geven 62, vullen dl. VII (1880), dl. VIII (1884), dl. IX (1885), en dl. XI (1893) van de genoemde *„Collecção de Monumentos Ineditos”* — altijd nog van de *„1^e Serie. Geschiedenis van Azië”*; want diergelijke archiefstukken over Afrika en Amerika zijn in deze Collectie nog niet verschenen. Hun verschijnen werd bezorgd door R. A. de Bulhão Pato, welke na Felner's dood in ± 1878, als vertegenwoordiger in dezen van de Kon. Ak. v. Wet. optrad. Gewonnen daarbij heeft de uitgaaf echter niet; deze heer drukt bij voorkeur maar af; en laat de zorg voor registers blijkbaar over aan wie na hem komen. Doch ook deze serie interesseert ons hier niet, omdat zij eerst na 1600 aanvangt.

Gelijk men zal hebben opgemerkt, werd geen dl. X der Collectie nog vermeld. En gelukkig begint hier het voor ons belangrijkste. Want of men eindelijk in Lissabon tot het inzicht kwam, dat er voor de koloniale geschiedenis toch nog heel wat belangrijker stukken in het Rijksarchief berustten dan die papieren van na 1600, toer Portugal's macht over Indië al half gebroken was, en weldra ganschelijk vernield zou worden, — zoo verscheen dan in 1884 als dl. X het Tomo I der *„Brieven van Affonso de Albuquerque”*,

waarin de eigenlijke brieven van dien aard (6 Febr. 1507—6 Dec. 1515; met, helaas, een voor ons bejammerenswaardige lacune tusschen 22 Dec. 1510 en 1 April 1512, dus juist uit den tijd der verovering van Malaka!) alle reeds afgedrukt werden. In het voorwoordje beloofde de genoemde academicus Bulhão Pato een 2^e deel waarin documenten zouden opgenomen worden, die deze brieven nader zouden toelichten; mitsgaders „een nauwkeurigen algemeenen index“ („um minucioso indice geral“). Onderwijl had hij den tekst der Brieven zoo aarts-nauwkeurig laten afdrukken, dat alle eigenamen en plaatsnamen met kleine letter voorkomen, waardoor, bij gebrek aan een register, het gebruikmaken van zulk een deel onnoodig nog meer verzaamd wordt. En om bovendien nog eens te doen blijken hoe de Lissabon'sche geleerde heeren naar vaste methode en volgens wel overwogen plannen arbeiden, kwam daar eindelijk als dl. XII ¹ der collectie in Mei 1898, met de Vasco da Gama-feesten — dus 14 welgetelde jaren na Deel I — het Tomo II der genoemde „Cartas de Affonso de Albuquerque“, steeds door denzelfden, nu 14 jaar ouderen, heer Bulhão Pato. Met „zorgvuldig algemeen register“? Wel neen! Compleet dan nu met zijn IIe Deel? Wel neen! Na een vrij dragelijk, natuurlijk gezwollen, historisch voorbericht, wordt ons meegedeeld aan 't einde: „Het derde deel van deze Brieven, is reeds geheel bijeen en grootendeels gedrukt. Wij hopen met het vierde deel den arbeid te besluiten waaruit een geschiedschrijver zal doen verrijzen, waarachtig en volledig, de gestalte van onzen veroveraar van het Oosten.“ Deze vermakelijke, naïf-slimme „wetenschappelijke“ manieren — „onschuld“ en „blankheid“ noemen ze zoo iets aan gene zijde der Pyreneën, „candidez“, — geven een proefje van hoe daarginds een Akademie werkt. Hoe het ook is, *wij* zijn blij dat we ten minste de teksten in handen krijgen, moge het dan wezen in poedelnaktheid. Maar zeker is dat Portugal nog tevergeefs wacht naar een man van zooveel diepe kennis, edele geestdrift, en noeste arbeidzaamheid, als Spanje in Navarrete heeft bezeten.

Nog één werk van belang moet genoemd: de in 1892 ter eere der Spaansche Columbus-feesten uitgegeven „*Alguns Documentos*

¹ De nummering „Tomo XI“, vooraan op den Franschen titel aangebracht, is foutief, en moet gelezen „Tomo XII“; immers dl. XI dezer Serie was reeds ingenomen sinds 1893 door deel 4 der Livros das Monções. Op mijn schrijven naar Portugal om opheldering over deze „akademische“ vergissing, ontving ik geen antwoord.

do Archivo Nacional da Torre do Tombo acerca das navegações e conquistas Portuguezas”, waarmee Portugal natuurlijk aan Spanje zijn: „Anch’io son.... scopertore!” beleefd-wetenschappelijk toeriep. Wij lachen wat om die ijverzucht en zegenen haar tegelijk. Want nu kregen we, naast een aantal bescheiden over Afrika en Brazilië die ons koud laten, en een grooter aantal over Portugeesch Voor-Indië die slechts in hun verband ons interesseeren, en een herdruk van menigen Brief van Albuquerque dien we sinds 1884 kunnen missen, een drietal geheel nieuwe stukken omtrent den Maleischen Archipel, en den oorspronkelijken Port. en volledigen tekst van een stuk dat Navarrete reeds uit de collectie van Muñoz had opgenomen ¹. En van deze drie is één, het rapport van den kapitein van Malaka, Ruy de Brito, aan koning D. Manuel, dd. Malaka 6 Jan. 1514, van zóó hoog belang, dat we niet blij genoeg kunnen wezen dit machtig te zijn geworden, en met groot verlangen uitzien naar diergelijke Archief-publicaties uit Lissabon. Toch waarschuwt Danvers’ genoemd Report van 1892 om onze verwachting aangaande de Rijksschatten daar van vóór 1600, niet te hoog te spannen; en wel kan ik hier bijvoegen dat het gehalte der 12 archiefstuk-copieën welke ik tusschen Nov. ’97 en April ’98 door vriendelijke bemiddeling van den Ned. consul-generaal te Lissabon, den heer Ernst George, aanvraag en verkreeg, mij beslist tegen-

¹ Dit zijn: een brief van den gevangen Ruy d’Araujo aan Albuquerque, uit Malaka, dd. 6 Febr. 1510 (p. 219—226); het rapport van Ruy de Brito aan den koning, uit Malaka, dd. 6 Jan. 1514 (p. 345—350); en het origineel van het contract door den Sanghyang van Soenda te Soenda Kalapa met de Portugeezen op 21 Aug. 1522 gesloten (p. 460—461). Den brief van den kapitein van Ternate, Antonio de Brito, aan koning D. João III, uit Ternate, dd. 6 Mei 1523, hier afgedrukt in zijn geheel p. 464—476, gaf Navarrete hoofdzakelijk reeds terug in zijn Tomo IV (1837), p. 305—311; toch ontbraken daar een paar niet onbelangwekkende gedeelten. Dan zijn nog in dezen Bundel der „Alguns Documentos“ op meer dan een plaats interessante kleine aanwijzingen te vinden; en naar de extracten die van een aantal andere documenten gegeven worden, met vermelding van hun archief-nummer te Lissabon, vroeg ik daarop de copieën van 12 stukken aan. Op een en ander kom ik in deze Bijdragen terug. De „Alguns Documentos“ beginnen bij 1416, en geven een klein getal stukken tot 1480, maar behandelen dan uitvoerig den tijd 1480—1529, eindigend met het Molukken-tractaat van Zaragoza, dd. 22 April 1529. Dan volgt nog een Appendixje, waarin o. a. een stuk van 1554. De inleiding — van José Ramos-Coelho — geeft een paar inlichtingen, en daaronder eenige geheel foutieve aanwijzingen; evenals een gedateerd stuk in den bundel een grove fout behelst. Het register is dragelijk, maar als altijd in Portugal, onvolledig. Zelf bezit ik een ex.

gevallen is. Het genoemd rapport van 6 Jan. 1514 staat in zijn hooge waarde vooralsnog alleen.

Ter volledigheid dient ook vermeld hoe reeds in 1881 door J. F. Biker het I^e deel te Lissabon was uitgegeven van zijn „Verzameling van traktaten en vredes-verdragen welke het Gouvernement van Port.-Indië sloot met den Koningen en Heeren waarmee het betrekkingen had in de streken van Azië en Oost-Afrika van het begin der verovering tot het eind der XVIIIe eeuw“ („Collecção de tratados e concertos de pazes que etc.“), in welk I^e deel, behalve een paar Moluksche stukken uit de 16^e eeuw, vooral onze aandacht trekt het traktaat met den „Adji Dipati“ van Grësik dd. 27 Jan. 1532, waarvan Veth ten onrechte dacht dat Danvers in 1894 het voor het eerst het licht deed zien¹, hoewel het maar door Danvers deels foutief deels oppervlakkig geëxcerpeerd werd. Ook dit eigen werk van Danvers „The Portuguese in India“, London 1894, 2 dln., moet genoemd, al mag dit nu allerminst een monument van degelijkheid heeten; veeleer een deels handige, deels onbetrouwbare compilatie; men zie daarover de artikelen van prof. Heeres in den Ned. Spectator van 9, 16 en 23 Maart 1895. En als hier nu nog ten slotte vermeld wordt hoe in dit jaar der da-Gama-feesten A. C. Teixeira de Aragão zijn vroegere studies omtrent dezen eersten ontdekker van Indië, uit 1871 en 1886, vereenigd met de vondst van L. Cordeiro in 1892, samensmolt en vermeerderde tot een belangrijk boek „Vasco da Gama e a Vidigueira“, Lissabon 1898; en dat de Hakluyt-Society te voorschijn kwam met haar 99^e deel: „A journal of the first voyage of Vasco da Gama, 1497—1499, transl. and ed., with notes, an introduction and appendices, by E. G. Ravenstein“, Londen 1898 — die veel aan Teixeira de Aragão en Cordeiro ontleent —, dan zal hiermee een overzicht zijn gegeven van het meest belangrijke wat ons ten dienste

¹ Veth, Java 2^e druk, I, 1896, p. 287 noot 2: „Eerst voor kort is een document, waarin dit vroeger onbekende verdrag vermeld staat, door Danvers uit de archieven van Lissabon te voorschijn gebracht“. Ook ik dacht zoo, en vroeg daarom in eind 1897 de volledige copie te Lissabon aan. Maar in Sept. jl. maakte Dr. H. T. Colenbrander mij opmerkzaam op de 14 deelen van Biker, die door de zorg van prof. Heeres voor de boekery van het Rijksarchief waren aangeschaft; en daar vond ik in dl. I het bewuste stuk al sinds 1881 afgedrukt; dl. XIV dezer serie is van 1887 en vormt een supplement.

staat voor de kennis van den Maleischen Archipel in de Portugeesche periode, 1500—1600¹.

Het was noodig dit overzicht te geven, wegens het klein aantal personen ten onzent, die van deze toch zoo belangrijke oudere koloniale bronnen werk maken. Te meer daar Tiele, wiens voortreffelijke studiën voor deze periode tegelijk baanbrekend en voorbeeldig mogen heeten, wel wat al te sober was bij de bespreking zijner gegevens.

En hiermee worde dan teruggekeerd tot het „Livro” van Duarte Barbosa uit 1516.

De eerste uitgaaf was, als gezegd, in 1813 gebeurd; het vormde toen het 7^e en laatste stuk van dl. II der „Collecção de Noticias para a historia e geografia etc.” Het manuscript was, na herkend te zijn, in de zitting der Akademie van 29 Juli 1812, aan deze aangeboden door den ongenoemden bezorger van dien eersten druk.

¹ De bedoelde studie van L. Cordeiro: „De como e quando foi feito conde Vasco da Gama”, verscheen in 1892 te Lissabon in het „Boletim” van de „Sociedade de Geographia de Lisboa”, ter eere van het Intern. Oriëntalisten-Congres. Een ex. van Aragão's laatste studie en van Albuquerque's 2 dln. Brieven kocht in dit jaar het Kon. Inst. aan.

Onder de oudere Hakluyt-uitgaven zijn natuurlijk ook verscheidene die betrekking hebben op den Portugeesch-Indischen tijd en de kennis die men in Europa vóór 1500 van het Oosten had; ik wijs bv. met name op n° 22 (uitgegeven 1857); n° 30 (1862); n° 31 (1863); n° 32 (1863); n° 35 (1866; zijnde de vertaling van Barbosa's Livro naar de oud-Spaansche vertaling, in ms. te Barcelona aanwezig); n°s 36 en 37 (1866); n° 39 (1868); n° 42 (1869); n° 52 (1874; zijnde de vertaling van Pigafetta's Relazione naar de oud-Fransche vertaling, in ms. te Parijs aanwezig); n°s 53, 55, 62 en 69 (1875, 77, 80 en 84; zijnde de vertaling der 4 dln. Commentaren van Aff. d'Albuquerque op het leven zijns vaders); n° 64 (1881); n°s 70—71 (1885; vertaling van Linschoten, door Burnell en Tiele); n° 98 (1897); en eindelijk dit n° 99. De volledige opgaaf der titels staat tegenwoordig achter elk Hakluyt-deel. Een doorlopend ex. der serie bezit de Kon. Bibl. te Den Haag.

In den tekst boven is niet gesproken over den archief-arbeid te Goa gedurende de jaren 1855—1877 gedaan door den verdienstelijken J. H. da Cunha Rivara, die er op gelijke wijze heeft gearbeid als Mr. Van der Chijs te Batavia deed en doet. Van de 10 octavo-deeltjes van het „Arquivo portuguez-oriental” te Nieuw-Goa 1857—1876 uitgegeven, is nergens in Holland een ex. aanwezig; trouwens deze serie begint eerst met 1584, en staft de afwezigheid van oudere documenten te Goa; men vergelijke daarover wat Teixeira de Aragão zegt in dl. III van zijn „Descrição geral etc.”, 1880, p. 81—84. Danvers wist een ex. dezer 10 deelen machtig te worden, zie zijn Report etc. 1892, p. IX der Inleiding. Zoo zijn er nog eenige Goa'sche, doch in Holland onvindbare uitgaven, van de 2^e helft dezer eeuw.

Helaas was het allerminst een autograaf van Barbosa; integendeel maakte het deel uit van een copieboek, in den jare 1558 geschreven aan boord van een schip dat meeging met de vloot van den nieuwbenoemden Gouv. Gen. en Onderkoning van Port.-Indië, D. Constantino de Bragança. Door twee verschillende handen gecopiëerd, was het „zonder twijfel tot op de helft getrouwer en zuiverder dan van daar af verderop“, zooals de uitgever zegt. In aanmerking nemende dat de Maleische Archipel geheel achteraan komt, is men gewaarschuwd dat dit behoort tot de mindere correcte helft. Vandaar dat de uitgever van 1813 voortgaat: „Onafhankelijk van deze overweging, was het al genoeg dat het handschrift niet autografisch was, om ons een ander te (trachten te) verschaffen om het te vergelijken; en toen al onze moeite te dezen opzichte vergeefs waren, zagen wij ons in de noodzakelijkheid de hand te leggen op de vertaling van Ramusio, en etc.“ Wat gebeurde? Bij het opmerken van menig verschil tusschen Ramusio's vertaling en dezen Portugeeschen tekst van $\pm$ 1558, kwam men op het weinig gelukkig denkbeeld om datgene wat Ramusio méér zeide, weer terug te vertalen in het Port., en in te schuiven, goddank in cursief schrift, tusschen den Port. tekst van het manuscript; terwijl men datgene wat dit ms. méér had dan Ramusio, afzonderlijk kenmerkte door het tusschen aanhalingsteekens te zetten. Dit alles gebeurde in 1813; en al moet men zulk uitgeven met inschuifels een verkeerde methode achten, zoo mag de tijd waarin dit geschiedde, allerminst over het hoofd worden gezien; en voor 1813 is en blijft deze editie dus een verdienstelijke arbeid.

Doch wat zegt men nu van een Koninklijke Akademie van Wetenschappen die in 1867, toen aan dit IIe deel der Collectie de zeldzame eer te beurt viel herdrukt te moeten worden, doet alsof er sinds 1813 niets ontdekt, niets geschreven is, niets nieuws te voorschijn is gekomen? Die aldus in 1867 *letterlijk* en nogmaals *letterlijk* herdrukt, wat in 1813 door haar in het licht was gegeven? Geen jota wordt toegevoegd zelfs niet aan de inleiding; die inleiding van 1812 wordt zelfs niet gedateerd; de heele herdruk wordt van geen stom woord uit 1867 begeleid; en al wie niet let op het „Segunda Edição“ van het titelblad, en daarnevens het geluk heeft de 1^e editie ergens aan te treffen en te kunnen vergelijken met de tweede, komt er niet achter wat een „wetenschappelijk boerenbedrog“ deze „Segunda Edição“ eigenlijk is, voorzoover Barbosa's Livro betreft. Men kan zijn schouders ophalen over de daaraan

voorafgaande 6 stukken, oververtaald uit Ramusio bij gebrek aan beter, zoodat men hier te doen heeft met b.v. 3 stukken in Port., vertaald naar diens Ital. tekst welke zelf weer vertaling was naar een ouden Port. tekst! Wie slaat dan niet Ramusio-zelf op? Doch in zake Barbosa, mag men gerust spreken van *boerenbedrog*.

Want er was tusschen 1813 en 1867 een ander en *veel* beter manuscript van Barbosa's Livro ontdekt, n.l. in de gemeentelijke bibliotheek van Porto, Portugal's tweede stad en Lissabon's mededingster, als bij ons Rotterdam naast Amsterdam. En over dit betere handschrift had men niet gezweven, maar had het meer dan eens vermeld; men had er excerpten uit gegeven; men had er te Porto een uitgaaf van beloofd. In 1833 was te Parijs, door de goede zorgen van A. Nunes de Carvalho, verschenen het scheepsjournaal omtrent een reis door den lateren Gouv. Gen. van Port. Indië, D. João de Castro, in 1541 van Goa tot Suez meegemaakt¹; en op p. 170—171 van dit „Roteiro” werd al melding gedaan van dit betere hs. van Barbosa's Livro in de Porto'sche bibl., terwijl beloofd werd dat de bibliothecaris, Alex. Herculano, daarover verslag zou doen in een toenmaals te Porto bestaand tijdschrift, het „Repositorio da Sociedade Litteraria do Porto”.

Of dit geschied is toenmaals; durf ik niet zeggen; bij de niet geringe moeilijkheden om in Holland een eenigzins volledige kennis te krijgen van de diverse Port. uitgaven, is het me nog niet mogen gelukken het bedoelde tijdschrift uit die jaren in handen te hebben; ja zelfs de bedoelde Parijsche uitgaaf van 1833 kreeg ik nog niet onder oogen, doch citeer eens anders mededeelingen dienomtrent. Maar in 1843 gaf de verdienstelijke Porto'sche genie-officier en geschiedliefhebber Diogo Köpke van dienzelfden D. João de Castro een ander scheepsjournaal uit, ditmaal van een reis van Goa naar Diu in de jaren 1538—1539, meegemaakt op de vloot van den Gouv. Gen. en Onderkoning van Port. Indië, D. Garcia de Noronha²; en van dit „Roteiro” mocht ik in Dec. '97 bij de firma

¹ „D. João de Castro. Roteiro em que se contém a viagem que fizeram os portuguezes no anno de 1541, partindo da nobre cidade de Goa até Soez, public. p. Antonio Nunes de Carvalho”, Parijs 1833. Met atlas. João de Castro, een goed nauticus, was toen in het gevolg van den Gouv. Gen. D. Estevão da Gama (1540—1542), terwijl hijzelf in Sept. 1545 Gouv. Gen. werd. Veertien dagen vóór zijn dood (6 Juni 1548, te Goa), gewerd hem zijn benoeming tot den hoogereren titel van „Onderkoning” (Viso-rey, Vice-rei).

² „D. João de Castro. Primeiro roteiro da costa da India desde Goa até Dio: narrando a viagem que fez o vice-rei D. Garcia de Noronha em socorro

Martinus Nijhoff te Den Haag niet alleen een ex. aantreffen, doch ook door de groote vriendelijkheid der firmanten voor mijn doel doorwerken en excerpereen. En aan het eind van deze uitgaaf van 1843, haalt Köpke op p. 257—258 bij het bespreken eener kwestie over den bouw der oude Port. galeien, een nergens elders in de teksten van Barbosa's Boek voorkomende bewijsplaats aan, met de slotvermelding „Exemplaar van het Boek van Duarte Barbosa (1521—22) in de Openbare Porto'sche Bibliotheek”¹. Derhalve: van 1833 tot 1843, en, zooals we straks zien zullen, tot 1847, bezat de Porto'sche gemeentelijke boekerij een ander en beter hs. van Barbosa's kostbaar geschrift uit 1516; want dat „1521—22” schijnt een vergissing van Köpke. En de eigen bibliothecaris, later bibl. des Konings, zelf geschiedschrijver, uitgever van Portugeesche en koloniale documenten in 1837, 1844 en 1861, aanvanger in 1856 der belangrijke uitgaaf van de Portugaliae Monumenta Historica, samensteller in dien tusschentijd van een 4-deelige en meermalen herdrukte „Geschiedenis van Portugal”, de heer Alexandre Herculano de Carvalho e Araujo², zou reeds in 1833 van het toenmaals blijkbaar nieuwgevonden of pasherkende manuscript een verslag geven in een tijdschrift van O Porto.

Gelooft men heusch dat de geleerde „Koninklijke Akademie van Wetenschappen” te Lissabon in 1867 van dit alles niets wist? Kwamen haar de Parijsche en de Porto'sche uitgaaf van 1833 en 1843 niet onder oogen? Moet zij niet in die jaren haar ooren ge-

desta ultima cidade, 1538—1539; public. por Diogo Köpke”, Porto 1843. Met atlas. In 1838 had Köpke ook al het scheepsjournaal uitgegeven van den eersten tocht van Vasco da Gama, 1497; doch in Febr. 1844 stierf hij.

¹ „Exemplar do Livro de Duarte Barbosa (1521—22) na Bib. Pub. Port.”, p. 258. Door de vriendelijkheid der firma Nijhoff heb ik op dit oogenblik (Dec. '98) het Roteiro weer naast mij liggen. Over dat „1521—22”, en dat zonderlinge van het heelemaal niet voorkomen van deze mededeeling over galeien in een anderen tekst, zie nog noot 1 op p. 178.

² De uitgaaf van 1837 was: „Fr. Bernardo da Cruz. Chronica d'El rei D. Sebastião, publ. p. A. Herculano e o Dr. A. C. Paiva”, Lissabon 1837; toen verscheen in 1844 te Lissabon: „Fr. Luiz de Sousa. Annaes de elrei D. João III, publ. p. A. Herculano”; de latere van 1861 was een tweede, verbeterde uitgaaf van Vasco da Gama's scheepsjournaal van 1497, dat, gelijk hiervóór in de noot gezegd werd, voor het eerst door Köpke in 1838 te Porto was uitgegeven; dit scheepsjournaal is nu in 't Engelsch bewerkt in de laatste Hakluyt-uitgave, n° 99, Londen 1898, door E. G. Ravenstein; met hardnekkigheid wordt hier „Kopke” voor „Köpke” geschreven. Van Herculano's geschiedwerk „Historia de Portugal”, 1^{en} druk Liss. 1846—53, verscheen in 1876—87 een 4^e editie.

spitst hebben, toen zij verluiden hoorde van een beter hs. van Barbosa, óók in Portugeesch; zij, die toch in 1812—13 verzekerd had dat „al hare moeiten vergeefs waren geweest” om een ander ms. op te sporen ter collationeering? Zou de heer Herculano, man van naam, invloed en rang, zelf toen woonachtig te Lissabon, den Lissabonschen heeren nooit gesproken hebben van die vondst „in de tweede koopstad des rijks”? Zou zij, als officieel lichaam, bij de rivaliteit die ontegenzeggelijk tusschen Lissabon en Porto bestaat, gevreesd hebben afgewezen te worden als zij vroeg dit hs. te leeren kennen en desnoods voor haar doel te copieëren, waar toch aan den heer Herculano, óók lid van haar eigen Akademie, wèl kennis-making met het ms. indertijd te beurt gevallen was als bibliothecaris te Porto?

Geloove, wie het wil! Maar zelfs afdoend te bewijzen valt het, dat zij niet onkundig kàn geweest zijn in 1867 van wat er in 1833 of even vroeger in Porto gevonden was. Want in 1858 had de vlijtige Port. bibliograaf, Innocencio Francisco da Silva, zijn omvangrijken „Portugeeschen bibliografischen Dictionnaire” („Diccionario bibliographico Portuguez”) begonnen uit te geven, natuurlijk volgens gegevens sinds jaren verzameld; in dat jaar verscheen te Lissabon dl. I, de A en B bevattend — altijd naar de doopnamen, niet naar de familienamen der schrijvers, gelijk dat in oude Holl. boekbeschrijvingen óók voorkwam ¹ —; en in 1859 kwam dl. II uit, met de C tot en met halverwege de F. Hier moest aan 't eind der D ook behandeld worden „Duarte Barbosa”. En dat is ook zoo. Natuurlijk sprak Silva — of „Innocencio”, zooals hij naar zijn eigen systeem ook wel aangehaald wordt, met name in Portugal — over de uitgaaf in 1813 van Barbosa's Livro door de Acad. Real das Sciencias van Lissabon. „Maar” — voegt hij daar op p. 206 in dl. II, 1859, aan toe — „in de openbare bibliotheek

¹ Op het gebied der nationale bibliografie bezitten de Port. twee werken gelijk wij in Nederland niet kunnen aanwijzen. Het is de „Bibliotheca Lusitana, historica, critica, e chronologica”, in 3 dln. plus Supplement te Lissabon in 't midden der vorige eeuw verschenen (dl. I 1741, dl. II 1747, dl. III 1752, dl. IV 1759); van dit standaardwerk bezit de Univ. Bibl. Leiden de eerste 3 dln. En net zoo wat een eeuw later kwam Silva's „Diccionario”, oorspronkelijk in 7 dln. (Lissabon 1858, 59, 59, 60, 60, 62, 62) waarop in 1867 en 1870 twee supplementen van hemzelf volgden, en door een ander daarna nog meer, zijnde suppl. IV (1884) een Index. De firma Nijhoff bezat een ex., en door haar vriendelijkheid mocht ik in Dec. '97 gebruik maken van dit werk van grooten vlijt.

van O Porto bestaat een copie in handschrift van hetzelfde werk, die aangeeft in 1539 te zijn genomen naar een oudere copie vervaardigd in 1529, en (welke) uitvoeriger schijnt te zijn dan die der Akademie, en verscheidene varianten te tellen waard om benuttigd te worden" ¹.

Welnu, Silva's Bibliografisch Woordenboek is het standaardwerk op dit gebied in Portugal uit deze eeuw, en was dat ook reeds in 1867, toen immers sinds 1862 de 7 deelen A—Z compleet waren, en Silva aan zijn eerste Supplement bezig was. Wie dus beweert dat de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Lissabon in 1867 niet wist wat kostbaar manuscript er te Porto geweest was sinds 1833, die zegt . . . eene "candidez"!

Maar erger dan "quasi-onnoozelheid" was het daarom, dat die Akademie in dat jaar 1867 opnieuw en letterlijk den ouden tekst en de oude inleiding dorst te herdrukken van 1813, alsof er niets gebeurd ware; in plaats van eerlijk te vertellen wat er gebeurd was, en op welke droeve manier zijzelve moest boeten voor eigen sloffheid.

Want dit manuscript van Barbosa was in 1847 uit de bibliotheek te Porto gestolen, te samen met twee andere waardevolle codices!

¹ „Porém na Bibl. publica do Porto existe um traslado manuscripto da mesma obra, que inculca ser tirado em 1539 de outra copia mais antiga feita em 1529, e parece ser mais ampla que a da Academia, e contar muitas variantes dignas de se aproveitarem." Dit is tevens de eenige nadere mededeeling omtrent den ouderdom van dit Porto'sche hs., welke ik mocht vinden. Daar deze copie van 1539 was, gemaakt naar een copie van 1529 die onmiddellijk naar het origineel schijnt genomen te zijn van 1516 — misschien in diens bijgewerkten toestand, nadat Barbosa met Magalhães in Aug. 1519 onder zeil ging —, stond ze in allen gevalle nader in tijd tot dat origineel dan de Lissabon'sche copie van 1558, geschreven op een schip, dus óók naar een copie. De hiervóór (p. 176, noot 1) vermelde uiting van Köpke dat het Porto'sche ex. van Barbosa's Livro uit 1521—22 zou zijn, is misschien zóó te verklaren: hoogstwaarschijnlijk zal Barbosa bij zijn inschepping op de vloot van Magalhães een ex. van zijn eigen geschrift uit 1516 hebben meegenomen, ook al met de gedachte den tekst te vervolledigen; ingescheept den 10^{en} Aug. 1519 te Sevilla, sneuvelt Magalhães op Mactan (eilandje bij Cebú) den 27^{en} April 1521, en Barbosa den 1^{en} Mei daarna op Cebú-zelf; doch den 6^{en} Sept. 1522 is een dezer schepen, de Victoria, onder Elcano en met Pigafetta, terug aan den mond der Guadalquivir. Kan nu tegelijkertijd mee terug zijn gebracht het handexemplaar van Barbosa van zijn eigen Boek, misschien bijgewerkt door hemzelf en allicht geïnterpoleerd later nog door een ander? Zóó kan ik mij alleen Köpke's anders geheel foutief-schijnende mededeeling verklaren.

En Silva schijnt dit in 1859 nog niet geweten te hebben; maar bij speciale navraag kon dat in 1867 niet verborgen zijn gebleven aan de Lissabon'sche Akademie.

Mijzelven werd het, door de stelselmatige geheimhouding van dat geleerde genootschap, eerst opgehelderd in het begin van dit jaar; want toen ik, naar aanleiding van de fingerwijzingen bij Köpke uit 1843 en bij Silva uit 1859 aangetroffen, mij schriftelijk wendde tot den tegenwoordige beheerder der Porto'sche Bibliotheek, den heer E. A. Allen, in levendige hoop zoo een beteren tekst van Barbosa, vooral tegen het eind dat onzen Archipel behandelt, machtig te worden, kreeg ik bij vriendelijk antwoord dd. Porto, 1 Maart '98, de ontnuchterende mededeeling hoe en wanneer dit manuscript vervluchtigd was. Want de heer Allen zond mij toe de in 1886 te Porto gedrukte 2^e aflevering van den „Catalogo da Bibliotheca Publica Municipal do Porto“ (2° fasciculo, 1ª secção), verwees mij daarin naar p. 130—131, en liet mij zoo de treurige geschiedenis lezen hoe tusschen de jaren 1846—47 de drie codices n°s 152—154 (nieuwe nummering; oude nummers 429, 1191, en 840) bij de toenmalige politieke woelingen in Portugal en het destijds onregelmatig beheer der Porto'sche bibliotheek, verdwenen waren, gelijk men in het eigen jaar 1847 reeds officieel constateerde. En daarmee is onze Codex n° 154 (vroeger n° 840) met „O Livro“ van Duarte Barbosa misschien voorgoed verdwenen; en blijft alleen de mogelijkheid bestaan dat over een honderd jaar dit ms. nog eens weer komt opduiken uit de bibliotheek van den een of anderen Engelschen rijkard, aan wien de beschaafde en deskundige dief van 1847 zijn roof wel verkocht zal hebben.

Ieder kan nu beoordeelen welk vertrouwen kan gehecht worden aan de in 1867 door de „Academia Real das Sciencias“ klakkeloos herdrukte uitgaaf van 1813; en met welke mate van wetenschappelijkheid dit Lissabon'sche toongevende lichaam, dat toch juist in de jaren 1858—1866, door Felner, de uitgaaf van Correa's lijvig handschrift had doen voltooiën, in 1867 goedvond zich tevreden te stellen. Tot vermijding van alle misverstand zij er dus op gewezen, dat de zinsnede in dezen herdruk van **1867**, dat het manuscript van Barbosa's Livro werd aangeboden „aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen in hare Zitting van 29 Juli van het tegenwoordige jaar“ slaat op **1812**, daar de 1^e druk uit het begin van 1813 is! En alleen aan de moeilijkheid om ten onzent eenigzins volledig op de hoogte te komen van Port. uitgaven, is

het te wijten zoowel dat prof. Veth in 1871 moest erkennen nog niet den reeds tweemaal toen gedrukten tekst van Barbosa's Lissabon-uitgave gezien te hebben, en in 1896 (Java, 2^{en} druk, I, p. 249, noot 3) het implicite voorstelt of de druk van 1867 de eerste en eenige zou zijn; als dat Tiele in 1878, toen hij in de Bijdr. Kon. Inst. 4, I, p. 322—323 eenige zeer juiste opmerkingen meedeelde omtrent de authenticiteit van Barbosa's Boek, waarvan hij de „Segunda edição” aanhaalt, blijkbaar noch den 1^{en} druk heeft gekend, noch de mooie geschiedenis van 1847 te Porto en van 1867 te Lissabon geweten heeft¹.

Zooals dan nu de zaken staan, heeft men van Barbosa's kostbaar werk uit 1516 drie gedrukte teksten:

1°. de Italiaansche vertaling bij Ramusio, gemaakt vóór 1550 naar een Port. hs. te Sevilla voor hem gecopieerd, misschien met zijdelingsche medehulp van Damião de Goes, die zeker tusschen 1545 en 1550 van uit Lissabon hem moet geholpen hebben aan den Port. tekst van het bij Ramusio vlak achter Barbosa, óók in Ital. vertaling, afgedrukte Sommario van den onbekenden Portugees uit ± 1545. Deze Ital. vertaling van Barbosa staat in den 1^{en} druk van dl. I van Ramusio (1550) en in den gelijken, alleen aan het eind met een tweetal stukken vermeerderden, 2^{en} druk (1554; door mij geraadpleegd; ex. van de Leidsche Univ. Bibl.), op f° 320 recto—f° 358 recto, terwijl Ramusio's inleiding zoowel tot dit Livro als tot het Sommario daaraan voorafgaat op f° 319 verso. En in den aanhef nu van het Livro staat alléén bij Ramusio dat korte voorberichtje van Barbosa-zelf, aanheffende met: „Boek van Odoardo (= Duarte) Barbosa Portugees. Hebbende ik Duarte Barbosa, edelman van de zeer erentfeste stad van Lissabon etc.”, voortgaande met te vertellen hoe hij een goed deel van zijn jongelingstijd in Indië en varende doorbracht en aan den vasten wal, daar allerlei dingen zag, er toen over schrijven wilde, daartoe overal en bij iedereen zijn inlichtingen inwon, en van die plaatsen en streken

¹ Veth loc. cit. verwijst zelf naar zijn noot bij zijn vertaling van Wallace's Insulinde, Haarlem, II, 1871, p. 504, alwaar hij nog moest schrijven: „Barbosa... het best bekend door de vertaling van Ramusio, ofschoon er ook eene Portugeesche uitgave van bestaan moet.” Ook de Leidsche Univ. Bibl. bleek mij den 2^{en} druk van 1867 te bezitten, misschien wel, evenals meer andere Port. en Sp. werken, aangekocht op Tiele's verzoek. Alléén de boekerij van het Rijksarchief in den Haag bezit den 1^{en} druk van 1813, en wel dl. I en II der Collecção in één band bijeengebonden.

waar hij niet persoonlijk was „vertrouwenswaarde informatiën” wist te verkrijgen, zoodat hij dan nu over die landen van „Mooren” en „Heidenen” gaat getuigenis doen, hun zeden, hun gewoonten, hun handel, naar gegevens met allen vlijt naar beste kracht en waarheidsliefde bijeen gebracht; en dan, als kostbaarste slot van dit kostbaar voorwoord, de zin aan ’t einde: „& in het huidige jaar 1516. beëindigde ik te schrijven het hieraanwezig boek.”¹ We kunnen Ramusio niet dankbaar genoeg zijn, dat hij deze inleiding gered heeft, die nog nergens elders teruggevonden werd; blijkbaar omdat latere copisten den lezer dadelijk „in medias res” wilden verplaatsen, en daarom aanvangen met „De Kaap St.-Sebastiaan voorbij de Kaap de Goede Hoop”.

¹ Daar Ramusio's werk niet iedereen ter beschikking staat, volg hier wat de 2e druk (1554) als aanhef, op fol. 320 recto behelst: „Libro di Odoardo Barbosa Portugheze. Hauendo io Odoardo Barbosa gentil'huomo della molto nobile città de Lisbona nauigato gran parte della giouentu mia nella India discoperta in nome della Maestà del Re nostro signore, & andato anche fra terra in molti & varij paesi vicini à quella, & in questo tempo veduto, & inteso varie & diverse cose: conoscendole marauigliose, & stupende, & che mai per li nostri antichi non sono state vedute, nè intese: per beneficio vniversale ho voluto scriuerle, si come di giorno in giorno già le viddi, et intesi: sforzandomi di dichiarare in questo mio libro i luoghi, & li confini di tutti quei regni, dou'io sono stato personalmête, ò da altri degni di fede ne intesi, & qual sia regno, & paese di Mori, & qual di Gentili, & lor costumi: nō lasciando i traffichi, & le mercãtie che si trouano in quelli, & doue nascono le cose, & doue si cōducono. Imperò che oltre à quelle cose che ho vedute, io mi sono sempre dilettrato di dimādare à Mori, à Christiani, & à Gētili, dell' usanze, & costumi di paesi, de quali essi erano pratici. le quali informationi nō dimeno ho voluto poi bene esaminare insieme, per hauerne piu certa la verità, ch'è stato il mio principale intēto, como debbe esser di ciascuna psona, che scriue simil cose: del qual fine, & diligenza mia di ritrouare il vero io non mi diffido, che si conoscerà ch' io non ho mancato, per quāto portano le debil forze del mio ingegno, & nel presente anno 1516. io diedi fine a scriuere il presente libro”. Het is niet te verwonderen dat Ramusio in zijn voorbericht dan aldus aanvangt: „Vertoog („Discurso”) over het Boek van Odoardo (= Duarte) Barbosa Het hiervolgende („presente”) boek van Odoardo Barbosa enz.”; wat zeker het oudste gedrukte getuigenis is omtrent dit geschrift. — Blijkens het titelblad van den 2^{en} druk, zijn daaraan in vergelijking met den 1^{en}, alleen nieuw toegevoegd, behalve een index en drie kaarten, 1°. een relaas over de ontdekking van Japan, zijnde 5 brieven van St. Franciscus Javier en 2 andere Jez.-paters uit 1549 en 1550; 2°. een Ital. vertaling van eenige capita uit de 1^e Decade van João de Barros, die op 28 Juni 1552 te Lissabon afgedrukt was. De pagineering van den Index vooraan is onafhankelijk van de pagineering in het eigenlijke werk.

2°. den Portugeeschen tekst in de meergenoemde Collecção, deel II, naar een $\pm$ 1558 gemaakte copie van een copie, thans berustend in de boekerij van de „Academia Real das Sciencias” te Lissabon. Uitgegeven als 7° Stuk in 1813, tot slot van dat deel II, waarvan de voorafgaande 6 stukken alle in 1812 gedrukt waren; het geheel der 7 teksten letterlijk, zonder tittel of jota veranderd, herdrukt door die Akademie in 1867, met de bloote vermelding „Segunda Edição” op het titelblad. Te vinden in den 1^{en} druk (ex. van de boekerij van het Rijksarchief) op p. 231—396, met p. III—IX (Inleiding) daaraan voorafgaand, terwijl met uitzondering van de apart genummerde Inleiding, de pagineering van stuk VII regelmatig met de voorgaande stukken I—VI doorloopt; in den 2^{en} druk (ex. van de Kon. Bibl. te Den Haag) op p. 235—388, ditmaal met inbegrip van de óók doorlopende pagineering der Inleiding. De tekst is vooral in zijn 2^e helft onzuiver; mist het inleidend woord van Barbosa, mist ook de lijst van handelsartikelen aan het slot, en geeft dus alleen de aardrijksbeschrijving van de Kaap de Goede Hoop tot de Lioe-Kioe eilanden. Japan natuurlijk ontbreekt; dat was nog niet ontdekt. De voor 1813 niet kwade „Introdução” van den ongenoemden uitgever en vertegenwoordiger in dezen der Lissabon’sche Akademie (wien? J. P. Ribeiro?), zonder de minste verandering herdrukt in 1867. Noten, geografische ophelderingen, andere aantekeningen bij den tekst, die zoo hoognoodig eigenlijk waren, ontbreken geheel; hier en daar slechts een opmerking over het verschil in tekst in dit Port. hs. en bij Ramusio, van wien de voorrede, het slot, en menig tusschenstukje herverhaald en tusschengeschoven wordt. Alleen aan ’t eind een alphabetisch geographisch registertje. Hetgeen de Port. tekst meer heeft, is soms van beteekenis, en zouden interpolaties uit 1519 kunnen zijn van Barbosa-zelf. Doch hierover zoo dadelijk.

3°. den Engelschen tekst vertaald door Stanley in n° 35 der Hakluyt-uitgaven, 1866, naar een oud-Spaansche vertaling van Barbosa’s Livro, aanwezig in de Provinciale en Universiteits-Bibliotheek te Barcelona (oud nummer aldaar 8—2—72; nieuw nummer 16—2—30). Een vertaling naar een vertaling dus. Stanley daarbij een zeker kundig, maar geenszins nauwkeurig en diep-ervaren man als de voortreffelijke Yule bijvoorbeeld geweest is. Meermalen kan men Stanley op fouten betrappen, die, al naar gelang, uit vluchtigheid of uit gebrek aan zaakkennis voortvloeiden. En waar Stanley de, men mag wel zeggen, ongelukkige gewoonte van alle Hakluyt-

uitgaven natuurlijk volgt om den in Eng. vertaling aangeboden tekst niet in zijn origineelen vorm óók af te drukken, al was het maar in Bijlaag achteraan met kleine letter bij handschriften of hoogstzeldzame edities, is men ook hier overgeleverd aan de genade of ongenade van den vertaler. Het overtuigendst bewijs van vluchtigheid gaf Stanley door in zijn reeds afgedrukt boek, gepubliceerd als „A description of the coasts of East Africa and Malabar in the beginning of the sixteenth century by Duarte Barbosa, a Portuguese” (Londen 1866) een los blaadje te doen inleggen als „Note”, waarbij ineens het vaderschap van Duarte Barbosa overboord ging, naar aanleiding van één Spaansch hs. te Madrid, dat op méér dan duidelijk-valsche wijze het auteurschap toeschreef aan Magalhães! Weg ging Ramusio's getuigenis van 1550; weg ging Damião de Goes' zijn mededeeling van 1566; beide door Stanley nog wel vermeld. Weg ging ook Correa's dubbel getuigen uit 1560 en 1561, wat Stanley kón gekend hebben; immers zijn ingelegd blaadje is gedateerd „Madrid, Februari 1867” en in 1858 was niet alleen het 1^e stuk van deel I der „Lendas” van Correa te Lissabon verschenen, waarin dat beide staat (zie hiervóór p. 162 en noot 1), maar zelfs in 1866 was het laatste deel compleet gekomen, waar aan 't eind een register zich bevindt dat Stanley maar had behoeven te consulteren.¹ Terecht heeft Tiele dan ook in 1878 (Bijdr. Kon. Inst. 4, I, p. 323 en noot 2) dezen inval van Stanley als „zeer zwakke gronden” gewraakt, daarbij er op wijzend hoe Navarrete reeds in 1837 (Coleccion de los viages y descubrimientos etc., IV, p. LXXXIX der inleiding) naar aanleiding van een door hem in 1793 in een kerk-bibliotheek

¹ Barbosa Machado in zijn Bibliotheca Lusitana, hiervóór genoemd (ex. Leidsche Univ. Bibl.) vermeldt in dl. I van 1741 (omvattend de A—E) in voce „Duarte Barbosa”, op fol. 728, nog als andere schrijvers die het Livro aan Barbosa toekenden, buiten Ramusio en Goes, 1°. Gonçalez de Mendoza in diens „Historia... de la China”, in lib I, cap. 10 (1^{en} druk, Rome 1585); 2°. Alonso de Sandoval in diens „Historia de Aethiopia” in Parte 2a, lib. III, cap. 9 (1^{en} druk, Madrid 1627). Ik heb deze getuigenissen zelf nog niet kunnen nagaan; dus citeer naar Barbosa Machado. Doch uit de jaartallen alleen reeds ziet men, hoe deze beide in waarde heel wat achterstaan bij wat Ramusio in 1550 en de Port. Rijksarchivaris Goes in 1566 zeggen, welke laatste uitdrukkelijk meedeelt: „(zoo) verwijs ik den lezer naar het boek dat Duarte Barbosa in Portugeesche taal maakte” („remeto ho lector ao liuro que fez Duarte Barbosa em lingoa Portuguesa”), Chronica del Rei Dom Emanuel, 1a Parte (1^e druk, Lissabon 1566), cap. 42; (in ed. 1619 fol. 29 recto, 1^e kol.). Ook Correa's dubbel getuigenis uit 1560 en 1561, neergeschreven op onafhankelijke wijs in Port. Indië, is van groote waarde; hiermee kon Barbosa Machado in 1741 uitteraard niet bekend zijn.

te Madrid aangetroffen Spaansch hs. van diergelijken vervalschten aanhef, voorzichtig en terecht geconcludeerd had dat dit niet waar kòn zijn.

Stanley gaf bij zijn werk een korte inleiding, een paar facsimiles, dragelijke geografische noten, aanhalingen uit het Xe Canto van Camões' *Lusiadas* — wat men zeer fraai en waar als „het Boek van Barbosa in dicht van Camões” heeft kunnen aanduiden ¹ —, en achteraan een paar naschriftjes en een kleinen index. Het hs. waarnaar hij vertaalde, miste weer den aanhef van Ramusio, bezat daarentegen evenals bij Ramusio de lijst van handelsartikelen aan het slot, en werd dan nog gevolgd door een apokrief verhaal van een rondreis door den Maleischen archipel in 1512, van een zekeren Juan Serrano („Serano”), terecht door Yule („The Book of Ser Marco Polo”, 2^e ed. Londen 1875, II, p. 278) aan de kaak gesteld als litterarisch bedrog.

Maar het kostbare toch van dezen Spaansch-Engelschen tekst is, eerstens dat hij, juist in die tweede helft waarvan de Maleische Archipel met Tjampa en China het slot vormen, blijkbaar veel ongerepter en betrouwbaarder is dan de Port. tekst, zich daarin geheel aansluitend bij Ramusio's vertaling; en ten tweede dat hij aan 't eind van de eigenlijke aardrijksbeschrijving, nà de Lioe-Kioe-eil. dus en vóór de handelslijst, dezen belangrijken kolophon draagt: „Finis. Het vertalen van dit boek uit zijn oorspronkelijk in Portugeesche taal, overgezet in Kastiellaansche taal, werd voleindigd te Vitoria, vertoevende aldaar de Keizer en Koning van Spanje (d. i. Karel V), den eersten dag van Maart van het jaar duizend & vijfhonderd & twintig & vier jaren door Martino Cinturione, Gezant van het Gemeenebest van Genua, met vertolking van Diogo Ribeiro, Portugees, cosmograaf van Zijne Majesteit en zeilkaartenmeester.” ²

¹ De aanduiding is, in wat andere bewoordingen, van den Port. philoloog G. de Vasconcellos-Abreu, die, in zijn studie „Passos dos *Lusiadas*”, Lissabon 1892, p. 3, sprekend over Canto X van het dichtwerk van Camões, er van zei: „het werk dat het meest vergeleken moet worden met hetgeen de Dichter ons zegt in dezen zang, is de bekende rondvaart („periplo”) van Duarte Barbosa.” Camões overigens heeft vooral partij getrokken van Barros, buiten wat hij met eigen oogen in Port. Indië, Malaka, Kambodja en Macao gezien had gedurende 14 jaren, 1553—1567.

² Dit gaf Stanley gelukkig in facsimile, op het tweede blad na pag. XI der Inleiding, en luidt aldus: „Finis. Acabose de trasladar este lbro de su original en lengua portuguesa traduzida en lengua castellana en vitoria/ estando ende el enperador y Rey despaña primero dia de março Año de

Als men nu bedenkt hoe Diogo Ribeiro, evenals Barbosa-zelf en diens oom Diogo Barbosa, evenals Magalhães, evenals de cosmograaf Ruy Faleiro, een Portugees was die in Spaanschen dienst was getreden; hoe hij, als „Diego Ribero“, de wereldkaart van 1529 teekent waarover Tiele een verslag, met het Indisch gedeelte in facsimile, publiceerde in het Feestnummer van het Kon. Inst. 1883 (ter eere van het 6^e Oriëntalisten-congres te Leiden) afd. Land- en Volkenkunde, p. 3—4; en waarschijnlijk óók de auteur is van de daar (p. 2—3) genoemde wereldkaart van 1527; dan begrijpt men eenerzijds hoezeer er vertrouwd mag op de zuiverheid der vertaling; en aan den anderen kant welk een belangrijk samentreffen het is dat deze Spaansche vertolking van 1524 in Spanje-zelf gemaakt werd naar het Portugeesche origineel — zonder noeming van den auteur — en dat Ramusio een 25 jaar later uitdrukkelijk erkent hoe de copie van zijn in 't Portugeesch geschreven „Boek van Duarte Barbosa“ genomen was geworden te Sevilla. ¹

In 1524 nu leefde nog te Sevilla de daar juist genoemde Diogo Barbosa, oom (en *niet* „vader“) van Duarte B., schoonvader van Magalhães, en vervulde daar de aanzienlijke betrekking van tweede beheerder der koninklijke paleizen en dokken; in 1525 echter stierf deze, zooals we door Navarrete weten (Coleccion etc. IV, 1837, p. XXXIV, LXXI en XC der Voorrede). Het ligt ten zeerste voor de hand dat van dezen in 1524 het origineel of een getrouwe copie van Duarte Barbosa's Boek geleend werd, om daarnaar voor

mill & quynjentos & veynte & quatro Años por mñ (= martin) Cinturion enbaxador dela comunidad de genova con ynterpretacion de diego Ribero portugues cosmografo de sumagst. y mñ (= maestro) de cartas de navegar/." Met het teeken „&“ is hier getranscribeerd het reeds hiervóór (blz. 149 noot 1) vermelde andere teeken, wat op een schrijf-r lijkt, en niet in de drukkerij aanwezig is.

¹ Ramusio zegt toch in zijn Voorwoord (2e dr. van dl. I, 1554, fol. 319 verso) éérst van het „Sommario“: „en wij in dezen tijd met overgroote moeite en last, besteld hebbende het te copieeren heelemaal (= zoo ver weg als) in Lissabon, hebben tenauwernood er een afschrift van kunnen krijgen, & dat nog onvolledig,“ — „en“, zoo gaat hij in één adem voort over het „Libro“ van „Barbosa“ — „& hetzelfde hebben wij gedaan met het boek van Barbosa in Sevilla. wel hadden wij gewild, naardien van onze zijde niet nagelaten is allen vlijt aan te wenden om deze boeken terug te vinden, dat fortuinlijker luk hen in onze handen hadde gebracht meer ongerept, & meer louter, want zeer veel liever, & eerder hadden wij ze (dan) openbaar gemaakt, & in het licht gezonden.“

Karel V een Spaansch translaat te maken. Of men toen reeds den alleen bij Ramusio te vinden aanhef weggelaten heeft, is niet na te gaan zoolang geen authentiek afschrift gevonden is dan de Barcelona'sche copie, hoe goed die ook schijne te zijn; dat men echter toen al den naam van Magalhães zou ondergeschoven hebben in dat begin — zooals er nu minstens twee hss. in Spanje schijnen aanwezig te zijn ¹ —, is zeer weinig waarschijnlijk. Maar nu Ramusio in 1550 erkent zijn Port. tekst gekregen te hebben uit Sevilla, ligt evenzeer de onderstelling voor de hand dat deze wel genomen zal zijn naar een hs. dat daar in berusting was gebleven bij de kinderen van dien Diogo Barbosa, de volle neven (Fr. cousins germains, Sp. primos hermanos) dus tevens van Duarte. En de waarschijnlijkheid, en de logica der feiten maken het dus bijna zeker dat Duarte Barbosa toen hij, vermoedelijk reeds in de tweede helft van 1518 en anders zeker in 1519, zich te Sevilla bevond bij zijn oom Diogo en zich daar aansloot bij diens schoonzoon, tevens zijn eigen behuwdneef, Magalhães, het hs. van zijn Boek niet in Portugal — wat hij den rug toe had gekeerd — achtergelaten had, doch met zich mee naar Sevilla had genomen. Des te moeilijker te verklaren blijven de enkele zinsneden die dat Port. hs. méér bevat dan de Spaansche en Ital. teksten, en die niet alleen kennelijk uit de jaren 1517 en 1518 en 1519 moeten wezen indien Barbosa-zelf ze geschreven heeft, doch juist ook de eenige aanwijzing bevatten dat Duarte op 8 Febr. 1517 met de vloot van den Gouv. Gen. Lopo Soares den zeetocht aanving uit Goa naar de Roode Zee; ² de eenige aanwij-

¹ N.l. het eene, door Navarrete loc. cit. p. LXXXIX der Voorrede vermeld, uit de kerkelijke boekerij van San Isidro el Real te Madrid, waarvan een afschrift werd genomen dat in het Hydrografisch Dépôt te Madrid berust; een hs. uit de 16e eeuw, vol jonger bijschrijvingen in den tekst en aan den kant; het tweede, dat wat Stanley in zijn vermeld ingelegd blaadje noemt als in 1867 in bezit van den bekenden Spaanschen Arabist, vriend van wijlen prof. Dozy, D. Pascual de Gayangos; een hs. dat uit ± 1600 lijkt, en een oude copie misschien is naar het door Navarrete genoemde. De tijd heeft mij ontbroken om naar deze twee reeds onderzoek te doen. Toch stel ik mij voor dit nog te beproeven.

² Op 8 Febr. 1517 en niet 1516, zooals Barros in Dec. III, lib. I, cap. 6 neergeschreven heeft bij vergissing; welke vergissing niet opgemerkt is geworden indertijd, en daardoor, evenals zijn flater over Pati Oenoés die Koning van Soenda zou zijn geworden, voortdurend blijft rondspoken in allerlei soort boeken en studies! Om maar twee moderne voorbeelden te noemen, zoo schreef niet slechts de weinig nauwkeurige Danvers in zijn „The Portuguese

zing dus van wat er met hem gebeurd is tusschen 1516, het jaar zijner afsluitende Voorrede welke *zeker* nog aan Indië's vasten wal geschreven is, en 18 Juli 1519 toen hij eerst weer vermeld wordt als aanwezig te Sevilla, klaar om met Magalhães mee te gaan, en als "oomzegger" (sobrino, sobrinho) van Diogo Barbosa (zie het in 't Sp. vertaalde Port. document bij Navarrete, IV, 1837, p. 155; en den oorspr. tekst in *Alguns Documentos*, 1892, p. 434). Kan hij nu in de eerste dagen van Aug. 1519, vlak vóór zijn vertrek (10 Aug.), een copie van zijn Boek gezonden hebben naar den een of anderen goeden vriend in Portugal, waar hij zelf die enkele zinsneden aan toegevoegd heeft, welke later, door andere copieën in Portugal daarnaar genomen, alléén dààr ook bewaard zijn gebleven? Op zichzelf is hierin niets tegennatuurlijks, en waar die toevoegingen alle kunnen gerechtvaardigd worden wat den tijd aangaat, bijgeval men dit aanneemt, zoo moet die onderstelling voorloopig de juiste worden geacht.

in India", Londen 1894, I, p. 334: „He (scil. Lopo Soares) sailed from Goa on the 8 th. day of February, 1516", en laat hem, nà zijn terugkomst van dien tocht naar de Roode Zee over Ormuz, op 25 Sept. 1516 het tractaat sluiten te Cochin (ib. p. 335—336); maar zelfs de voorzichtige en kundige Tiele schreef in *Bijdr. Kon. Inst.* 4, I, 1878, p. 322: „In 1516 bevond hij (nl. Duarte Barbosa) zich op de vloot die onder Lopo Soarez naar de Roode Zee voer." En toch hadden èn Castanheda (*Liv.* IV, cap. 10, ed. 1833, p. 17); èn Damião de Goes (*Chronica del Rei Dom Emanuel*, IV^a Parte, cap. 12; ed. 1619, fol. 270 recto, 1° kol.) volkomen juist aangegeven dat dit op 8 Febr. 1517 begonnen was van uit Goa, en (op 5 Dec.) 1517 dus ook weer te Goa eindigde; ja men kan uit Barros' eigen mededeeling in Dec. III, lib I, cap. 2 bewijzen dat hij zich in cap. 6 eenvoudig **verschreven** heeft. Op dit oogenblik mogen hier deze aanduidingen volstaan, terwijl ik het bewijs zelf in een latere Bijdrage wel eens afdoend geven zal. Doch het is een waarschuwing om niet bij de autoriteit van Barros te zweren, als verscheidene andere en ook goede bronnen hem tegenspreken. — De zinsnede in het Port. hs. van Barbosa's boek over Seila (tegenover Aden, aan de kust van Harrar): „Deze plaats werd genomen, en vernield door de Portugeezen wier vlootvoogd was Lopo Soares, die toen Gouverneur was van Indië; en hij nam haar, komende van de haven van Djiddah in den jare 1517", en het dan weldra volgende: „Dat zag ik bij eigen ervaring, omdat ik mij bevond bij de inneming van Seila waarvan ik te voren al rept" (ed. 1813, p. 243 en 244; ed. 1867, p. 256 en 257) is dan ook 1°. volkomen juist in dateering; Seila werd op dien tocht genomen in eind Juli 1517, niet 1516; 2°. bevat het de kostbare aanwijzing dat Barbosa-zelf daarbij was; 3°. is het een zinsnede die eerst in midden 1519 kan neergeschreven zijn, omdat het Gouv. Gen.-schap van Lopo Soares als voorbijgegaan voorgesteld wordt, en deze op 20 Dec. 1518 in Indië aftrad; zoodat men eerst in Juni of Juli 1519 te Lissabon en Sevilla de zekerheid kon hebben gekregen dat de bestuurs-overgave had plaats gehad.

Des te meer jammer is het dat het eenige, tot nog toe in druk gegeven, Port. hs. en zoo posterieur is, en zoo onvolledig in zijn tweede, voor ons meest belangrijke helft. De ontstentenis van de voorrede uit 1516 óók hier, wordt vergoed door het getuigen van Goes, die veel te veel bronnen kende om in 1566 klakkeloos Ramusio's gegeven van 1550 na te schrijven; en door de dubbele bekentenis van Correa uit 1560 en 1561 aan Indië's vasten wal, Correa, die zeker geen Italiaansch heeft gekend en te Goa wel niet zal hebben kunnen beschikken over een Port. vertaling naar Ramusio.

Het wordt dus van groote waarde den juisten tekst te kennen van wat dat Spaansch translaat uit 1524 behelsde over Java Major, voor zoover die juiste tekst terug te vinden is in de drie copieën welke tot heden het betrouwbaarst mogen worden geacht. Deze drie zijn: 1° het genoemde Barcelona'sche hs. uit misschien 1550 of daaromtrent; 2° het Münchener hs. dat ik als A zal blijven signaleeren (zie hiervóór blz. 128), te München ingeschreven als hs. n° 570 of Cod. Hisp. 8; waarschijnlijk wat jonger dan het Barcelona'sche; uit $\pm$ 1570; en zeker minder betrouwbaar; 3° het Münchener hs. dat ik, evenals hiervóór, aan zal blijven duiden met B, te München gecatalogiseerd als hs. n° 571 of Cod. Hisp. 12; klaarblijkelijk nog flink wat jonger dan A; misschien uit $\pm$ 1600, en zeer zeker nog heel was minder nauwkeurig dan A, hoewel het daarmee kenmerkende familietrekken gemeen heeft, die niet terug te vinden zijn in het beste hs., het Barcelona'sche.

Naar n° 1 heeft Stanley vertaald; zijn vertolking van den tekst over Java Major is te vinden op. cit. p. 197—198; uit enkele opmerkingen bij de nu volgende Hollandsche vertaling, zal blijken dat zijn translaat geenszins overal den toets kan doorstaan. Van n°s 2 en 3 maakte hij alleen de aanwezigheid te München en hun nummers aldaar kenbaar, zie zijn Voorrede, p. III; in de paar noten achteraan voegde hij enkele varianten uit n° 2 toe, hem zeker uit München toegezonden; want nergens elders vermeldt hij zulke meer, en bovendien is zijn opmerking op p. III dier Voorrede: „perhaps N° 571 agrees more exactly with the Barcelona MS.“, zóó openbaar onjuist voor ieder die hs. 2 en 3 onderling, en dan weer met Stanley's vertaling en den nu volgenden origineel-Spaanschen

tekst uit Barcelona vergelijken kan, dat men gerust de gevolgtrekking mag maken: Stanley heeft zelf de Münchener hss. niet gezien.

Dat mij dit laatste wèl mogelijk is geworden door de vriendelijkheid van Dr. G. Von Laubmann; en dat ik de getrouwe copie van het stuk over Java Major in het Barcelona'sche hs., dank aan de groote voorkomendheid van D. Marcial Morano y Serrano, is hiervóór (blz. 128) reeds dankbaar herdacht.

Aan den eenen kant volgt nu de Barcelona'sche tekst, aan den anderen een zoo getrouw mogelijke Holl. vertaling; van de varianten in A en B (nos 2 en 3 hiervóór; München nos 570 en 571) zullen alleen diegene vermeld worden welke van min of meer waarde zijn. Afwijkingen dus in spelling als in deze hss. voorkomen, zoo bv. dat beide aan het begin van een woord gewoonlijk rr schrijven voor r (rrebelan, rrayda, rrey, rrapina), en dat B in veel gevallen de cédille (Sp. cedilla = het c'tje) weglaat en dus schrijft cabeca voor cabeça, en evenzoo maconeria, zoowel caca als caça, enz. — deze spellings-varia worden ter zijde gelaten. Ook zal Stanley's foutief vertalen aangewezen worden; opdat, waar in dit kleine stuk reeds meer dan één flinke fout op te merken valt, men beter wete hoe ook die geheele Hakluyt-uitgave niet zonder zekere dosis wantrouwen kan aangekeken worden. De bijeenhoorende perioden komen afzonderlijk te staan; wat tusschen groote haken gaat, is bijvoeging.

Tekst van hs. Barcelona.

„Java¹ mayor.

Adelante² la dicha ysla hazia³ la banda del poniente y del medio dia van muchas yslas grandes y pequeñas entre las quales ay vna muy grande á que llaman Java mayor lexos del cabo de malaca

VERTALING.

Groot-Java.

Voorbij het gezegde eiland [n. l. „het eiland van Soenda”, wat door Barbosa als afgezonderd werd beschouwd van Java; tusschen dit en Sumatra] naar den kant van het westen en het zuiden [verg. hiervóór blz. 127, noot 1], liggen vele groote

¹ A en B „Jaba”.

² A „E adelante”.

³ B „azia”.

CLXX ⁴ leguas á ⁵ medio día y siloque y es ⁶ poblada de muchos gentiles y moros y en los puertos de mar della ay muchas villas y lugares ⁷ con grandes poblaciones de moros con Reyes moros en pero estan todos obedientes ⁸ al Rey de la ysla ques gentil y bive en la tierra adentro y es muy gran señor llamase Patev dara ⁹ y algunas vezes se le Rebelan algunos [hier volgt een doorgeschrapte zinsnede „destos señores y pueblos moros de Xava,“ welke, zooals men ziet, even verder moet volgen; een duidelijke schrijffout dus van den copist, door hem zelven verbeterd; maar overtuigend wijst deze weer doorgeschrapte zinsnede aan: 1° dat we hier met een copie te doen hebben naar een ouder voorbeeld; 2° dat de copist zijn afschrift van fouten zuiverde, dus een goede copie wilde geven;] los quales despues torna á sojuzgar algunos destos señores y pueblos moros de Xava desean servir ¹⁰

en kleine eilanden, onder welke er een heel groot is, dat zij Groot-Java noemen [onmiddellijk hierna volgt bij Barbosa de beschrijving van „Java Minor“ = Soembawa], verwijderd van de kaap van Malaka 170 zeemijl [onbegrijpelijkerwijs zegt Stanley hier „one hundred and twenty“ evenals A en B] naar zuiden en zuidoost [dus ZZO.], en is bevolkt door vele „Heidenen“ en „Mooren“ en in deszelfs zeehavens zijn vele steden en plaatsen met bevolkingen van Mooren met Moorsche Koningen, edoch zijn allen gehoorzaamend aan den Koning van het eiland, die Heiden is, en leeft in het binnenland, en een zeer groot heer is, en heet „Patev dara“ [= Pate udara = „Dipati“ (juister „Praboe“) Oedara] en eenige malen staan eenigen tegen hem op [hier de schrijffout] dewelke hij daarop weder onderwerpt; eenige van deze Moorsche heeren en volken [kan ook als „plaatsen“ vertaald, aangezien het Sp. „pueblo“ beide beteekent; toch zal hier wel „volken“ bedoeld zijn] wenschen den Koning van Portugal te dienen, en anderen haten hem.

⁴ A „CXX“; B „ciento y beinte“; noch Ramusio, noch het Port. hs. geven dezen afstand van de kaap van Malaka (= Oedjoeng Tanah) aan, maar springen ineens van „Java“ op „bevolkt“; het Port. hs. zegt bovendien alleen „Java“, Ramusio echter „Giaua maggiore“; en hier en in den aanhef beide aldus, gelijk uit de letterlijke vertaling op p. 127, noot 1 blijkt.

⁵ B „al“.

⁶ B mist „y es“.

⁷ A „logares“.

⁸ A „obidientes“.

⁹ A „paten dara“, of wil men „paten Dara“; B „palendara“, overeenkomstig Ramusio's „Pale vdora“.

¹⁰ A „y püeblos & moros [dit „& moros“ later er bevingeschreven, dus ingevoegd] deseaban servir“; B „y pueblos moros deseaban servir“; doch óók Ramusio zegt, evenals het Barcelona'sche hs., „& popoli Mori della Giaua desiderano“.

al Rey de portogal y otros le
quieren mal ¹¹

dizen questa dicha ysla es la
mas abastada ¹² tierra del mundo
ay en ella mucho y muy buen ¹³
arroz y muchas carnes de todas
suertes domesticas y salvages ¹⁴
hazen aqui mucha zezina ¹⁵ para
muchas partes nasce ¹⁶ en ella
pimienta canela gengibre caña-
fistola cubebas ¹⁷ y oro

los abitadores della ¹⁸ son baxos
y gruesos de cuerpo y los rostros
grandes/ los mas dellos andan
dela cintura arriba desnudos/ ¹⁹
otros traen unas ropas de seda
hasta ²⁰ medio muslo y las barbas
raydas los cabellos tresquilados ²¹

[De tekst loopt feitelijk in één
adem door].

Ze zeggen, dit gezegde eiland is
het best-voorziene land ter wereld;
er is daar vele en heel goede rijst,
en vele vleezen van allerlei soorten,
tamme en wilde; ze maken hier veel
rook-vleesch [„zezina” = „cecina =
gerookt gezouten vleesch] voor vele
streken; er groeit daar peper, kaneel,
gember, cassia fistula [Stanley, ver-
leid door „caña” = „riet”, vertaalt
„bamboos”!!], cubebe en goud.

De bewoners daarvan zijn klein
en dik van lijf, en hun gezichten
groot; de meesten hunner gaan van
het midden opwaarts naakt; anderen
dragen zijden kleêren tot halver-dij,
en hun baardharen uitgetrokken [Stan-
ley vertaalt „raydas” met „thin”!!],
hun hoofdhaar van boven geschoren

¹¹ B „portugal”, en „los quieren mal”, welk laatste nonsens is.

¹² B „avastada”.

¹³ B „mucho y buen”. Ramusio alléén noemt vóór de rijst als voortbrengsel
van Java „molte radici dette Ymane”, d. i. vele yam-wortels, dus Jav.
„tales”- of „taro”-knollen; waarschijnlijk een inschuijsel.

¹⁴ B „e salvages”.

¹⁵ En A en B „ceniza”, d. i. asch! Volstreckte nonsens, die alleen
reeds bewijst hoeveel onbetrouwbaarder A en B zijn! Ramusio omschrijft;
„& nè isalano”, d. i. „en zij zouten er van in”. De Port. tekst heeft „vele
vleezen in groote hoeveelheden, veel hamels (sic!), koeien, kippen, geiten,
vele en groote tamme varkens, ook wilde („outros montezes”; de 1e druk
1813 zegt bij vergissing „ouros”, wat in den 2^m dr. zoowaar verbeterd is!!):
ze zijn gewoon te zouten-en-rooken („checinar”, verouderd Port.) herten en
koeien”; dus zegt hier vrij wat meer.

¹⁶ A „naçe”, B „naze”.

¹⁷ B „cubelas”, d. i. „tobbetjes”!! Het Port. hs. laat „cubebe” hier weg
hoewel juist de staartpeper (Jav. kēmoekoes, ook wel tjabe) het alleroudste
product is wat van Java speciaal vermeld wordt als dáár alleen voorkomend.
Over de groote hoeveelheid „cassia fistula” nog in 1600 op Java en Sumatra,
zie Begin ende Voortgang, 1645, I, 2^e stuk (Eerste Schipvaerd van 1596)
p. 88. Ramusio natuurlijk heeft „cassiafistola”, maar laat óók „cubebe” weg.

¹⁸ A en B „dellas”, een openbare fout.

¹⁹ A en B „descubiertos”.

²⁰ B „asta”.

²¹ A en B „baruas” en „trasquilados”.

por alto y crespados hazia arriba ²² no traen nada en las cabeças dicen que sobre sus cabeças no ha ²³ destar nada ni cosa alguna/ y si ²⁴ alguna persona le pusiese ²⁵ la mano sobre la cabeça matarlo ya

no hazen casas de soberados ²⁶ por no andar unos ençima ²⁷ de otros

son ombres ²⁸ muy sobervios ²⁹ mentirosos y traydores muy ingiñosos ³⁰ carpinteros de maçoneria ³¹ y muy buenos artilleros

en naar opwaarts gekruld [het idee van de Jav. „konde” en „koetjir” blijkbaar]; zij dragen niets op hun hoofden [sic! géén hoofddoeken dus, evenmin als nu nog de Solo'sche panakawan's]; ze zeggen dat op hun hoofden niets noch iet het minste moet rusten, en indien iemand hem [sic! niet „hun”] de hand op het hoofd plaatste, zou hij [sic! „ya” is enkelvoud] dien dooden.

Zij maken geen huizen van verdiepingen om niet te gaan de eenen boven de anderen, [het verband met het vlak voorgaande springt in 't oog; dit is hoogst belangrijk én als feit en als uitlegging; dit moet waar zijn, zóó als het er staat.]

Het zijn heel trotsche lieden, leugenachtig en verradelijk; zeer vernuftige houtsnijders [Stanley vertaalt „carpinteros de maçoneria”, wat letterlijk „timmerlieden van schrijnwerk”

²² B „azia arriua”.

²³ A „a”.

²⁴ A „sy”.

²⁵ A „les pusiese”, dus „hun . . . plaatste”, doch blijkbaar fout omdat er geen „yan” in plaats van „ya” daarna in A volgt.

²⁶ A en B „sobrados”. Het Port. heeft „casas sobradadas”, dus in bijvoegelijken vorm; Ramusio omschrijft „case, che habbino solare”, d. i. „huizen, die een verdieping hebben”.

²⁷ B „enzima”.

²⁸ A en B „honbres”.

²⁹ A „soberbios”.

³⁰ A „ingiñosos”, B „engenarios”.

³¹ Zéér duidelijk verraaft zich hier het vertaald-zijn uit het Port.; want eigenlijk alléén Port. „macenaria” (ouderwetsch) = „marcenaria” (tegenwoordig), beteekent „schrijnwerk”; terwijl Sp. „maçoneria” (oud) = „mazoneria” (nieuw), naast „metselwerk”, meer algemeen nog „reliefwerk” beteekent; de Port. tekst heeft dan ook „sotis carpinteiros de macenaria”, d. i. letterlijk: „handige timmerlieden van schrijnwerk”; evenmin als Stanley in 1866, heeft Ramusio in 1550 het Portugeesche woord begrepen, want die vertaalt „di grādissimo ingegno di fabricar nauí”, dus „van zeer groot vernuft om schepen te bouwen”, wat hier foutief is, maar overigens in zich zelf waar. Want Barros vertelt bv. in zijn Dec. II (verschenen 1553, dus 3 jaar ná Ramusio's 1^{en} druk van dl. I), lib. VI, cap. 7, dat Albuquerque,

hazen alli ³² muchas ³³ escopetas y espingardas y otros muchos artificios ³⁴ de fuego y en todas las otras partes son para este oficio ³⁵ y bonbarderos ³⁶ muy estimados

tienen muchas naos y grande navegacion y muchos navios ³⁷ de remos son muy grandes cosarios y navegantes ³⁸

hazen muchas maneras de armas y muy rezias y de muy buen azero y labradas de muy hermosa ataussia ³⁹ de oro y de marfil

is, met „carpenters and masons”, blijkbaar verleid weer door „maçonneria” = „mazonería”, dat nu gemeenlijk „metselwerk” beteekent!!], en zeer goede geschut-werkers; zij maken daar veel roeren en bussen en vele andere schiettuigen, en in al de andere streken zijn zij voor dit vak en (voor) kanonnières zeer geacht.

Zij hebben veel schepen en groote scheepvaart en vele roeivaartuigen; zij zijn zeer groote zeeroovers en varenslieden.

Zij maken vele manieren van wapenen, heel sterk en van goed staal en bearbeid met zeer schoon oplegwerk [= „ataussia” = modern Sp.

in Jan. 1512 bij zijn vertrek uit Malaka meenam een buitgemaakte jonk, geheel bemand met „Javanen“ (Iáos): onder welke waren vele timmerlieden (carpinteiros), scheepstimmerlieden (calafates), en handwerkslieden (officiaes mecanicos), die Affonso d'Abboquerque in hooge waarde hield, omdat deze „Javanen“ groote lieden zijn in dit zee-bedrijf (por estes Iáos serem grãdes homẽs deste mister do mar).“ (Ed. 1628, fol. 152 recto, 2° kol.)

³² B „azen ally“.

³³ A „muy buenas”.

³⁴ B „artefizios”. Ramusio vertaalt verkeerd „fuochi artificiati”, dus „vuurwerken”, waarvoor de Port. tekst zou hebben moeten luiden „foguos de arteficio”, terwijl die inderdaad heeft „arteficios de foguo”, dus vuur- d. i. schiet-tuigen.

³⁵ B „ofizio”.

³⁶ A en B „lonbarderos”, wat wel op hetzelfde neerkomt, maar afkomt van „lombarda”, niet van „bombarda”; gelijk ook het Port. hs. heeft „bombardeiros”; Ramusio verkort hier.

³⁷ B „nabios”.

³⁸ B „e nabegantes”. De Port. tekst zegt hier met duidelijke afwijking „Behalve de jonken waarvan ik op vele plaatsen al melding maakte, hebben ze roei-vaartuigen goed gemaakt en zeer licht, waarin eenigen op roof gaan, daar onder hen groote zeeschuimers zijn („cosairos”)“. En ook de dan volgende aanhef: „Ze zijn ook zeer goede slotenmakers“ („saralheiros” = serralheiros, dus in den fijneren zin van Jav. „paṇḍe”, kunstsmid, ter onderscheiding van den gewonen „toekang bēsi”, den grofsmid), — dit belangrijk zinnetje opent alléén in het Port. hs. de periode.

³⁹ A en B „atauxia”. Op hoogst interessante wijze schrijft Ramusio hier: „& le lauorano di tarsia, cioè all'a zemina cõ oro: & le lâcie, et archi cõ auorio”. Doch eerst in mijn onder handen zijnde studie over „Beeldende

6° Volgr. VI.

13

son muy grandes hechizeros y nigrománticos ⁴⁰ y hazen armas en ciertos puntos y horas ⁴¹ con las quales dicen que no pueden morir de hierro ⁴² los que las traen y que matan en sacando sangre y otras con las quales dicen no poder ser vencidos ⁴³ los que las traxeren y dicen que ay armas que en acabarlas estan ocho ⁴⁴ y diez años aguardando oras y puntos y minutos ⁴⁵ dispuestos para ese efeto y los Reyes mucho las estiman y guardan ⁴⁶

„ataujia” of „taujia”; voor deze vertaling met „oplegwerk” heb ik mijn zeer goede redenen, die elders wel gegeven zullen worden; Stanley zegt, min zuiver, „inlaid work] van goud en ivoor. Zij zijn zeer groote toovenaars en bezweerders, en maken wapenen op zekere tijdstippen en uren waarmee zij zeggen, dat niet door staal kunnen sneven degenen die die (wapenen) dragen, en dat (deze) dooden als zij bloed te-voorschijn halen; en andere (scil. wapenen maken zij) waarmee zij zeggen dat niet kunnen overwonnen worden degenen die die mochten dragen, en zeggen dat er wapenen zijn die zij acht en tien jaren aan het voltooiën zijn, wachtende op uren en tijdstippen en oogenblikken geschikt tot dat doel; en de Koningen achten ze (n. l. de wapenen) zeer en bewaren ze. [Verg. met dezen interessanten passus, hetgeen de Pararaton, ed. Brandes 1896, p. 48—49 beschrijft omtrent het maken van een kris in ± 1140 Çaka = 1218 A. D., drie eeuwen vóór Barbosa; al is de Pararaton-zelf afgesloten in diens eigen tijd!]

Kunst in Ned. Indië” zal aangetoond worden, wáárom deze vertaling plus omschrijving van Ramusio voor de kennis van een onderdeel der Jav. kunst zoo belangrijk is. Het Port. hs. bezit dit woord niet, doch zegt: „en zij maken alle soort van heel krachtige en sterke wapenen, en van goede staalsnede.”

⁴⁰ B „e nygrománticos.”

⁴¹ A en B „en ciertas horas y puntos.”

⁴² B „yero.”

⁴³ B „vencidos.”

⁴⁴ B „esta noche” = „van nacht”; voor „estan ocho” = „(zij) zijn acht.” Prachtige fout!! Het Port. hs. heeft „dez doze anos”, dus „10 (of) 12”; maar Ramusio weer „otto, & dieci”, dus „8 en 10”, evenals het Spaansch translaat.

⁴⁵ A en B „momentos”, evenals Ramusio. Het Port. hs. spreekt van „dag en conjunctie.” Bovendien springt B in eens van „para” op „ellos” over, dus hier werd een heele regel overgeslagen.

⁴⁶ A „las estiman mucho y las guardan.”

son ellos muy grandes monteros y caçadores tienen muchos cavallos y muchos y buenos perros de caça ⁴⁷ y aves ⁴⁸ de rapina para la caça/ quando van ⁴⁹ a monte llevan consigo sus mugeres en carretas muy ricas y entoldadas ⁵⁰ y los Reyes y grandes señores andan tambien en aquellas carretas que llevan ⁵¹ cavallos quando van a la caça/

las mugeres son ⁵² blancas y de muy hermosos cuerpos y de buenos ⁵³ rostros mas algo largos cantan muy bien son corteses y muy grandes labranderas." ⁵⁴

Zij zijn zeer groote weilieden en jagers; zij hebben veel paarden en vele en goede jachthonden en roofvogels voor de jacht. Wanneer zij ten weispel gaan, nemen zij hunne vrouwen mee in zeer rijke en overdekte wagens [het „carts with canopies and curtains” van Stanley is te vrij, „daar „entoldado” alleen een „door een baldakijn overdekt” iets aanduidt; deze wagens hadden dus alleen een „hemel”], en de Koningen en groote heeren gaan ook in die wagens, welke paarden trekken als zij op jacht gaan.

De vrouwen zijn blank, van zeer fraaie lichamen en met goede gezichten, doch ietwat breed; zij zingen heel goed, zijn beleefd en zeer groote werksters.” [een merkwaardig getuigenis zeker omtrent de Jav. vrouwen van om en bij 1500 A. D.].

⁴⁷ A „muchos caualllos y buenos/ y buenos perros de caça”; B „muchos caballos e buenos peros de caca”.

⁴⁸ B „abes”.

⁴⁹ B „ban”.

⁵⁰ Het Port. hs. zegt: „in wagens met paarden, die zij goed en mooi hebben, met rustbedden versierd door rijk schrijnwerk (com leitos laurados de riqua macenaria)”. Ramusio vertaalt er op los: „zeer rijke wagens van binnen & van buiten met zijde bedekt.”

⁵¹ A en B „lleban”.

⁵² B „caca y las mugeres que son.”

⁵³ A „y buenos.”

⁵⁴ Ramusio zegt hier „sanno câtar molto bene, & parlar cõ gran gẽtilezza, ma sopra tutto sanno far lauori eccelenti delle lor mani con l'agho”, dus „ze kunnen heel goed zingen, en spreken met groote bevalligheid, maar vooral weten zij uitstekende werken te maken eigenhandig met de naald”, wat waarschijnlijk er maar op los vertaald is. De Port. tekst zegt: „zij zijn groote musciennes (muzicas), werksters (laurandeiras), die in alles zeer handig (engenhosas) zijn, en zeer teederlijk (amauiosas)”. Nu wordt wel is waar Port. „lavrar” en Sp. „labrar” van vrouwen vooral gebruikt in de beteekenis van „met naaldwerk bezig zijn”, en is daarom Ramusio’s overzetting uit ± 1550 èn belangwekkend èn begrijpelijk; maar bij Jav. vrouwen moet aan iets anders gedacht worden. Ik voor mij zou aan niets zoozeer denken als aan batikken, maar erken dat de uitdrukking van den tekst veel te algemeen is om dit meer dan te mogen vermoeden.

Voor wie zich de moeite heeft gegeven eenigszins nader te letten op de varianten van A en B, en verder op de overeenkomst en het verschil die Ramusio's tekst en het Port. hs. weer aanbieden met den Spaanschen tekst, voor dien zal het meer dan vast staan:

1°. dat A en B onderling ten nauwste verwant zijn, doch samen zich kenmerkend onderscheiden van het Barcelona'sche hs.; A daarbij wat zuiverder dan B; doch geen van beide bijster betrouwbaar.

2°. dat het Barcelona'sche hs., hetgeen verreweg den zuiversten Sp. tekst behelst, weer nauw verwant is met den inhoud van Ramusio's vertaling, zóózeer dat men Ramusio's tekst als een deels wat vrije, deels wat korter, deels ook geïnterpoleerde overzetting kan aanzien van den Spaanschen tekst die, blijkens den kolophon, teruggaat tot een officieele vertolking voor Karel V in 1524

3°. dat de Port. uitgaaf van Lissabon zeer kenmerkend, op meer dan een plaats, afwijkt van het Spaansch-Ital. type, en terug moet gaan tot een prototype dat, vóór 1558 in Portugal aanwezig, hetzij door Barbosa's eigen hand, hetzij door anderen, hetzij door beide oorzaken, een deels omgewerkte deels vermeerderde lezing van het „Livro” bevatte. Des te bitterder blijft het te bejammeren dat het Porto'sche hs. hetgeen, volgens Silva's Diccionario, II, 1859, p. 206, een copie was uit 1539 naar een copie van 1529, en door Köpke geacht werd terug te gaan niet tot 1516 als bij Ramusio, doch tot 1521—22 — altijd indien dit laatste geen vergissing is —, sinds 1847 verdwenen is. Kan dit een tekst zijn geweest, gewijzigd en vermeerderd door Barbosa-zelf, tijdens hij op de vloot van Magalhães was, en totdat hij op 1 Mei 1521 te Cebú het leven verloor?

Doch dit laatste zij zooals het zij, — voor ons is het allerbelangrijkste dat Barbosa in zijn Boek, wat hij in 1516 afsloot, den naam heeft genoemd van den Hindoejavaanschen Oppervorst, in het binnenland gevestigd, en van tijd tot tijd zijn Mohammedaansche havenkoningen weer tot gehoorzaamheid brengend. Nu deze naam op, ik durf zeggen, ontwijfelbare wijze te herkennen is als Oedara, is tevens de zekerheid verkregen dat we met Madjapahit te doen hebben, en niet b.v. met een vorst van dien naam die te Toemapël = Singasari, of Daha = Kěḍiri, de opperheerschappij over Oost-Java tijdelijk in handen kon gekregen hebben na Madjapahit's val.

Want de Jav. Babads noemen Oedara in onmiddelijk ver-

band met Madjapahit, en zoon van wijlen patih „Wahan“ = Tahan van M., en zelf later tot Dipati van Kědiri = Daha geworden. Dat inderdaad reeds in 1408 Çaka = 1486 A. D. Daha nummer één was na Madjapahit = Wilwatikta, blijkt uit de inscriptie van Madjadjedjer, die Girindrawarddhana, in zijn jeugd genaamd Dyah Ranawidjaja, vorst noemt van „Wilwatikte, Daha, Djanggala, en Kađiri“ (Veth, I, 1896, p. 70—71; en Brandes, Not. Bat. Gen. 1888, Bijlage II, p. XVI). En ernstig gevraagd mag worden of de „joēdhalawaning madjapahit“, d. i. „de kampvechter tegen Madjapahit“, waarvan de inscriptie van Doekoehan doekoe uit datzelfde jaar 1486 A. D. schijnt te gewagen (Brandes, ib. p. XV) niet reeds terugslaat op het overwicht dat een of ander Daha'sch vorst in hetzij 1400 Çaka hetzij 1403 Çaka over Madjapahit wist te verkrijgen; wie weet daarmee den naam veranderend in Wilwapahit = Wilwatikta? Dat de Madjapahit'sche dynastie in $\pm$ 1403 Çaka = 1481 A. D. voorgoed van het tooneel verdwijnt, mag krachtens de Pararaton wel als volstrekt zeker aangenomen worden. Dat toen een andere, waarschijnlijk Daha'sche dynastie, opperheerschend is geworden in Madjapahit, is meer dan waarschijnlijk; doch **zeker** is dat het oppergezag der Hindoejavanen over Java-proper, onder een vorst zetelend te Madjapahit en geheeten (Praboe) Oedara, stand heeft gehouden tot minstens 1515, ja tot minstens het midden van 1516, indien we slechts bedenken dat Barbosa zijn éérste nadere berichten omtrent de Molukken en Java pas kan gekregen hebben te Calicoet of Cananoor of Cochin in begin 1515, teruggaande tot het Java van midden 1514; doch dat de laatste berichten dienomtrent hem moeten bereikt hebben vóór 8 Febr. 1517 toen hij zich te Goa inscheepte met Lopo Soares, terwijl hij in 1516, d. i. waarschijnlijk in het einde van 1516, zijn Boek had afgesloten op een der drie plaatsen bovengenoemd. Zijn dan die laatste berichten hem in eind 1516 te Calicoet, Cananoor of Cochin geworden, dan waren deze met den zoogenaamden „kleinen moesson“ (in September) uit Malaka naar Cochin en verderop overgebracht; d. i. gingen op zijn laatst terug tot toestanden op Java-proper van midden 1516. En in dit licht is de opsomming van Pigafetta uit begin Febr. 1522 dubbel merkwaardig, die immers een volgorde geeft welke wij aldus mogen commenteeren:

Politieke Toestand op Java in einde 1521.

- 1°. MADJAPAHIT. Vroeger Hindoesch, thans in handen der Mohammedanen. De Dëmak'sche overweldiger, Dipati Oenoés = Pangeran Sabrang Lor, reeds gestorven in den loop van 1521.
- 2°. SOENĎA = Soenda Kalapa = Padjadjaran(?) = West-Java. Hindoesch. Jav. "soenĎa" = "twee, tweemaal", d. i. "nummer twee"!!
- 3°. DAHA = Këdiri (+ Madioen?). Hindoesch.
- 4°. DëMAK. Mohammedaansch. Hoofd der Moh. rijkjes, en sinds 1518(?) óók feitelijk van gansch Midden- en Oost-Java, na den val van Madjapahit in dat jaar. Toch was in einde 1521 de toestand van Java nog zóózeer in hoofdzaak Hindoesch, dat Madjapahit voorop wordt genoemd ondanks zijn val, en het overwinnend Dëmak n°. 4 is. Een politieke rangschikking die eerst veranderen zou in 1526, toen Dëmak óók SoenĎa onder het "Moorsche" juk bracht. Jav. "dëmak" = aanpakken, aangrijpen"!!
- 5°. GADJAHMADA = Toemapël = Singasari. Hindoesch. Schijnt na den val van Madjapahit vooraan te hebben gestaan in het verzet tegen de Mohammedanen, véél meer dan Daha. Was waarschijnlijk zoo herdoopt, na het verdwijnen der Madjapahit'sche dynastie in ± 1481, naar Hayam Woeroek's beroemden patih.
- 6°. MëNTARAMAN = Mataram. Hindoesch. Was volstrekt niet dood. De "300 huisgezinnen" die het zou geteld hebben in ± 1568 A. D. toen Kjahi gëde Mataram er hoofd van werd (Veth, I, 1896, p. 307), moeten dan ook cum grano salis opgevat. Raffles (History of Java 1817, II, p. 142; of 1830, II, p. 155) spreekt trouwens van "three hundred villages" in het gebied van Mataram toen, en van 1800 tjatjah ("eighteen hundred working men") die aan Kjahi gëde Mataram in den aanvang reeds werden toegewezen.

En nu volgt eerst de reeks der 5 Mohammedaansche havensteden:

- 7°. DJAPARA. Moh. Nog lang daarna, en reeds lang daarvóór, de groote marine-stad van Java.

- 8°. SIDAJOE. Moh. Zetel van „Soenan Dradjat“? In 1513 zetel van Dipati Oenoés.
- 9°. TOEBAN. Moh. Zetel der Aria Tedja's. Onderhielden veel betrekkingen met Ambon en Ternate.
- 10°. GRĚSIK. Moh. De groote koopstad van Java. Aanzienlijk ook door de nabijheid van „der Mahometisten paus“ op Giri, den „berg“ bij GrĚsik; van den „Wali“ bij uitnemendheid.
- 11°. SOERABAJA. Moh. Komt eerst krachtig op na de fnuiking van GrĚsik door Mataram (1613).
- en
- 12°. BALI; mitsgaders, als men wil, 13°. MADOERA = „Java Minor“. (Barbosa zegt: Java Minor = Soembawa).

Met deze gegevens als vaste basis zal in een volgende Bijdrage allereerst het Mohammedaansch-woorden van West-Java in 1526 behandeld worden, en getracht ook daarin eenig meerder licht te brengen.